

**O'zbekiston Oliy va o'rta mahsus ta'lim vazirligi**

**Toshkent davlat sharqshunoslik instituti**

**Arab filologiyasi kafedrası**

**Arab tili fanidan 22.05.00. sharq filologiyasi bakalavriaturasining  
I-IV kurslari uchun ma'ruza matnlari**

**2008 yil 3 sentyabrdagi  
2-sonli qarori bilan  
tasdiqlangan.**

Umumiy soat hajmi: 1168

Ma'ruza: 412

Amaliy mashg'ulot: 756

Mustaqil ta'lim:

Shundan:

1. kurs – 420 soat, 210 soat ma'ruza
2. kurs – 370 soat, 100 soat ma'ruza
3. kurs – 222 soat, 52 soat ma'ruza
4. kurs – 156 soat, 50 soat ma'ruza

Tuzuvchilar: Kafedra kollektivi.

Taqrizchi : f.f.d.prof. E.T.Talabov

TOSHKENT-2008

## SO'Z BOSHI

Ushbu arab tilidan ma'ruzalar matni arab tili fanidan tuzilgan namunaviy dastur asosida yozildi. Ma'ruzalar matni jahon andozalari talablariga javob beradigan bakalavr darajasidagi arabshunos-filologlarni tayyorlashda foydalanish uchun mo'ljallangan. Ma'ruzalar matni bir nechta boblardan iborat iborat bo'lib, kirish, fonetika, yozuv (grafika), grammatika, morfologiya, sintaksis qismlarini o'z ichiga oladi. Matnni tayyorlashda Arab filologiyasi kafedrasining ustozlari f.f.n., dotsentlar: T.Sh.Qodirov, S.A.Rustamiy, M.A.Nosirova, k.o'qituvchilar: N.X.Usmonova, N.M.Orifho'jaev, D.Q.Mamatoxunova, G.S.Mutalova, K.K.Mirzaev, o'qituvchilardan B.Begmatova, Sh.E.Zaynutdinovalar qatnashdilar. Ma'ruzaning kirish qismini f.f.d., professor R.U. Hodjaeva yozdi.

Ma'ruzalar asosida amaliy mashqulotlar o'tkaziladi. Ular o'tilgan mavzu bo'yicha savol-javob, mavzularga oid matnlarni o'qish, yozish, tarjima qilish, so'zlab berish, va grammatik tahlil qilish shaklida olib boriladi. Tahlil jarayonida arab tili grammatik masalalarini o'zbek yoki boshqa chet tili grammatikasi bilan solishtirish va qiyoslash tavsiya etiladi. Muntazam ravishda yozma ishlar o'tkazilishi lozim.

## 1.1.-1.4. KIRISH

### 1-BOB. ARAB TILI HAQIDA UMUMIY MA'LUMOT.

#### REJA

1. Arab tilining geneologik tasnifidagi o'ri.
2. Arab tilining tipologik tasnifdagi o'ri.
3. Arab tilining ilmiy-tarixiy ahamiyati.
4. Hozirgi zamon arab adabiy tili va lahjalari.

Arab tili Somiy-Homiy tillar oilasining somiy tarmog'iga tegishlidir. Somiy tillar tarmog'i juda katta tarmoq hisoblanadi va olimlar tomonidan yahshi o'rganilgan. Qadimgi somiy tilida ashshurlar, ibriylar, finikiylar, oromeylar, va arablar gaplashganlar.

Somiy tillar tarmog'i 4 guruhga bo'linar ekan, arab tili Janubiy Markaziy yoki Arabiston tili guruhiga kiradi. Qadimgi darajasini - qadimgi arab tili, o'rta va yangi darajasini - klassik va zamonaviy arab tili va ularning shevalari tashkil etadi.

Barcha somiy tillar tarmog'iga o'xshash umumiylik xosdir. Bu umumiylik olimlar tomonidan qiyosiy-tarixiy metod asosida aniqlanib quyidagi omillarda yaqqol ko'zga tashlanadi:

#### 1. Fonetik umumiylik:

- a) Barcha somiy tillarda unlilarning cho'ziq va qisqa ko'rinishlari mavjud.
- b) Undoshlarning uchlik guruhi mavjud.
- v) So'z hech qachon unli tovushdan boshlanmaydi.
- g) Shuningdek ko'sh undoshli boshlanish ham so'zlarda uchramaydi.

2. Leksik umumiylik. Olimlar barcha somiy tillar uchun yuzlab umumiy so'z yoki o'zakni aniqladilar:

#### 3. Morfologik umumiylik:

a) Barcha somiy tillarda umumiy xususiyat -o'zakning undosh harflardan iborat bo'lishidir. Odatda o'zak uch undoshdan va kamroq besh undoshdan iborat bo'ladi.

b) Unlilar ba'zan qo'shimcha undoshlar bilan o'zak mazmunini ta'kidlash yoki grammatik kategoriyani ko'rsatish uchun hizmat qiladi.

v) Arab tilida barcha somiy tillar kabi ichki flektsiya mavjud.

g) Ichki qurilishda o'zgarmagan so'zlarda suffiksatsiya ham mavjud.

d) Arab tilida barcha somiy tillar kabi ikki jins mavjud.

ye) Arab tilida barcha somiy tillar kabi butunlik va yaqqollik tushunchasi mavjud va hokazo.

Arab tili tarixiy jihatdan Somiy tillar tarmog'ida eng yosh til hisoblanadi. Janubiy arablar va Shimoliy arab qabilalarning tillari qo'shilib chatishgan holda bizga islomgacha bo'lgan (johiliya davri) arab adabiyoti orqali yetib keladi.

Arabiston yarim orolining Shimolida yashovchi Adnon qabilasi bilan Janubda yashovchi Kahtan qabilasi o'rtasida savdo sotiqlik ishlari natijasida tillarini boyish jarayoni bo'lib o'tdi. Shimoliy Adnon qabilasining mudariy tili nomini olgan til juda rivojlandi va mintaqada hukmronlik qila boshladi.

Aynan mana shu mudoriy tili asosida adabiy arab tili paydo bo'ldi. Shunday qilib arab adabiy tilining paydo bo'lishini asosiy omili - himyariylar va mudoriylar tilining

qo'shilib ketishi va rivojlanishi. Bu tilning asosiy namunasi islomgacha (joliyya davri) bo'lgan adabiyotda va Qur'oni Karimda o'z ifodasini topdi.

Arab tili tarixida uchta katta davr ajralib talqin qilinadi:

1. Qadimgi arab tili. (er.av. II asrdan to IV er. asrigacha).
2. Klassik arab tili. (V-XIX asrgacha).
3. Zamonaviy arab tili. (XIX asrdan to shu kungacha).
4. Qadimgi arab tilidagi yozma yodgorliklar lahen samud safovit yozuvlarida bitilgan bo'lib Arabiiston yarim oroli mintaqasida va Suriyaniing janubiy qismida topilgan. Ular eramizni I va IV asrlarigacha taalluqlidir.

Klassik arab tilining ilk davri og'zaki holdagi johiliya she'riyatiga borib taqaladi. Bu she'riyat eramizning VIII va IX asrlarida arab filologlari tomonidan yozildi. Qur'oni Karim klassik arab tilining eng yorqin namunasi sanaladi. Zamonaviy arab tili klassik arab tilining keyingi rivojlanish mahsuli hsioblanadi.

So'nggi adabiy arab tili va adabiyotining rivojlanishida Qur'oni Karimning tutgan o'rni juda katta.

VIII-IX asrlarida arab grammatikasining aksariyat masalalari ishlab chiqildi. Arab halifaligi kengayishi va islom dinining tarqalishi bilan fath qilingan davlatlarda arab tili din, ilm, devonxonalarda davlat ishlaridagi hujjatlarni yuritish rasmiy til sifatida ishlatila boshladi. Natijada klassik arab tili Yaqin va O'rta Sharq, Shimoliy Afrika, Pireney yarim oroli, Markaziy Osiyo mintaqalarida keng tarqaldi va butun musulmon sharqida davlatlararo xalqaro til mavqeiga ega bo'ldi. Bu mintaqalarda turli sohalarida bitilgan minglab ilmiy, adabiy tarixiy asarlar ana shu klassik adabiy arab tilida yozildi. Bizning ajdodlarimizdan Muso al-Xorazmiy, imom al-Buxoriy, imom at-Termiziy, Ahmad al-Farg'oniy, ar-Roziy, al-Farobiy, al-Beruniy, Ibn Sino, az - Zamaxshariy, Mahmud Qoshqariy kabi buyuk allomalar turli ilm sohalariga oid yozilgan qimmatbaho asarlarini arab tilida yaratishdi. Bu asarlarning ko'plari qo'lyozma zaxiralarida saqlanmoqda. Masalan: O'zR.Fanlar akademiyasining sharqshunoslik institutida saqlanayotgan qo'lyozmalarning 30 foizi arab tilida bitilgan, ko'plari o'zbek va rus tillariga tarjima qilinib, sharqshunos olimlarimiz tomonidan tadqiq etilgan. Ammo hanuzgacha yuzlab arabiy zabon qo'lyozmalar o'z tadqiqotchilarini kutmoqda. Shu bois respublikamizda arab tilini o'rganish ahamiyati yanada oshadi, chunki barcha arab tilida bitilgan ma'naviy boyligimizni tarjima qilib, xalqimizga yetkazish arabshunoslarning eng katta burchi. Bu qo'lyozmalar bizning tariximiz, mafkuramiz, falsafamiz, ta'limotlarimiz umuman ma'naviy merosimiz qisman mujassamlashtirilgan ekan, xalqimiz undan bahramand bo'lishi lozim.

XIX asrga kelib arab tili tarixida yangi bosqich boshlandi. Klasik adabiy arab til asosida uning yangi shakli-zamonaviy arab tili vujudga keldi. Milliy yuksalish harakati - an-nahda - arab tilini o'zgarayotgan yangi hayot sharoitiga moslashuvini talab qildi. Zamonaviy arab tili XIX asrning ikkinchi yarmida milliy-ozodlik harakati jarayonida yanada rivojlanib ketdi. Shu davrda yashab ijod qilgan yirik yozuvchilar, shoirlar, publitsistlar zamonaviy arab tilini yaratishda o'zlarining katta hissalarini qo'shdilar. Bular: misrlik Ahmad Shavqiy Ibrohim, Abdulloh Nodim,

Mustafo Komil, Jurji Zaydon, livanlik Nasif al-Yazijiy, Butrus al-Bustaniy, Ahmad Foris ash-Shidyaq, Amin ar-Rayhoni, suriyalik adib Ishoq, Abdurahmon al-Kavakibiy va boshqalar.

Zamonaviy arab tili hozirda 22 ta arab davlatlarida «Davlat tili» maqomidadir. U ilm, fan, matbuot, badiiy adabiyotda, ijtimoiy-siyosiy, ommaviy xabarlarida, ta'lim-tarbiya muassasalarida, radio, televideniye, barcha davlat hujjatlari olib borishda qo'llanadi. Zamonaviy adabiy arab tili har xil arab davlatlarida yashovchi arab xalqlari uchun umumiy bo'lib, ularning o'zaro munosabatlarida va yaqinlashish jarayonida muhim vositadir.

Mustaqil O'zbekiston hozirgi kunda arab davlatlari bilan siyosiy, iqtisodiy, madaniy aloqalar o'rnatmoqda. Arab tlini yahshi o'zlashtirib, bimalol gaplasha oladigan arab tilida puhta tarjima qilib, ilmiy tadqiqotlar olib boradigan mutahassislarga talab katta. Shu bois respublikamizda arab tilini o'rganishga ahamiyat berilib kelmoqda ekan, butun dunyoda arab tili jahon tili sifatida mavqei oshganligini, ko'p davlatlarda uni o'rganilayotganligini hisobga olib, nazarda tutishimiz kerak. Jahondagi 15 yirik tilning bittasi arab tilidir.

Adabiy arab tili bilan bir qatorda har bir arab davlati o'z shevasiga ega. Hozirgi arab shevalari bir tomondan zamonaviy arab adabiy tilidan, ikkinchi tomondan bir-biridan talaffuz, lug'at va nahv jihatida sezilarli darajada farq qiladi. Hatto bir shevada gapiruvchi ikkinchi shevada so'zlovchini tushunmasligi mumkin. Arab mamlakatlarida lahjalar faqatgina og'zaki nutqda foydalanilmasdan, balki radio eshittirishda, teatr, kino va adabiyotda o'z o'rnini topmoqda. Ayniqsa, misr adabiyotida salmoqli o'rin tutgan she'riy asarlar yaratilgan. Adabiy asarlardagi so'zlashuv-dialog ko'pincha lahjalarda yoziladi. Ba'zi bir yozuvchilar o'z asarlarini ham adabiy tilda, ham lahjada yozadilar. Masalan, mashhur yozuvchii Mahmud Taymur birinchi bo'lib ikki tilda yozish uslubini qo'llagan.

Keng tarqalgan arab shevalarini o'rgatish arab tilini o'rganish jarayonida o'rin olgan.

## **SAVOLLAR**

1. Arab tili qaysi tillar oilasiga kiradi?
2. Bu tarmoqning umumiy xususiyatlari nimada?
3. Arab tili qanday shakllandi?
4. Arab tili tarixini qanday bosqichlarga ajratish mumkin?
5. Arab tili rivojiga mintaqamizning olimlaridan qaysilari katta hissa qo'shgan?
6. Bizning madaniy merosimizda arab tilining ahamiyati qanday?
7. Zamonaviy arab tili qachon rivojlangan?
8. Adabiy arab tili va arab shevalarining o'rtasida qanday farq bor?

## **TOPSHIRIQLAR**

1. Arab nahvi rivojiga hissa qo'shgan Markaziy Osiyolik olimlar haqida ma'lumot bering.

## ADABIYOTLAR

1. Dyakonov I.M. Semito-homitskie yaz'ki. M. 1958
2. Zvegintsev V.A. Istoriya arabskogo yaz'koznaniya. M. 1958
3. Belova A.G. Istoriya arabskogo yaz'ka. Kurs lektsii. Voenn'y institut. M. 1979.
4. Belkin V.M. Istoriya stanovleniya sovremennogo arabskogo literaturnogo yaz'ka. Sb. Arabskaya filologiya. M. M. 1968. Str 27-39.
5. Sharbatov G.Sh. Sovremenn'y arabskiy yaz'k. M. 1961.
6. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T.1997.
7. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka M. 1998. Predislovie.
8. د. محمود فهمي حجازي . علم اللغة العربية . القاهرة ، 1998
9. علوم اللغة . القاهرة ، 1998 .

## 2.1.-2.6. ARAB TILINING TOVUSHLAR TIZIMI

### REJA

1. Fonema haqida tushuncha.
2. Fonemalar tizimi haqida tushuncha.
3. Nutq tovushlarining artikulyatsion akustik tasnifi.

Tovush deb bog'inning bir artikulyatsiyasi bilan talaffuz qilinadigan bo'lagiga aytiladi. Tovush nutqning eng kichik fonetik bo'lagidir. Tildagi so'z ma'nolarini ifodalash va farqlash uchun xizmat qiladigan tovush fonema /lotincha *Phonema* - «tovush»/ deyiladi.

Tilning tarixiy taraqqiyoti jarayonida to'plangan ma'lum fonemalar yiqindisi fonemalar sistemasidir. Har bir tilning, shu jumladan, arab tilining ham o'ziga hos fonemalar sistemasi bor.

So'zdagi biror fonema o'zgarsa, so'zning ma'nosi ham, shakli ham o'zgaradi:

a) jarangli undoshni jarangsizlantirganda, masalan:

دل *dalla* -ishora qilmoq

ضل *dalla* -adashmoq

b) cho'ziq unlilar qisqa talaffuz qilinganda, masalan:

باكر *ba:kara* - erta kelmoq

بكر *bakara* - erta turmoq

Eshitilishi bir-biridan farq qiladigan hamma tovushlar ham fonema bo'lavermaydi. Fonemaning variantlari bir-biridan sezilarli farq qiladi. o'ar qaysi fonemaning variantlari unga yondosh tovushlar ta'sirida paydo bo'ladi.

Har bir tilning o'ziga hos fonemalar tizimi bor, dedik. Ayrim fonemalar bir necha tilda bir hil bo'lishi mumkin, ammo shunday bo'lsa ham har bir tildagi fonemalar o'ziga hos ma'lum tarixiy sistemadan iborat bo'lib, boshqa tillardagi fonemalar tizimidan farq qiladi.

Ob'ektiv borliqdagi mavjud narsa va hodisalar har hil guruh va turlarga ajratilganidek, nutq tovushlari ham artikulyatsion-akustik xususiyatlariga ko'ra bir necha turlarga bo'linadi.

Dastlab tovushlar unli va undoshlarga ajratiladi. Bularning miqdori turli tillarda turlichadir. Masalan, rus tilida undoshlar 43 ta, unlilar 6 ta; frantsuz tilida 21-13; arman tilida 30-6; gruzin tilida 28-5; eston tilida 16-9; arab tilida esa 28-6.

### SAVOLLAR

1. Tovush nima?
2. Fonema nima?
3. Fonemalar tizimi deganda nimani tushunasiz?
4. Fonemaning o'zgarishi ma'no o'zgarishiga ta'sir qiladimi?

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Fonema.
2. Tovush.
3. Fonemalar tizimi.
4. Nutq tovushi.
5. Artikulyatsiya.
6. Akustika.
7. Unlilar.
8. Undoshlar.

## **ADABIYOTLAR**

1. Kamenskiy N.S., Kratkiy vvodn'y kurs fonetiki arabskogo literaturnogo yaz'ka, Moskva, 1946, str. 10-15.
2. Abdurahmonov ., Rustamov A., Navoiy tilining grammatik xususiyatlari, Toshkent, 1984, 13-b.
3. Reshetov V.V., Osnov' fonetiki i grammatiki uzbekskogo yaz'ka, Toshkent, 1965, str. 12-14.

## UNLILAR TASNIFI

### REJA

1. Arab tilidagi unli tovushlar tizimi.
2. Unlilarning akustik xususiyati.
3. Unlilarning sifat belgilariga ko'ra tasnifi.
4. Unlilarning miqdor belgilariga ko'ra tasnifi.

Aritulyatsion-akustik va eshitib his etilishi hamda tildagi funktsional hizmati jihatidan unli va undosh tovushlar o'rtasida katta farq bor.

Artikulyatsion jihatdan unli tovushlarning hosil bo'lishida o'pkadan chiqib kelayotgan havo oqimi og'iz bo'shlig'ida hech qanday to'siqqa uchramaydi. Akustik xususiyatiga ko'ra unlilar talaffuzida havo oqimi kuchsiz tebranadi. Unlilar musiqa ohangiga jo'r bo'la oluvchi mayin ohangga egadir.

Unlilarning bir-biridan farqi rezonator vazifasini o'tovchi og'iz bo'shlig'ining shakliga bog'liq. Og'iz bo'shlig'ining shakli esa til, lab va pastki jag'ning holatiga bog'liq bo'ladi. Shunday qilib, unli tovushlar: 1) tilning muayyan tovushni hosil qiladigan qismi (gorizontal harakatiga); 2) tilning tovush hosil qiladigan qismining ko'tarilish darajasi (vertikal harakatiga); 3) labning holatiga qarab bir-biridan farq qiladi.

1. Tilning gorizontal harakatiga ko'ra unlilar tiloldi, tilo'rta, tilorqa qator unlilarga bo'linadi. Masalan, tiloldi unlisi *i*.
2. Tilning vertikal harakatiga ko'ra yuqori, o'rta, quyi ko'tarilish yoki yopiq, yarim yopiq, yarim ochiq, ochiq unlilari bilan farqlanadi. Masalan, yuqori ko'tarilish unlisi *u*.
3. Unlilarning talaffuzida lab ishtirok etsa, lablangan, ishtirok etmasa, lablanmagan unlilar deyiladi. Masalan, lablangan *u*.

Unlilarning yuqoridagi klassifikatsiyasi ularning sifat belgilaridir. Unlilar yana miqdor belgisi bilan, ya'ni unlilarning talaffuz vaqti bilan o'lchanadigan qisqalik va cho'ziqlik belgilari bilan ham farqlanadi. Bunday unlilar arab tili uchun harakterli hisoblanadi va ular ma'no farqlash uchun hizmat qiladi.

Arab tilida 6 ta unli fonema bor bo'lib, ularning uchasi qisqa: (*a, i, u*) va uchasi cho'ziq (*a:, i:, u:*) unlilardir.

Arab tilidagi qisqa unlilar *a, i, u* o'zbek tilidagi *a, i, u* fonemalariga o'hshashdir. Cho'ziq fonemalar esa qisqalariga sifat jihatdan mos keladi, ulardan artikulyatsiyani ko'proq cho'zish bilan farq qiladi.

Arab tilida undoshlar unli tovushlarning talaffuziga ta'sir qiladi. Shuning uchun unli fonemalar undoshlarning xususiyatiga qarab, yoki o'zgarishsiz, ya'ni fonema sifatida, yoki vaziyatga qarab fonemaning varianti sifatida talaffuz qilinadi.

### SAVOLLAR

1. Arab tilida nechta unli fonema bor?

2. Unli tovushlar qanday hosil bo'ladi?
3. Unlilar tilning harakati bo'yicha qanday unlilarga bo'linadi?
4. Unlilar miqdor belgilariga ko'ra qanday unlilarga ajratiladi?

### **TAYANCH IBORALAR**

1. Unli fonema.
2. Vokalizm.
3. Rezonator.
4. Tilning harakati.
5. Tiloldi.
6. Tilorqa.
7. Tilo'rta.
8. Yuqori ko'tarilish.
9. Quyi ko'tarilish.
10. O'rta ko'tarilish.
11. Lablangan.
12. Lablanmagan.
13. Cho'ziq.
14. Qisqa.
15. Miqdor belgi.

### **ADABIYOTLAR**

1. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1998, str. 11, 14-16.
2. Holidov B.Z., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1981, 17,19.
3. Ibrohimov N., Yusupov, Arab tili grammatikasi, Toshkent, 1995, 9-10 b.
4. Talabov E., Arab tili darsligi, Toshkent, 1987, 17-18.

## UNDOSH LARNING HOSIL BO'LISH O'RNI VA TALAFFUZ USULIGA KO'RA TASNIFI

### REJA

1. Undosh tovushlarning akustik xususiyati.
2. Undoshlarning hosil bo'lish usuliga ko'ra tasnifi.
3. Undoshlarning tovush ishtirokiga ko'ra tasnifi.
4. Undoshlarning hosil bo'lish o'rniga ko'ra tasnifi.
5. Undosh fonemalar tavsifi.

Undosh tovushlarning hosil bo'lishi uchun muhim bo'lgan hodisa nutq organlarining bir-biriga tegishi natijasida o'pkadan kelayotgan havoning to'siqqa uchrashidir.

Undosh tovushni talaffuz qilganda havo oqimi unlilarga qaraganda kuchli tebranadi va shovqin yordamida hosil bo'ladi.

Eshitib his etilishi jihatdan ham undoshlar kuchli shovqin bilan unlilardan farq qiladi. Jahon tillarining deyarli hammasida undosh tovushlar unlilardan ko'p. Shu tufayli ularning funktsional xizmati ham kattadir.

Arab tili ham shunday tillar qatoriga kiradi. Arab adabiy tilida 34 ta fonema bo'lib, ularning 28 tasi undosh, 6 tasi unlidir.

Arab adabiy tili fonetik jihatdan undosh fonemalar sistemasining, ayniqsa, bog'iz, itboq va tish undoshlarining keng qo'llanishi bilan harakterlanadi.

Arab tilida undosh tovushlar:

1. O'sil bo'lish usuliga ko'ra quyidagilarga ajratiladi:
  - a) portlovchilar. Ularning hosil bo'lishida talaffuz organlarining to'la jipslashuvi natijasida havo oqimi kuchli to'siqqa uchraydi va tovush kuchli portlash bilan chiqadi. Masalan: ط ت ك
  - b) sirqaluvchilar yoki sizqiruvchi (frikativ) undoshlar. Bunday undoshlarning hosil bo'lishida talaffuz organlari to'liq yaqinlashmaydi, lekin havo oqimi ular orasidan kuch bilan o'tadi va sirqalish hosil bo'ladi. Bu sirqalish shovqinli bo'ladi. Masalan: س ف .
2. Tovushning ishtirokiga ko'ra jarangsiz va jarangli undoshlarga bo'linadi. Jarangsiz undoshlarning talaffuzida tovush paychalari titramaydi. Masalan: ف ت . Jarangli undoshlarning talaffuzida esa tovush paychalari titraydi. Masalan: ز د .
3. O'sil bo'lish o'rniga ko'ra quyidagicha tasnif qilinadi:
  - a) lab undoshlari. Ular qatoriga ikkala labning jipslashuvidan hosil bo'luvchi lab-lab (bilabial) undoshlari (م ب) va pastki lab va yuqori tishlarning orasida hosil bo'ladigan lab-tish (labiodental) undoshlari (ف) kiradi;
  - b) yumshoq yoki palatal undoshlar. Ular tilo'rtasi qismining qattiq tanglayga yaqinlashuvi bilan hosil bo'ladi (ك);

v) tilorqa yoki velyar undoshlar. Ular tilorqa qismining yumshoq tanglayga tegishi yoki yaqinlashishi bilan hosil bo'ladi (خ ق);

g) bog'iz yoki tomoq, xalqum (laringal) undosh tovushlar. Ularning hosil bo'lish o'rni bog'izdir (ع);

d) burun (sanor) tovushlar. Tovushlarning talaffuzida yumshoq tanglay pastga tushib, havo burun bo'shligi orqali o'tsa, sanor tovushlar hosil bo'ladi. Bunday tovushlar lab-burun (م) va tish-burun (ن) sanorlariga ajratiladi.

4. *u*: va *i*: bog'in hosil qila olmaydigan unlilar ham undosh tovushlar qatoriga kiradi (*u, i*).
5. Itboq (emfatik) tovushlarning talaffuzida til uchi tishga yaqinlashadi yoki tish bilan birikadi, til o'rtasi esa yumshoq tanglayga yaqinlashadi va tovush kuch bilan chiqadi (ص ض ط).
6. Yana shunday tovushlar borki, ular boshqa tovushlardan talaffuz vaqtida tovush paychalarining ajralishidan hosil bo'luvchi portlashning qo'shilishi bilan ajralib turadi (ء). Bunday tovushlar «bog'iz portlovchisi» deb ataladi.

## ARAB KONSONANTIZMINING ARTIKULYASIYA HUSUSIYATLAR

Arab tilidagi undoshlari ب ت ج خ د ر ز س ش غ ف ق ك ل م ن ه ي shu undoshlardan talaffuz jihatdan farq qilmaydi. YA'ni:

ب - lab-lab, jarangli, portlovchi, shovqinli undosh tovush;

ت - tiloldi, jarangsiz, portlovchi, shovqinli undosh tovush;

ج - tiloldi, jarangli, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

خ - chuqur tilorqa, jarangsiz, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

د - tiloldi, jarangli, portlovchi, shovqinli undosh tovush;

ر - tiloldi, jarangli, sirqaluvchi, titroq sof sonor undosh tovush, talaffuzida til uchi yuqori tishlarga yo'naladi, tiloldi esa tanglayning old qismiga tegib turadi. ر ning talaffuzida til uchi titraydi. Arab tilidagi ر o'zbek tilidagiga qaraganda ancha qattiq talaffuz qilinadi. Arab tilidagi ر ning aytilishida til uchi ko'proq titraydi (راحة- *rohat*).

ز - tiloldi, jarangli, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

س - tiloldi, jarangsiz, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

ش - tiloldi, jarangsiz, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

غ - chuqur tilorqa, jarangli, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

ف - lab-tish, jarangsiz, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

ق - chuqur tilorqa, jarangsiz, portlovchi, shovqinli undosh tovush;

ك - tilorqa, jarangsiz, portlovchi shovqinli undosh tovush;

ل - tilorqa, jarangli, yon, sof sonor undosh tovush; O'zbek tilidagiga nisbatan yumshoqroq talaffuz qilinadi. «*Alloh*» so'zi bundan mustasno.

م - lab-lab, jarangli, portlovchi, sof sonor undosh tovush;

ن - tiloldi, jarangli, portlovchi, sof sonor undosh tovush;

ه - bog'iz tovushi, jarangsiz, sirg'aluvchi, shovqinli undosh; O'zbek tilidagidan yengilroq talaffuz qilinadi;

ي - tilo'rta, sirqaluvchi, jarangli undosh tovush;

quyidagi undoshlar o'zbek tilida uchramaydi: و ع ظ ط ص ض ذ ح ث

ث - tishora, jarangli, sirqaluvchi, shovqinli undosh tovush;

ذ - tishora, jarangli, shovqinli, sirqaluvchi undosh tovush;

ث va ذ ning talaffuzida til uchini tishlar orasiga qo'yib yuqori tishlarga qattiq yopishtirish kerak, til uchi va pastki tishlar o'rtasida ozgina oraliq bo'lishi lozim. ث va ذ tovushlarini shu tariqa talaffuz qilish kerak. Masalan: ثمر

ع portlovchi, jarangli, shovqinli, bog'iz undoshi. ع ning hosil bo'lishida bog'iz muskullari qattiq jipslashib taranglashadi. Jipslashish spazmatik qisilish xususiyatiga ega bo'ladi. Vaqf (pauza)dan so'ng muskul bir oz bo'shashadi. Bog'iz muskullarining qisqarishi vaqtida tovush paychalari titraydi. Shuning uchun ع jarangli undoshdir. Yumshoq tanglay ko'tariladi va havo oqiz bo'shliqi orqali chiqadi. Masalan: علم، عين

Bog'iz muskullari ajralganda tilning holati o'rta qator undoshlardagidek bo'ladi. Shuning uchun ع da *a* fonemasining o'rniga uning varianti '*a*' talaffuz qilinadi. *i* va *u* fonemalarida o'zgarish bo'lmaydi. Masalan: عمر علم عادل. ع ikkilanganda bog'iz muskullari qattiq birlashgan holdagi vaqf uzaytiriladi. Masalan: دعم

ح sirqaluvchi, shovqinli, jarangsiz, bog'iz undosh tovushi. hosil bo'lish o'rni jihatdan ع bilan mos keladi. Ularning talaffuzidagi farq shunday: ح ning talaffuzida muskullar ع dagidek qattiq jipslashmaydi, balki tarang bo'lib tortiladi va tor oraliq hosil qiladi. Nafas chiqarganda havo shu oraliq orqali ishqalanib o'tadi, natijada sirqaluvchi jarangsiz undosh hosil bo'ladi, tovush paychalari titramaydi. Yumshoq tanglay ko'tariladi. Burun bo'shliqidagi havo yo'li berkiladi. Nutq organlari tarang bo'ladi. Masalan: حسن

Bu tovush ikkilanganda havoning bog'iz muskullari oralig'idan chiqayotgan vaqti cho'ziladi. Masalan: تحم

ض ص ط ظ itboq undoshlar deyiladi. Bu tovushlar talaffuzining muhim sharti shuki, til orqasi yumshoq tanglayga ko'tariladi va tovush kuch bilan chiqadi. Itboq tovushlarning talaffuzi boshqa undoshlarga qaraganda ancha jadal, nutq organlari ancha tarang bo'ladi.

ط - itboq, tishora, shovqinli, portlovchi, jarangsiz undosh tovush. ط ning talaffuzidagi nutq a'zolarining holati oddiy ت dagidek. Lekin itboq ط ning talaffuzida tilning old qismi milkka qattiq tiralib, undan keskin ajraladi. Til orqasi yumshoq tanglayga iloji boricha ko'tariladi. o'avo oqiz bo'shliqi orqali o'tadi. Masalan: طريق طالب

ض - itboq, tishora, shovqinli, portlovchi, jarangli undosh. ض talaffuz xususiyati jihatdan itboq ط ga to'la mos keladi. ض ning talaffuzida tovush paychalari titraydi. Natijada bu tovush jarangli bo'ladi. Shuni aytish kerakki, ط kabi ض ning aniq talaffuziga butun nutq a'zolarining, ayniqsa, tilning tarangligi bilan erishiladi. Masalan: ضيف ، ضحك

ص - itboq, tilorqa, shovqinli, sirqaluvchi, jarangsiz undosh tovush. ص ning talaffuzida nutq a'zolarining holati tishorqa س ning talaffuzi kabidir. Til uchi pastki tishlar orqasiga tegadi, til orqasi havo o'tadigan oraliq hosil qilib qattiq tanglayga ko'tariladi. Bu oraliq س ga qaraganda itboq ص da ancha tor bo'ladi. Til va butun nutq a'zolari taranglashadi. Til orqasi iloji boricha yumshoq tanglayga ko'tariladi. ط va ض kabi havo shiddat bilan chiqadi. Masalan: صوت ، مصر

ظ - itboq, tishorqa, shovqinli, sirg'aluvchi, jarangli undosh tovush. Talaffuzida nutq a'zolarining holati itboq ص ga to'la mos keladi. Faqat ظ ning talaffuzida tovush paychalari titragani uchun jarangli tovushga aylangan. Masalan: نظام ، نظر

و - lab-lab, sirqaluvchi undosh tovush. Talaffuz vaqtida lablar oldinga cho'zilib yumaloqlanadi va toraytiriladi. Tilning orqa qismi yumshoq tanglayga ko'tarilib, ozgina orqaga tortiladi. Lablar va til tarang bo'ladi. و ning talaffuzida titrab jarangli tovush chiqaradigan tovush paychalari ham ishtirok etadi. Yumshoq tanglay ko'tariladi va burun bo'shlig'idagi havo yo'li berkiladi. O'zbek tilidagisi arab tilidagi dan talaffuz O'rniga ko'ra lab-tish tovushi ekanligi bilan farq qiladi. Masalan: vatan - وطن و - va - وطن

Arab tili fonetikasiga hos bo'lgan yana bir fonema hamzadir.

hamza - portlovchi, jarangsiz, bog'iz undosh tovushi. U tovush paychalarining to'la birlashishi va ularning tovush chiqarish oraliqidan otilib chiqadigan kuchli havo oqimi ostida ochilishi natijasida hosil bo'ladigan kuchsiz shovqindir.

Bu tovushning hosil bo'lishi: yumshoq tanglay ko'tariladi va havoning burun bo'shliqi orqali o'tadigan yo'li yopiq bo'ladi. 'amza tovushi biron unli tovush talaffuz qilinishidan oldin yoki talaffuz qilingandan keyin eshitiladi. Masalan: إقرأ

Bu tovush «bog'iz portlovchisi» deb ham yuritiladi va u mustaqil fonemadir.

Boshqa undoshlar kabi hamza ham tashdidlanadi. Bunday paytda tovush paychalarining birlashib ochilishi orasidagi vaqf uzayadi. Masalan: تسال. Unlilarga o'rta qator undoshlari kabi ta'sir etadi va so'zning turli bog'inlarida kelishi mumkin.

Hamza tovushi hozirgi arab alfavitiga kiritilmay yozuvda mahsus belgi bilan ifodalanadi. Bu hodisa B.M.Grande tomonidan quyidagicha tushuntiriladi:

Makka talaffuzini o'zida ifodalagan Qur'on arab tilining hamma imlosi uchun namuna vazifasini o'tagan; lekin unda ba'zi tovushlar uchun qo'llangan belgilar, masalan, qisqa unlilar va bog'iz portlovchisi, ya'ni hamza yog' edi.

Birinchi arab grammatistlari Qur'onga, shuningdek, jonli xalq tili va arab xalq oqzaki poeziyasi asarlariga asoslandilar.

Arablarning talaffuzida bog'iz tovushi mavjud bo'lib, uni yozuvda ifodalash lozim edi. Lekin musulmonlarning muqaddas kitobi Qur'onga hatto kichik o'zgarish kiritish ham tag'iqlangan edi. Shuning uchun bu bog'iz tovushini ifodalash uchun mahsus belgi hamza kiritilgan. Bu belgi hamzaning o'rniga yozilgan harflar ustiga qo'yila boshlangan yoki hamzadan hech qanday belgi qolmagan bo'lsa, o'zi mustaqil yozilgan.

Arab tilida hamza belgisining yozilishi o'ziga hos xususiyatlarga ega:

hamza belgisi harfining ustiga yoki tagiga, و ي harflarining esa ustiga yoziladi. hamza uchun yozilgan harf «markaz» deb ataladi, ya'ni hamza *alif*ning ustiga yoki tagiga yozilsa, markaz *alif*, *vav*ning ustiga yozilsa, markaz *vav*, *yaning* ustiga yozilsa, markaz *ya* harflari bo'ladi. Markaz harflar talaffuz qilinmaydi. hamza markazsiz, mustaqil yozilishi ham mumkin.

Markaz harflar quyidagi qoidalar asosida ishlatiladi:

1. hozirgi arab adabiy tilida hamza so'zning boshida kelganda markaz doim alif bo'ladi. Agar hamza fatha yoki damma bilan harakatlangan bo'lsa, alifning ustiga, kasra bilan harakatlangan bo'lsa, alifning tagiga (darsliklardan tashqari adabiyotlarda. Gazetalarda ko'pincha alifning ustiga qo'yilib, kasra hamza belgisining tagiga qo'yiladi - ا). Masalan: أخذ - olmoq, اجلس - o'tir, اكتب - yoz.

Ammo hamzaning yozilish tarixida uning so'z boshida mustaqil yozilganini ko'rish mumkin. Masalan:

يا أيها الذين آمنوا

Arab adabiyotlaridan «Al-Munjid»da yuqoridagi qoidani davom ettirib shunday deyilgan:

a) agar so'z boshidagi hamza oldiga boshqa harflar qo'shilsa ham , markaz *alif* bo'ladi. Masalan: بأجل ، لأفضل

b) lekin لث va لثا so'zlarida markaz *ya* harfi bo'ladi.

ل va لا , لث va لثا yuklamalari birgalikda juda ko'p qo'llangani uchun ularning birikmasini yozishda hamzaning so'z o'rtasidagi yozilish qoidasiga amal qilinadi;

v) ل ko'makchisidan keyin ال aniqlik artiklining hamzasi tushib qoladi. Masalan:

فعلت هذا للخير

B.M.Grande hamzaning yozilishidagi o'zgarishlarga yana quyidagilarni kiritadi.  
2. Agar so'z qisqa unlili hamza bilan boshlangan bo'lsa, u holda undan keyin kelgan bog'iz portlovchisi tushib qoladi va qisqa unlining cho'zilishi bilan

tiklanadi, ya'ni 'a' , 'i' , 'u' birikmalari 'a:, 'i:, 'u ga aylanadi. YOzuVda bunday ifodalanadi: a) آ - ا

-I bob, hozirgi-kelasi zamon, 1 shaxs ko'rsatkichi ا qo'shilganda. Masalan:

أأسف - آأسف - أسف hafa bo'lmoq

-IV fe'l shakli yasalganda. Masalan:

أسف - آأسف - أسف hafa qilmoq

b) أو birikmalari إي shaklida yoziladi. Masalan: أومل ishonmoq; أومل ishon; أسير asir olmoq; أسير - إأسير - اسير ol!

2. VIII bobdagi ba'zi fe'llarni tuslaganda hamza VIII bob ko'rsatkichi t bilan assimilyatsiyalashadi. Masalan: إتخذ - إأخذ olmoq; إأخذ - إأخذ .

Lekin إأخذ - إأخذ - إأخذ ;

Nima uchun shundayligi B.M.Grande tomonidan aytilmagan.

-Ba'zan hamza tushib qoladi. Masalan: أخذ - أخذ; hosil bo'lishi: أخذ - أخذ

-Ba'zan VI bob fe'li tuslanganda so'z boshidagi hamza و undoshi bilan almashadi. Masalan: أوامر - أوامر - أوامر

hamza so'zning o'rtasida kelganda markaz ا و ا harflaridan biri bo'ladi. Bu harflar «unlilarning kattalik qonuni» bilan tanlanadi.

- «Kattalik qonuni»ga asosan unlilar quyidagi tartibda bo'ladi: *kasra* eng katta unli, undan kichigi *damma*, so'ngra *fatha* (*fatha* faqat sukundan katta). Kasrali hamza uchun *ya*, dammali hamza uchun *vav*, fathali hamza uchun *alif* markaz bo'ladi.
- Markaz tanlashda ikki unli, ya'ni hamzaning unlisi va undan oldingi unlilar taqqoslanadi va ulardan kattasi tanlanadi. Masalan: سئل markaz ا bo'ladi u i.
- Lekin arab adabiy tilida so'zning o'rtasidagi hamzaning bu qoidaga nomuvofiq yozilgan holatlarini ham ko'ramiz, ya'ni uning uchun markaz vazifasini *vav* yoki *alif* o'tashi kerak bo'lganda ba'zan *ya* yoziladi. Masalan:

مسألة = مسألة

مسؤول = مسئول

Bu so'zlarning har ikkala shakli ham mavjud bo'lib, ularning ikkinchisi qonunga tog'ri keladi. Birinchisini esa tez yozish uchun qulayligi sababli shu shaklda yozilgan, deb tahmin qilish mumkin.

- Agar hamza so'zning o'rtasida cho'ziq unli alifdan keyin kelib. Fatha bilan harakatlangan bo'lsagina, markazsiz yoziladi. Masalan:
- الولد يسمع خذاء ساءل
- So'z o'rtasidagi hamza tushib qolishi ham mumkin. Lekin bu juda kam uchraydigan hodisa. Masalan: إساءل = ساءل

1. agar hamza sukun bo'lsa, oldidagi harakatga mos keluvchi harf yoziladi: بؤس بؤس بؤس

2. agar harakatli hamzadan oldingi harfning harakati sukun yoki fathali bo'lsa, hamzaning harakatiga mos keluvchi harf bilan yoziladi. Masalan: رُؤف سأل مسألة
3. agar damma va kasradan keyin hamza fatha bilan kelsa, oldidagi harakatga mos keluvchi harf bilan yoziladi. Masalan: سؤال مؤنس
4. alif bilan yaning orasiga tushsa, hamzani mustaqil yoki ya bilan yozish mumkin: الرأي = الرأي بقاء ي = بقاء ي
5. olmoshlarda alif bilan yadan boshqa harf orasiga tushib, kasra yoki damma bilan harakatlangan bo'lsa, shu harakatga mos keluvchi harf yoziladi, agar harakati fatha bo'lsa, hamza markazsiz yoziladi:

بقاءه بقاءه بقاءه

III. So'z oxiridagi markaz tanlash hamzadan oldingi unli tovushga boqliq:

a) agar hamzadan oldin qisqa unli kelgan bo'lsa, u holda hamza uchun markaz shu qisqa unliga mos keluvchi harf boqladi. Masalan: جرؤ فتي بدأ

b) agar hamzadan oldin uzun unli yoki sukun kelgan bo'lsa, hamza markazsiz yoziladi. Masalan: جاء ساء جزء شي

Shuningdek, hamzadan keyin «-atun» qo'shimchasi kelganda hamzaning yozilishi haqida «Al-Munjid»da shunday deyilgan:

a) hamzadan oldingi harf bo'sh harf bo'lmay, sukun bilan harakatlangan bo'lsa, markaz alif bo'ladi. Masalan: نشأة

b) hamzadan oldingi harf harakatli bo'sa, o'sha harfga mos keluvchi harf yoziladi. Masalan: فنة لؤلؤة

v) hamzadan oldin bo'sh harf ya bo'lsa, markaz ya shaklida bo'ladi, alif yoki vav bo'lsa, hamza mustaqil yoziladi. Masalan: بريئة قراءة

Arab tilida hamza ikkiga boqlinadi:

1. همزة الوصل
2. همزة القطع

«hamzatul vasli» o'zining luqaviy ma'nosidan kelib chiqsak, «birlashtiruvchi» ma'nosini beradi.

«hamzatul vasli»ning qo'llanishi bog'in nazariyasi bilan boqliq, ya'ni arab tilida bog'in ikkita undoshning ketma-ket talaffuzi bilan boshlanmaydi. Ana shunday ketma-ketlikning oldini olish uchun bog'in boshiga hamza va bitta qisqa unlidan iborat bo'lgan bog'in/ 'a, 'u, 'i/ qo'shiladi. YOzuVda bu bog'in alif va uning ustida vasla belgisi bilan beriladi. Bu belgi mos keluvchi harakat bilan og'iladi. Masalan:

استجمل - ستجمل أكتب - كتب

Jumladan, اسم ابن so'zlaridagi, (i) ham yordamchi tovush bo'lib, bog'inning ketma-ket kelgan ikki undoshdan boshlanishini bartaraf etish uchun qo'llanilgan.

B.M. Grande shunday deydi: arab tilida ال artikli va ba'zi fe'llarning yordamchi shakllari unli bilan boshlanadi.

Qur'onning harakatlangan matnlarida bunday hollarda alif hamzasiz yoziladi.

\* Arab tilida ال artiklining qo'shilishidan va ba'zi fe'llarda ( VII, VIII, IX, X) birinchi undosh oldida unli paydo bo'ladi. Masalan: أكتب - الكتاب

\* Nutq o'rtasida (bir takt oraliqida) unli tushib qoladi, ketma-ket kelgan ikkita undoshning birinchisi esa oldingi so'zning oxiriga qo'shib ketib, u bilan birga yopiq bog'in hosil qiladi. Masalan:

قال أكتب - qa:la ktub

دخل الأب - dahala l'abu

Bog'inlarga ajratsak bunday bo'ladi:

qa:-lak-tub da-ha-lal-'a-bu

Yozuvda har ikkala holda ham alifning oq'ilmasligini ko'rsatish uchun vasla belgisi qo'yiladi.

Arab tiliga bosha tillardan o'tgan so'zlarda bo'g'in ketma-ket undoshlardan iborat bo'lganda ham bu so'zlar qanday bo'lsa shundayligicha talaffuz qilinmay, yordamchi unli qo'shiladi. Masalan: افلاتون *Platon*

Undosh bilan tugagan so'z keyingi so'zga qo'shilishi uchun so'z oxirida yordamchi unli oladi. Bu faqat nutq ravonligini amalga oshirish uchundir. Bu hodisani vaslалash deyiladi. Yordamchi unlini tanlash unlilarning almashnuvi qoidasiga muvofiq tanlanadi.

| Oxirgi bog'inning unlisi | Oxirgi undosh oladi |
|--------------------------|---------------------|
| -a-                      | -i-                 |
| -i-                      | -a-                 |
| -u-                      | -u-, -i-            |
| -ai-                     | -i-                 |
| -au-                     | -i-                 |
| Masalan:                 |                     |
| من الغرفة                | mina-l-gurfati      |
| من الرجل                 | mani-r-raguli       |
| او الكتاب                | aui-l-kita:bu       |

«Hamzatul qat'i» ma'no tashuvchi bo'lgani uchun yo'qolmaydi. Masalan: IV bob fe'llarida, orttirma darajadagi sifatlarda أحمل أفعل

«Hamzatul qat'i»ning lug'aviy ma'nosi: ajratuvchi hamza. Birlashtiruvchi hamzaga qarshi o'laroq vaslалashmaydi. U so'zning negizini tashkil etadi yoki ma'no kashf etuvchi grammatik vaznlarning elementi sifatida ishlatiladi.

Masalan: أم أقلام

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, hamza faqatgina havo oqimining tovush chiqayotgan oraliqdagi to'siqni yorib chiqishigina emas, balki ana shu havo oqimining to'siqqa urilib to'htab qolishi natijasidagi tovushhamdir.

### **SAVOLLAR**

1. Undosh tovushlar akustik jihatdan qanday hosil bo'ladi?
2. Undoshlar hosil bo'lish usuliga ko'ra qanday turlarga bo'linadi?
3. Jarangli-jarangsiz undoshlar talaffuzida qanday farq bor?
4. Undoshlar mahrajiga ko'ra qanday tavsiflanadi?
5. O'zbek tilidagi undosh fonemalarga o'hshash fonemalarni sanang va ularni tavsiflang.
6. Arab tilining o'ziga hos fonemalari qaysilar va ular qanday tavsiflanadi?

### **TAYANCH IBORALAR**

1. Undoshlar.
2. Konsonantizm.
3. Portlovchi.
4. Frikativ.
5. Jarangli
6. Jarangsiz.
7. Labial.
8. Palatal.
9. Velyar.
10. Laringal.
11. Sonor.
12. Lab-burun.
13. Lab-tish.
14. Bog'iz portlovchisi.
15. Chuqur tilorqa.
16. Tiloldi.
17. Shovqinli.
18. Sof sonor.
19. Itboq.
20. Tishora.
21. Hamza.

### **ADABIYOTLAR**

1. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1998, 1, 6, 7, 12, 13, 17, 26, 27, 32, 38, 39.
2. Holidov B.Z., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1981, str. 17, 28-29, 35, 41, 45. .
3. Ibrohimov N., Yusupov, Arab tili grammatikasi, Toshkent, 1998, 8, 11-19 b.
4. Talabov E., Arab tili darsligi, Toshkent, 1987, 19-44.

## ARAB TOVUSHLARINING FONOLOGIK HUSUSIYATLARI

### REJA

1. Arab tili fonemalari haqida Grande nazariyasi.
2. Arab tilidagi undoshlar alohida fonemadir.
3. Fonologik oppozitsiyalar haqida tushuncha.

Arab tilining fonemalari haqida ikki hil fikr mavjud. Keng tarqalgan bir fikrga ko'ra arab tilining fonemalari, masalan, o'zbek tilidagi singari bir tovushdan iborat bo'lib, ular dastlab unli va undosh fonemalarga bo'linadi. Somiy, jumladan, arab tilidagi fonemalarning o'ziga hos xususiyatlari haqidagi ikkinchi fikr, tog'riroqi nazariya B.M.Grandega tegishlidir. U o'zining «Somiy tillarda bog'in-fonema» degan maqolasida somiyshunoslikda fonemaga oid yangi bir nazariyani maydonga tashladi.

B.M.Grandening yozishicha arab tilidagi qisqa unlilarni alohida fonema deb hisoblab bo'lmaydi. Ular undosh tovush bilan birgalikda turli variantlarni hosil qiladi.

Olim arab tilida qancha undosh tovush bo'lsa, shuncha fonema bor va har bir fonema to'rt ko'rinishdan iborat, masalan, *ta, tu, ti, t* singari, deydi. B.M.Grande unlisiz ko'rinishni «nul unlili ko'rinish» deb atash sharti bilan arab tilidagi fonemalar tovush fonemalar emas, bog'in fonemadir, deydi.

U unlilarning o'zicha alohida fonema bo'lmasligiga ularning o'zak hosil qiluvchi tovush sifatida qo'llanmasligini asos qilib ko'rsatadi. Ammo bu nazariya boshqa arabshunoslar tomonidan qabul qilingani yog'. Buning sababi unlilarning bir o'zak doirasida bo'lsa ham, so'z va vazn yasashda muhim o'rin tutishidadir.

Masalan, quyidagi so'z va so'z shakllari unli tufayli bir-biridan farq qiladi:

|                       |                    |
|-----------------------|--------------------|
| bir necha - عِدَّة    | hozirlik - عِدَّة  |
| sanadi - عَدَّ        | sanaldi - عُدَّ    |
| hozirlash - اَعْدَادُ | sonlar - اَعْدَادُ |
| soch - شَعْر          | she'r - شَعْر      |

Mana shuning uchun biz ham ko'pchilik tomonidan tan olingan fikrga qo'shilib «arab tilida bog'in fonema bor» degan fikrga qo'shilmaymiz va undoshlarning o'zini alohida fonema hosil qiladi, deb tushunamiz va arabcha undosh fonemalarning o'ziga hos xususiyatlarini shu nazariya asosida ko'rib chiqamiz.

Arab tilida interdentallik, ya'ni tishoralik fonemalik belgilaridan biridir. Buni biz quyidagi misollarda ko'rishimiz mumkin:

|                           |                       |
|---------------------------|-----------------------|
| efir - اَئِير             | tutqin, asir - اَسِير |
| qimmatbaho - ثَمِين       | yoqli - سَمِين        |
| tuya lo'killashi - ذَمِيل | hamkasb - زَمِيل      |
| majburiyat - ذَمَام       | jilov - زَمَام        |

- 'ain va ha' xalqum undoshlari alohida fonema bo'lib, bular chuqur tilorqa

undoshlari bilan bir tomondan va bog'iz undoshlari bilan ikkinchi tomondan fonemalik nuqtai nazaridan qarshi turadilar (oppozitsiya hosil qiladilar). Buni biz quyidagi misollarda ko'rishimiz mumkin:

|                  |                    |
|------------------|--------------------|
| bog'iz - خلق     | yaratish - خلق     |
| maqtagan - محمود | so'ngan - مهمود    |
| yechish - حل     | sirka - خل         |
| isitmal - محموم  | qiziqarli - مهموم  |
| qamish - أسل     | asal - عسل         |
| buyruq - أمر     | obod bo'lish - عمر |
| latta - عمر      | oy - قمر           |
| sharbat - عصير   | qisqa - قصير       |
| nom - اسم        | bo'lak, qism - قسم |

- Bog'iz tovushlari o'zaro bir-biri bilan va xalqum tovushlari ham o'zaro bir-biri bilan fonologik oppozitsiya hosil qiladilar. *ha'* va *hamza* oppozitsiyasiga misollar:

|                       |                           |
|-----------------------|---------------------------|
| so'raluvchi - مسؤل    | engillashtirilgan - مسهول |
| soqayish; dori - شفاء | suhbat - شفاء             |

- '*ain* va *ha'* oppozitsiyasiga misollar:

|               |                  |
|---------------|------------------|
| ishchi - عامل | tashuvchi - حامل |
| sabab - علة   | lager - حلة      |

- Arab tilining faqat o'ziga hos bo'lib, uni boshqa tillardan ajratib turadigan muhim fonologik oppozitsiyalardan biri bu emfatiklik oppozitsiyasidir. Bu oppozitsiya ت bilan ط, ذ bilan ظ, س bilan ص, د bilan ض fonemalari orasida mavjud.

Birinchi oppozitsiyaga misollar (ط - ت):

|                      |                        |
|----------------------|------------------------|
| izdosh; qaram - تابع | marka - طابع           |
| to'zitalgan - مترب   | shodlantirilgan - مطرب |

Ikkinchi oppozitsiyaga misollar (ظ - ذ):

|                      |                     |
|----------------------|---------------------|
| ogohlantirish - نذير | o'hshash - نظير     |
| horlash - تذليل      | soya solish - تظليل |

Uchinchi oppozitsiyaga misollar (ص - س):

|                               |                            |
|-------------------------------|----------------------------|
| sir aytish - اسرار            | qattiq turib olish - اصرار |
| tezlar (tezning ko'p.) - سراع | kurashish - صراع           |

To'rtinchi oppozitsiyaga misollar (ض - د):

|                    |               |
|--------------------|---------------|
| ishora qilmoq - دل | adashmoq - ضل |
|--------------------|---------------|

o'rgatmoq - درب      qattiq urmoq - ضرب

- Eksplozivlik (portlash-sirg'alish) oppozitsiyasi hamma tillarda bor. Lekin bu oppozitsiyaning tarqalish doirasi turli tilarda turlichadir. Arab tili uchun س bilan ت fonemalari, د bilan ز; ق va ح, ب bilan و fonemalari orasidagi eksplozivlik oppozitsiyasi keng tarqalgan.

-س- ت oppozitsiyasiga misollar:

arzimaslik - تفاهة      nodonlik - سفاهة

yo'qotmoq - تبر      sinamoq - سير

-د- ز oppozitsiyasiga misollar:

ishora qilmoq - دل      toymoq - زل

qabihlar - دمام      jilov - زمام

-ق- ح oppozitsiyasiga misollar:

belgilash - تقدير      yashirish - تخدير

mushukcha - قطيط      chiziqcha - خطيط

-و- ب oppozitsiyasiga misollar:

ilgari - قبل      so'z - قول

yangilik - بدیعة      jamqarma - وديعة

Arab tilida jaranglilik-jarangsizlik hamma hollarda saqlanadi, shuning uchun arab tili konsonantizmi jaranglilik-jarangsizlik oppozitsiyasining kuchliligi bilan farq qiladi.

-ت- د oppozitsiyasiga misollar:

oqqush - تم      bo'yoq - دم

parcha, bo'lak - حطة      o'tkirlik - حدة

parda - ستارة      furajka - سدارة

-ث- ذ oppozitsiyasiga misollar:

narida - ثم      yomonlamoq - ذم

ko'ylak - ثوب      suyuq asal - ذوب

qoqilmoq - عشر      kechirim so'ramoq - عذر

-س- ز oppozitsiyasiga misollar:

yo'zib qo'ymoq - سجل      qo'shib tog'imoq - زجل

asal qo'shmoq - عسل      chetlashmoq - عزل

ko'zalar - كراز      kitobcha - كراس

-ق- غ oppozitsiyasiga misollar:

o'rnashmoq - فر      laqillatmoq - غر??

qoluvchi - باق                      qiynovchi - باغ

ko'kat - بقل                      hachir - بغل

- Sonorlik oppozitsiyasi ب bilan د, ن bilan ك, ي orasida bor.

-b- oppozitsiyaga misollar:

uzoqlashtirmoq - بد              cho'zmoq - مد

urmoq - بدح                      maqtamoq - مدح

arqon - حبل                      yuklash - حمل

-d- oppozitsiyasiga misollar:

yoq - دسم                      kishilar - نسم

o'tkir qilmoq - حد              zorlanmoq - حن

kigiz - لبد                      hom qisht - لين

-k- oppozitsiyasiga misollar:

kosasimon idish - كؤس              noumidlik- يأس

sindirib tashlash - كسر              yengillashtirmoq - يسر

artmoq- حك                      yashamoq - حي

-r- va l larning shovqinli juftlari yog'. ular o'zlari bir-biri bilan qiltiroqlikda oppozitsiya hosil qiladi.

-r- oppozitsiyaga misollar:

cho'ktirmoq - أغلق      qulflamoq - تغرغر      tomoqni chayib olmoq - تغلغل      singimoq - أغرق

ustun kelmoq - غلب      botmoq (quyosh haqida) - غرب

Demak, arab tili kosonantizmida hamma tillar uchun umumiy bo'lgan oppozitsiyalar bilan birga arab tilining o'zidagina ko'p uchraydigan va arab tilining o'ziga hos bo'lgan oppozitsiyalar ham mavjud.

## SAVOLLAR

1. Bo'g'in-fonema nima?
2. Grande nazariyasi tog'rimi? Nima uchun?
3. Arab tilida fonologik oppozitsiya qanday tovushlar orasida mavjud?
4. Arab tilida eksplozivlik (portlash-sirqalish) oppozitsiyasi mavjudmi?
5. Jarangli-jarangsizlik oppozitsiyasi-chi?

## TAYANCH IBORALAR

1. Bog'in-fonema.
2. Somiy tillar.
3. Somiyshunoslik.
4. Interdentallik.

5. Tovushlar oppozitsiyasi.
6. Emfatiklik oppozitsiyasi.
7. Eksplozivlik oppozitsiyasi.
8. Tarqalish doirasi.
9. Jarangli-jarangsizlik oppozitsiyasi.

### **ADABIYOTLAR**

1. Grande B.M. Slogofonema v semitskih yaz'kah. Semitskie yaz'ki, V'p.2, Moskva, 1965,
2. Vilenchik YA.S., Arabskie gortann'e, ZIV, T.5, 1930, str.35-40.

## TOVUSHLARNING O'ZARO TA'SIRI. TO'LIQ VA JUZ'IY ASSIMILYASIYA

### REJA

1. Tovush o'zgarishi haqida.
2. To'liq assimilyatsiya.
3. Juz'iy assimilyatsiya.
4. Regressiv assimilyatsiya.
5. Kontakt va distakt assismilyatsiya.

Tildagi tovushlar, jumladan, undosh tovushlar turli o'zgarishlarga uchrashi mumkin. Eng ko'p uchraydigan tovush o'zgarishi assimilyatsiyadir. Assimilyatsiya to'liq va to'liqsiz bo'lishi mumkin.

To'liq assimilyatsiya bir tovush ikkinchi tovushga ta'sir qilib uni aynan o'ziga o'hshatib qo'yishidir. Masalan, arab tilida *l* tovushi *n* ning ta'sirida *n* ga, *s* ning ta'sirida *s* ga aylanadi.

To'liqsiz assisilyatsiyada esa bir tovush ikkinchi tovushga ta'sir qilib, uni biror jihatdangina o'ziga o'hshatadi. Masalan, arab tilida itboq *s* itboq bo'lmagan *t* ga ta'sir qilib, uni itboq *t* ga aylantirishi mumkin. Bunda assimilyatsiya faqat itboqlik jihatdan bo'ladi.

YAna assimilyatsiya progressiv va regressiv bo'lishi mumkin. Agar oldindagi tovush keyingi tovushga ta'sir qilsa, uni progressiv assimilyatsiya deb ataydilar. Agar keyingi tovush oldingi tovushga ta'sir qilsa, u regressiv assimilyatsiya deyiladi.

Assimilyatsiya kontakt va distakt bo'lishi mumkin. Agar bir-biriga ta'sir qiluvchi tovushlar yonma-yon bo'lsa, uni kontakt assimilyatsiya, agar ularning orasida boshqa tovush bo'lsa, distakt assimilyatsiya deb ataladi.

Arab tilida asosan kontakt regressiv assimilyatsiyaning to'liq va to'liqsiz turlari uchraydi. Aniqlik artikli *al* ning *l* si (الخروف الشمسية) deb atalgan tiloldi undoshlari oldida kelganda to'liq regressiv assimilyatsiyaga uchraydi:

|        |                              |
|--------|------------------------------|
| التعب  | <i>at-ta'abu</i> (charchash) |
| الثعلب | <i>at-ta'labu</i> (tulki)    |
| الدخول | <i>ad-duhu:lu</i> (kirish)   |
| الذهب  | <i>at-tahabu</i> (oltin)     |
| الرأس  | <i>ar-ra'su</i> (bosh)       |
| الزيت  | <i>az-zaitu</i> (moy, yoq)   |
| السماء | <i>as-sama:'u</i> (osmon)    |
| الشرف  | <i>as-sarafu</i> (sharaf)    |
| الصبر  | <i>as-sabru</i> (chidam)     |
| الضرب  | <i>ad-darbu</i> (urish)      |
| الطالب | <i>at-ta:libu</i> (tolib)    |
| الظالم | <i>az-za:limu</i> (zolim)    |
| النقد  | <i>an-naqdu</i> (pul)        |

Yana ko'makchilardan *n* tovushi ham to'liq regressiv assimilyatsiyaga uchraydi:

|           |                           |
|-----------|---------------------------|
| إن+لا=إلا | <i>illa</i> (yog'sa)      |
| من+ما=مما | <i>mimma</i> (nimadandir) |
| أن+لا=ألا | <i>alla</i> (-ki, yog')   |

To'liqsiz progressiv assimilyatsiya arab tilida itboqlik jihatdan bo'lishi mumkin, sakkizinchi bobning infeksi *t* ga aylanadi. Masalan, اصطلاح o'zagidan اصلاح emas, اصطلاح bo'ladi; اضطرار o'zagidan اضطرر emas, اضطرار bo'ladi va hokazo.

Fonetik hodisalardan yana biri o'tish hodisasi bo'lib, bu bir tovushning ikkinchi tovushga aylanishidir. Boshqa tillardagi kabi arab tilida ham o'zlashma so'zlar bor. Ma'lumki bir tilning o'ziga hos fonemalari boshqa tilga o'zlashma so'zlar tarkibida o'tganda ular o'zlashtiruvchi tilning fonetik qonunlariga bo'ysunadi. Arab tiliga hos bo'lmagan fonemalar quyidagi o'zgarishlarga uchraydi:

*p* fonemasi arab tilida ب yoki ف ga o'tadi:

Papa (diniy unvon) - بابا Po'lat - فولاذ

Panama - باناما

*v* fonemasi arab tilida ف ga o'tadi:

viza - فيزا Vatikan - فاتيكان vazelin - فازلين

*g* fonemasi ج yoki غ ga o'tadi:

gavhar - جوهر Go'rgon - جرجان gaz - غاز

Demak, arab tilining tovush o'zgarishi doirasida o'ziga hos xususiyatlari, birinchidan, ba'zi hususitlarning arab tilida borligi va ikkinchidan, ba'zi xususiyatlarning unda yog'ligi bilan belgilanadi.

## **SAVOLLAR**

1. Assimilyatsiya nima?
2. To'liq assimilyatsiya nima?
3. Assimilyatsiyaning yana qanday turlarini bilasiz?
4. Arab tilida asosan qanday assimilyatsiya uchraydi?
5. Aniqlik artikli qo'shilgan so'zlarda qanday assimilyatsiya sodir bo'ladi?

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Tovush o'zgarishi.
2. Assimilyatsiya.
3. To'liq
4. Juz'iy.
5. Regressiv.
6. Progressiv.
7. Kontakt.
8. Distakt.

## **ADABIYOTLAR**

1. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1998, 31, 32, 36.
2. Holidov B.Z., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1977, str. 51-55.
3. Ibrohimov N., Yusupov, Arab tili grammatikasi, Toshkent, 1997, 8, 19-24 b.
4. Talabov E., Arab tili darsligi, Toshkent, 1993, 55.
5. Gabuchyan G.M. Teoriya artikly i problem' arabskogo sintaksisa, Moskva, 1972, str.220

## **ARAB TILIDA URG'U . GAPNING MAZMUNIGA KO'RA OHANG HUSUSIYATLARI.**

1. Asosiy urg'u.
2. Ikkinchi darajali urg'u.
3. Urg'uning ko'chishi.

O'zbek tilidagidan farqli ravishda, arab tilida urg'uli bog'in kuchli va ancha yuqori ovozda talaffuz qilinadi. Urg'uning o'zni, sifati hammavaqt bog'inning turi va soniga bog'liq bo'ladi.

Arab tilida urg'ular asosiy va ikkinchi darajali bo'ladi. Asosiy urg'uli bog'in ovozning yuqoriligi bilan ajralib turadi - u alohida kuch bilan, boshqa bog'inlardan ajralib talaffuz qilinadi. Ikkinchi darajali urg'u tushgan bog'in asosiy urg'ulidan bir oz sust, biroq urg'usizlardan birmuncha kuchli aytiladi. o'lar bir so'zda bir asosiy va bir yoki ikkita ikkinchi darajali urg'uli bog'inlar bo'ladi.

Asosiy urg'u hech qachon so'z oxiriga tushmaydi. Agar so'z oxiridan ikkinchi bog'in cho'ziq bo'lsa, asosiy urg'u o'shanga tushadi:

mak-tu:-bun, da-ras-tum

So'z oxiridan ikkinchi bog'in qisqa bo'lsa, urg'u undan oldingi uchinchi bog'inga tushadi:

mak-ta-bun, ma-sha:ki-lu

Ikki bog'inli so'zlarda urg'u, hoh cho'ziq, hoh qisqa bo'lsin, birinchi bog'inga tushadi:

qul-tu, na:-la, ya-dun

Ikkinchi darajali urg'ular, asosiy urg'uli bog'inning har ikki tomonidan cho'ziq bo'ginlar mavjud bo'lsa, o'shalarga tushishi mumkin:

mus-tah-di-mun.

Eslatilgan o'rinlardagi qisqa bo'lsa, ularga hech qachon ikkinchi darajali urg'ular tushmaydi.

Ma'lumki, muzakkar so'zlardan muannas shakllar yasalganda so'z oxirida yangi bog'in paydo bo'ladi. Demak, bog'inlar munosabatida o'zgarish vujudga keladi. Ana shu yangi grammatik munosabat ko'p so'zlarda bog'inning ko'chishiga sabab bo'ladi:

sa:kinun, ka:tibun

Urg'ular barcha hollarda ham ko'chavermaydi. Uch va undan ortiq bo'g'inli muzakkar shakllardan muannas so'zlar yasalgandagina urg'u ko'chishi mumkin. Yana shart shuki, orqadan ikkinchi bo'g'in urg'usiz qoladigan holat mavjud bo'lishi kerak.

mudarrisun, mudarrisatun

muhandisun, muhandisatun.

quyidagi holatlarda urg'u ko'chmaydi:

a) ikki bo'g'inli so'zlardan muannas shakllar yasalganda:

ibnun - ibnatun, zavjun - zavjatun

b) uch bo'g'inli so'zlarning ikkinchi bo'g'ini cho'ziq bo'lganda:  
hama:lun - hamma:latun

### **SAVOLLAR**

1. Arab tilidagi urg'u o'zbek tilidagisidan qanday farq qiladi?
2. Asosiy urg'u nima?
3. Asosiy urg'u qaysi bo'g'inlarga tushadi?
4. Ikkinchi darajali urg'u qanday urg'u?
5. U qanday bo'g'inlarga tushadi?
6. Urg'u qanday hollarda ko'chadi?

### **TAYANCh IBORALAR**

1. Asosiy urg'u.
2. Ikkinchi darajali urg'u.
3. Cho'ziq bo'g'in.
4. Yuqori ovoz.
5. Ikkinchi bo'g'in
6. Urg'usiz bo'g'in.
7. Urg'u ko'chishi.

### **ADABIYOTLAR**

1. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1998, 5, 25, 83, 90
2. Holidov B.Z., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1977, str. 58-60.
3. Ibrohimov N., Yusupov, Arab tili grammatikasi, Toshkent, 1997, 8, 19-24 b.
4. Talabov E., Arab tili darsligi, Toshkent, 1993, 24-25, 60 b.

## ZAIF TOVUSHLAR. ULARNING O'ZGARISH QONUNIYATLARI.

### REJA

1. Zaif tovushlar haqida tushuncha.
2. Tovush o'zgarish qonuniyatlari.
3. *a* tovushining ta'sirida.
4. *u* tovushining ta'sirida.
5. *i* tovushining ta'sirida.

*a*:, *u*:, *i*: uzun unli tovushlar zaif tovushlar deb ataladi. Arab so'zlarining o'zak tarkibida kuchli va kuchsiz tovush birikmalari bo'ladi. *v*, *y* undoshlari bilan hosil bo'lgan tovush birikmalari kuchsiz hisoblanadi. Mana shunday kuchiz tovush birikmalarining barchasi ham qat'iy emas. Ularning bir qismi fonetik o'zgarishlarga uchraydi.

1. *a* tovushining ta'sirida

|                |                  |
|----------------|------------------|
| <i>aya- a:</i> | <i>ayi: - ay</i> |
| <i>ayi- a:</i> | <i>avi: - ay</i> |
| <i>ayu- a:</i> | <i>ayu: - av</i> |
| <i>ava- a:</i> | <i>avu: - av</i> |
| <i>avi- a:</i> |                  |
| <i>avu- a:</i> |                  |

2. *u* tovushining ta'sirida

*iyu: - u:*  
*ivu: - u:*  
*uv - u:*  
*uvu - u:*  
*uvu: - u:*

3. *i*: tovushining ta'sirida:

|                  |                  |
|------------------|------------------|
| <i>iy - i:</i>   | <i>iva - iya</i> |
| <i>iyi - i:</i>  | <i>uya - iya</i> |
| <i>iyi: - i:</i> |                  |
| <i>iyu - i:</i>  |                  |
| <i>iv - i:</i>   |                  |
| <i>ivi - i:</i>  |                  |
| <i>ivi: - i:</i> | <i>i:v - i:y</i> |
| <i>ivu - i:</i>  | <i>u:y - i:y</i> |
| <i>uy - i:</i>   |                  |
| <i>uyi - i:</i>  |                  |
| <i>uyu - i:</i>  |                  |
| <i>uvi - i:</i>  |                  |
| <i>uvi: - i:</i> |                  |

## **SAVOLLAR**

1. Qanday tovushlar zaif tovushlar deyiladi?
2. Qaysi tovushlar *a*: tovushiga o'zgaradi?
3. Qaysi tovushlar *u*: tovushiga o'zgaradi?
4. Qaysi tovushlar *i*: tovushiga o'zgaradi?

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Zaif tovushlar.
2. Kasal fe'llar.
3. Uzun unli.
4. Kuchsiz tovush birikmasi.

## **ADABIYOTLAR**

1. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka, 1998, 90
2. Yushmanov N.V., Grammatika literaturnogo arabskogo yaz'ka, Moskva, 1985, str. 65.

## TEST TOPSHIRIQLARI

1. Fonema tushunchasiga qaysi ta'rif mos keladi?  
A. So'z ma'nolarini ifodalash uchun xizmat qiladi.  
B. So'z ma'nolarini ifodalashga ta'sir qilmaydi.  
V. So'z ma'nolarni farqlash uchun xizmat qiladi.  
G. Tog'ri ta'rif yog'.  
D. A va V.
2. O'ar bir tildagi fonemalar tizimi boshqa tillardagilari ...  
A. ...dan farq qilmaydi.  
B. ...ga to'la mos keladi.  
V. ...dan farq qiladi.  
G. Tog'ri javob yog'.
3. Artikulyatsion jihatdan undosh tovushlarning hosil bo'lishida o'pkadan chiqib kelayotgan havo oqimining to'siqqa uchrash-uchramasligining ahamiyati bormi?  
A. Bor.  
B. Yog'.  
V. A va B.
4. Unlilar qaysi holatga ko'ra bir-biridan farqlanadi?  
A. Tilning vertikal harakatiga ko'ra.  
B. Tilning gorizontal harakatiga ko'ra.  
V. Labning holatiga ko'ra.  
G. A, B, V.
5. Arab tilida nechta unli fonema bor?  
A. Uchta.  
B. Oltita.  
V. O'nta.  
G Tog'ri javob yog'.
6. Arab tilida unli va undosh tovushlarning talaffuzi bir-biriga qanday ta'sir qiladi?  
A. Undoshlar unlilarga.  
B. Undoshlar unlilarga.  
V. A va V.  
G. Bir-biriga ta'sir qilmaydi..
7. Arab adabiy tilida nechta fonema bor?  
A 28 ta.  
B. 29 ta.  
V. Aniq emas.  
G. 34 ta.
8. O'ng ustundagi tasnifga chap ustundagilardan mosini toping.

|                                  |                                            |
|----------------------------------|--------------------------------------------|
| A. Hosil bo'lish usuliga ko'ra.  | 1. Portlovchi, sirqaluvchi.                |
| B. Tovushning ishtirokiga ko'ra. | 2. Lab, palatal, velyar, laringal, sonlar. |
| V. Hosil bo'lish o'rniga ko'ra.  | 3. Jarangli, jarangsiz.                    |

9. ﺩ ﺗﻮﻭﺷﻴﻐﺎ ﻗﺎﻳﺴﻰ ﺗﺎ’ﺭﻳﻒ ﻣﻮﺱ ﻛﻪﻻﺩﻱ?
- A. Tiloldi, jarangli, sirqaluvchi, titroq undosh.  
 B. Tilo’rta, sirqaluvchi, jarangli undosh.  
 V. Tiloldi, jarangli, portlovchi, shovqinli undosh.  
 G. Tog’ri javob yog’.
10. Qaysi qatorda faqat itboq tovushlar ko’rsatilgan?
- A. ﺩ ﺯ ﺱ ﺕ ﺹ  
 B. ﺯ ﺱ ﺕ ﺙ ﺕ  
 V. ﺹ ﺯ ﺱ ﺕ  
 G. Hech qaysi.
11. Qaysi qatorda tiloldi tovushlari yoq?
- A. ﺝ ﻝ ﻛ ﺏ  
 B. ﺭ ﮬ ﺩ ﻡ  
 V. ﻋ ﺫ ﺵ ﺕ  
 G. ﺏ ﻏ ﺧ ﻑ  
 D. Hammasida bor.
12. Faqat sirqaluvchi tovushlar bor qatorni ko’rsating.
- A. ﺱ ﺩ ﮬ ﺕ  
 B. ﺯ ﺵ ﻑ ﻱ  
 V. ﻏ ﻕ ﻛ ﺫ  
 G. ﺝ ﺭ ﻥ ﺡ  
 D. Tog’ri javob yoq.
13. Faqat shovqinli tovushlar bor qatorni ko’rsating.
- A. ﺏ ﺕ ﺯ ﻛ  
 B. ﺝ ﺧ ﺩ ﺭ  
 V. ﺯ ﺱ ﻝ ﺵ  
 G. ﻑ ﻕ ﻏ ﻡ  
 D. Tog’ri javob yoq.
14. O’zbek tilida muqobili bo’lgan tovushlar bor javobni ko’rsating.
- A. ﺏ ﺕ ﺭ ﻡ  
 B. ﺏ ﺩ ﺭ ﺱ  
 V. ﻥ ﮬ ﻱ ﺫ  
 G. ﺵ ﻏ ﻕ ﻛ  
 D. A, G.  
 Ye. B, G.
15. Hamzaning ta’rifini toping.
- A. Portlovchi, jarangli, shovqinli, bog’iz undosh tovush.  
 B. Sirqaluvchi, shovqinli, jarangsiz, bog’iz undoshi.

- V. Portlovchi, jarangsiz, kuchsiz shovqinli, bog'iz undoshi  
G. Tog'ri javob yog'.
16. Chuqur tilorqa tovushlari qaysi javobda ko'rsatilgan?  
A. ع ق ح  
B. غ خ ق  
V. غ خ ح  
G. Yech qaysi.
17. Tishora tovushlari ko'rsatilmagan javobni ko'rsating.  
A. ط د ث ل  
B. س ز ظ ت  
V. ن م ص ذ  
G. Tog'ri javob yoq.
18. Arab tili fonemalari haqida B.M.Grande nazariyasi qanday?  
A. Qisqa unlilar ham fonema.  
B. Qisqa unlilar fonema emas.  
V. Bog'in fonema.  
G. Tovush fonema.  
D. B va V.  
Ye. Tog'ri javob yoq.
19. Qisqa unlilar haqidagi qaysi fikr tog'ri?  
A. Qisqa unlilar ham so'z va vazn yasashda muhim o'rin tutadi.  
B. Qisqa unlilarning so'z va vazn yasashda ahamiyati muhim emas.  
V. Qisqa unlilar so'z va vazn yasashda mutlaqo ahamiyatsiz.  
G. Tog'ri javob yoq.
20. so'zlari qanday oppozitsiya hosil qiladi? - عامل  
A. Bog'iz undoshlari.  
B. Halqum undoshlari.  
V. Chuqur tilorqa undoshlari.  
G. Tog'ri javob yoq.
21. صراع - سراع so'zlari qanday oppozitsiyaga misol bo'ladi?  
A. Portlash- sirqalish.  
B. Jarangli - jarangsiz.  
V. Itboqlik.  
G. Tog'ri javob yoq.
22. Portlash-sirg'alish oppozitsiyasi qaysi fonemalar orasida mavjud?  
A. ح-ق  
B. ب-و  
V. ت-س  
G. Hammasida.  
D. Tog'ri javob yoq'.

23. ز-س juftligi qanday oppozitsiya hosil qiladi?  
 A. Portlash - sirqalish.  
 B. Jarangli - jarangsiz.  
 V. Tog'ri javob yoq.
24. ذ-ث juftligi qanday oppozitsiya hosil qiladi?  
 A. Jaranglilik-jarangsizlik.  
 B. Tishoralik.  
 V. Portlash-sirqalish.  
 G. Hammasi tog'ri.
25. Sonorlik oppozitsiyasi qaysi fonemalar orasida mavjud?  
 A. ن-د  
 B. م-ب  
 V. ل-ر  
 G. Hammasida.  
 D. A va V.
26. ل-ر juftligi qanday oppozitsiya hosil qiladi?  
 A. Sonorlik.  
 B. Tishoralik.  
 V. Qiltiroqlik.  
 G. Itboqlik.
27. غلب-غرب misolida qanday oppozitsiya mavjud?  
 A. Portlash-sirqalish.  
 B. Sonorlik.  
 V. Jarangli-jarangsizlik.  
 G. Qiltiroqlik.
28. Bir tovush ikkinchi tovushga ta'sir qilib uni aynan o'ziga o'hshatib qo'ysa, qanday assimilyatsiya deyiladi?  
 A. To'liqsiz.  
 B. Kontakt.  
 V. To'liq.  
 G. Tog'ri javob yoq.
29. Agar oldindagi tovush keyingi tovushga ta'sir qilsa, qanday assimilyatsiya bo'ladi?  
 A. Distakt.  
 B. Progressiv.  
 V. Regressiv.  
 G. Kontakt.
30. Agar bir-biriga ta'sir qiluvchi tovushlar yonma-yon bo'lsa qanday assimilyatsiya bo'ladi?  
 A. To'liq.  
 B. Regressiv.  
 V. Kontakt.

G. Distakt.

31. Arab tilida asosan assimilyatsiyaning qaysi turlari uchraydi?

A. To'liq kontakt regressiv.

B. To'liq kontakt progressiv.

V. To'liqsiz kontakt regressiv.

G. Distakt progressiv.

D. A va V.

Ye. B va G.

32. Sakkizinchi bob infiksi *t* itboq tovushlar bilan yonma-yon kelganda qanday assimilyatsiyaga uchraydi?

A. To'liq progressiv.

B. To'liqsiz regressiv.

V. To'liq regressiv.

G. To'liqsiz progressiv.

### ADABIYOTLAR

1. Ahvlediani V.G., Assimilyatsiya faringaln'h soglasn'h v sovremenn'h arabskih dialektah / TIYA. T.III., str. 179-180.
2. Ahvlediani V.G., Refleks' faringaln'h soglasn'h v sovremenn'h arabskih dialektah/kand. diss./ Tbilisi. 1953.
3. Ahvlediani V.G., Foneticheskiy traktat Avitsenn'. Tekst, perevod, issledovanie. Tbilisi, 1966.
4. Baranov H.K. K state «Ob udarenii v sovremennom arabskom yaz'ke» / Uz VIYAYA. V'p.3. 1946.
5. Baranov H.K. Predislovie k kn.: N.Kamenskiy. Kratkiy vvodn'y kurs fonetiki arabskogo literaturnogo yaz'ka. Moskva. 1946.
6. Vilenchik YA.S., Arabskie gortann'e / ZIV. T.V. 1930.
7. Vilenchik YA.S., Sistema glasn'h v narodno- arabskom yaz'ke gorozan Sirii i Palestin' / ZIV. T.VI. 1936.
8. Vilenchik YA.S., Etyud' po istoricheskoy fonetike vulgarno-arabskih dialektov / DAN-V. 1927. №1.
9. Girgas V. Ocherk' grammaticheskoy sistem' arabov' S.Peterburg, 1873.
10. Grande B.M. Vvedenie v sravnitelnoe izuchenie semitskih yaz'kov. Izd. «Nauka», Moskva. 1972.
11. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatike v sravnitelno-istoricheskom osveshenii. Izd. Vostochnoy literatur'. Moskva. 1963.
12. Grande B.M. Slogofonema v semitskih yaz'kah. Semitskie yaz'ki. V'p.2. Izd. «Nauka». Moskva. 1965.
13. Zvegintsev V.A. Istoriya arabskogo yaz'koznaniya. Moskva. 1958.
14. Ibrohimov N.I., Yusupov M.M., Arab tili grammatikasi. 1 jild. O'zbekiston milliy entsiklopediyasi. Davlat milliy nashriyoti. Toshkent. 1997.
15. Kamenskiy N.S. Kratkiy vvodn'y kurs fonetiki arabskogo literaturnogo yaz'ka. Moskva. 1946.

- 16.Kamenskiy N.S. Udarenie v sovremennom arabskom literaturnom yaz'ke / UzVIIYA. T.2. V'p.3. 1946.
- 17.Kovalyov A.A., SharbatovG.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka. Izd. «Nauka». Moskva. 1998.
- 18.Talabov E. Arab tili darsligi. Toshkent. 1977.
- 19.Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. Izd. «Og'ituvchi». Toshkent. 1977.
- 20.Shagal V.E., Merekin M.N., Uchebnik arabskogo yaz'ka. Voennoe izd. Moskva. 1983.
- 21.Sharbatov G.Sh. Sovremenn'y arabskiiy yaz'k. Moskva. 1961.
- 22.Yushmanov N.V. Grammatika literaturnogo arabskogo yaz'ka. Moskva. 1985.

### 3.1. YOZUV (GRAFIKA).

#### REJA

1. «Kosonantivlik» soʻzini tushuntirish
2. Arab alifbosi, harflar soni, yozuv yoʻnalishi;
3. Arab yozuvida harflarni qoʻshib yozilishi;
4. Qoʻshilib yozilmaydigan harflar.

Arab tili oʻziga hos va mukammal yozuv sistemasiga ega boʻlib unda undosh va choʻziq unlilargina oʻz ifodasini topgan. Arab yozuvining konsonantivlik xususiyati ham shundan, yaʼni boshqa tillarga oʻhshab unli harflari mavjud emas. Harflar oʻngdan chapga tamon yoziladi. Tildagi mavjud unlilar yozilmaydi. Arab tilining yozuv sistemasi tildagi barcha xususiyatlarni toʻliq aks ettira oladi.

Arab alifbosi arab tili uchun juda mos boʻlishiga qarmay, arab yozuvi bilan tilining fonetik sistemasi oʻrtasida kattagina farq bor. Ana shu qiyinchiliklarni bartaraf qilish maqsadida mutaxassislar tilning barcha xususiyatlarni toʻla tasvirlashda qoʻl keluvchi transkribtsiyalash usulidan foydalanishadi. Aslida transkriptsiyaga alifboni toʻliq oʻzlashtirib olgunga qadar ihtiyoj seziladi. Soʻng esa uning zaruriyati qolmaydi. Chunki arab unlilari talaffuzidan hilma-hillik yogʻ. Ular doim bir turli deb aytiladi.

Arab alifbosida 28 ta harf bor. Ular yordamida 31 tovush yaʼni 28 undosh 3 choʻziq unli ifodalanadi. Unda har bir harf alohida soʻz boshida, oʻrtasida va oxirida keladigan shakllarga ega. Har bir harfning xat tizmasida yozilishi uning qanday vaziyatda turganiga bogʻliq. Harflarning koʻpi har ikki tomondan boshqa harflarga qoʻshilib yoziladi. Harflardan 6 tasi esa faqat oʻzidan oldingi harf bilan qoʻshilib oʻzidan keyin esa qoʻshilmasdan yoziladi, yaʼni bir tomonlama qoʻshiladi.

Bir necha harflar yozilishi jihatidan bir biriga oʻhshash shakllariga ega boʻlib ularni farqlaydigan belgi harfning ustiga yoki ostiga qoʻyiluvchi nuqtalardir.

#### Arab alifbosi.

| №  | harfning nomi | Transkriptsiya | Harfning yozilishi |              |              |                |
|----|---------------|----------------|--------------------|--------------|--------------|----------------|
|    |               |                | alohida            | Soʻz oxirida | Soʻz boshida | Soʻz oʻrtasida |
| 1. | alif          |                |                    |              |              |                |
| 2. | ba            |                |                    |              |              |                |
| 3. | ta            |                |                    |              |              |                |
| 4. | sa            |                |                    |              |              |                |
| 5. | jim           |                |                    |              |              |                |
| 6. | ha            |                |                    |              |              |                |
| 7. | ha            |                |                    |              |              |                |
| 8. | dol           |                |                    |              |              |                |
| 9. | zol           |                |                    |              |              |                |

|    |       |  |  |  |  |  |
|----|-------|--|--|--|--|--|
| 10 | ro    |  |  |  |  |  |
| 11 | zo    |  |  |  |  |  |
| 12 | sin   |  |  |  |  |  |
| 13 | shin  |  |  |  |  |  |
| 14 | sod   |  |  |  |  |  |
| 15 | dod   |  |  |  |  |  |
| 16 | to    |  |  |  |  |  |
| 17 | zo    |  |  |  |  |  |
| 18 | ayn   |  |  |  |  |  |
| 19 | g'ayn |  |  |  |  |  |
| 20 | fa    |  |  |  |  |  |
| 21 | qof   |  |  |  |  |  |
| 22 | kof   |  |  |  |  |  |
| 23 | lam   |  |  |  |  |  |
| 24 | mim   |  |  |  |  |  |
| 25 | nun   |  |  |  |  |  |
| 26 | vov   |  |  |  |  |  |
| 27 | ha    |  |  |  |  |  |
| 28 | yay   |  |  |  |  |  |

## SAVOLLAR

1. Kansonantivlik nima?
2. Arab yozuvida nechta undosh bor?
3. Nechta harf qo'shilib yoziladi?
4. Nchta harf o'zidan keyingi harf bilan birikmaydi?
5. Arab yozuvida nechta harf bor va nechta tovush bor?
6. Arab alifbosida unli harflar bormi?

## TAYANCH IBORALAR

1. Konsonantivlik
2. Arab alifbosi
3. Yo'nalish
4. Undosh
5. Cho'ziq unli
6. Sistema
7. Transkripsiya
8. Tovush

9. Qo'shilish
10. Nuqta
11. Shakl

### **ADABIYOTLAR**

1. Arab tili grammatikasi Ibrohimov N. Yusupov M. Toshkent 1997y. 384-386 betlar.
2. Arab tili Talabov E. Toshkent 1992 y. 190-192 betlar.
3. Uchebnik arabskiy yaz'ka Holidov B.Z. Toshkent 1977 y. 384-352 betlar.

### 3.2. UNLILARNING YOZUVDA IFODALANISHI

#### REJA

1. Unli tovushlarning yozuvdagi ifodasi-harakatlar.
2. Unlilarning fonetik tavsifi
3. Lablangan va lablanmagan unlilar

Arab alifbosi yordamida barcha undosh tovushlarni va cho'ziq unlilarnigina ifodalash mumkin. qisqa unlilar harf sifatida yozuvda o'z aksini topmagan.

Og'ishda juda aniqliq talab qiluvchi manbalar-nazm obidalari, darsliklar va qomuslardan foydalanishni osonlashtirish maqsadida qisqa unlilarni ifodalash uchun qo'shimcha belgilar -harakatlar qo'yiladi.

O'arakat - ma'lum o'rindagi undoshdan so'ng qanday unli talaffuz aytilishiga ishora qiluvchi belgidir. o'arakatlar harf ustiga yoki tagiga qo'yiladi.

Qisqa unli «a» fatha --َ-- harakati bilan ifodalanadi. Fatha qaysi harfdan so'ng talaffuz etilsa, o'shaning ustiga qo'yiladi:

Masalan:

ب -ba,              ت -ta,              سَبَات -sabata

Qisqa unli «u» damma \_\_\_\_ harakati bilan ifodalanadi. Damma harf ustiga qo'yiladi:

بُ - bu,              تُ - tu,              سُ - su,

Qisqa unli «i» kasra \_\_\_\_ harakati bilan ifodalanadi. Kasra harf ostiga qo'yiladi:

بِ -bi,              تِ -ti,              سِ -si,

Unli tovush talaffuzining asosi musiqaviy tondir. Unlilar akustik nuqtai nazardan ovozning ustunligi bilan ajratilsa, fizologik tomondan og'izning ochilish darajasi bilan belgilanadi. Unlilar talaffuzida asosiy vazifani tovush paychalari, til va lablar bajaradi.

Arab unlilari talaffuz paytida tilning og'iz bo'shlig'idagi ufqiy harakatiga va og'izning ochilishi darajasiga qarab qator bilan, tilning tik harakatiga qarab esa ko'tarilish bilan farq qiladi.

Qator -old, o'rta va orqa bo'lishi mumkin, ko'tarilishiga ko'ra esa unli yuqori ,

o'rta va quyi darajada belgilanadi. Labning talaffuz lahzasida tutgan o'rniga qarab unlilar lablangan yoki lablanmagan bo'ladi. Lablangan unlilar talaffuzida lablar oldinga cho'chchayib cho'ziladi. Lablanmagan unlilar talaffuzida esa lab faqat ayrim sust harakatlarnigina bajaradi.

### **SAVOLLAR**

1. Arab alifbosida unli harflar bormi?
2. Unli tovushlar qanday ifodalanadi?
3. O'arakatlar nima?
4. Nechta unli tovush bor?
5. Nechtasi qisqa va nechtasi uzun?

### **TAYANCh IBORALAR**

1. Unli
2. Harakat
3. Fonetik tavsif
4. Harf usti
5. Harf osti
6. Fatha

### **ADABIYOTLAR**

1. Arab tili grammatikasi Ibrohimov N. Yusupov M. Toshkent 1997y. 384-386 betlar.
2. Arab tili Talabov E. Toshkent 1992 y. 190-192 betlar.
3. Uchebnik arabskiy yaz'ka Holidov B.Z. Toshkent 1977 y. 384-352 betlar.

### 3.3. «HAMZA» NING YOZILISH QOIDALARI.

#### REJA

1. Hamzaning yozilishi
2. Hamzaning taglik harflari
3. Harakatlarning kattaligi
4. Hamzaning alohida yozilishi
5. Madda-cho'ziq hamza

Hamza undoshi « ء » alifboda o'z aksini topmagan. U qo'shimcha belgi bilan ifodalanadi va alifboga ilova qilinadi.

Hamza belgisi harflar tizmasida tutgan mavqe'iga qarab o'zi alohida yoki ا (alif) و (vov) va ي (yoy) tayanchligida satr usti yoki ostiga qo'yilishi mumkin. Mazkur harflar hamzaga tayanch vazifasini bajarganda o'zlari hech qanday tovushni bildirmaydi. Ayrim o'rinda hamza belgisini qanday yozish va tayanch uchun qanday harf tanlash jumboqi mazkur belgining harflar tizmasida tutgan o'rni va ikki tomondagi harakatlarning nisbatiga muvofiq hal qilinadi.

So'z boshida hamzaga tayanch vazifasini alif bajaradi.

Agar so'z boshida yozilayotgan hamzadan so'ng «a» yoki «u» bo'lsa, hamza belgisi munosib harakat bilan tayanch harf (alif) ustiga qo'yiladi

أَبُ abun - ota      أُمُّ ummun - ona

So'z boshidagi hamzadan so'ng qisqa «i» og'lsa, hamza belgisi kasra bilan birgalikda tayanch harf (alif) ostiga qo'yiladi:

إِبْنُ ibnun- o'g'il,      إِسْمَ «isma» -eshit

So'z o'rtasidagi hamzaga tayanch vazifasini zikr qilingan uch harf va ا و ي dan biri bajaradi. Ulardan qaysi biri ma'lum bir holat uchun yaroqliligi masalasa «harakatning kattaligi» qoidasiga binoan hal etiladi. Unga muvofiq «i» unlisining ifodasi -«kasra» eng kattadir, «u» unlisining ifodasi «damma» esa undan kichik, biroq «a» unlisi ifodasi «fatha»dan kattadir. Demak, fatha hamma harakatlardan kichik, biroq «sukun»dan katta.

O'rtadagi hamzaning tayanchini topish uchun uning o'ng va chapida kelayotgan harakatlar va sukunni qiyoslashtirib ko'ramiz. Ularning qaysi biri katta bo'lsa, o'shanga tabiatan muvofiq harf hamzani «ko'tarib» keladi- unga tayanch vazifasini o'taydi. Misol uchun سُؤَالُ «su'alun»- so'roq so'zini olib ko'raylik. Ko'rinib turibdiki hamzaning har ikki tomonidagi «u» va «a» unlilari qiyoslansa, harflar kattaligi qoidasiga asosan «u» ning kuchliligini aniqlaymiz. Binobarin, bu

o'rinda hamzaga tayanch vazifasini o'z tabiati bilan «u» ga mos keluvchi «vov» bajaradi:

«su'alun». سُؤَالٌ

Masalan:

سَأَلَ -«sa'ala»-so'ramoq

فَأَسَّ -«fa'sun» - bolta

O'rtadagi hamzaga «yo» harifi tayanch bo'lganda, yozuvni osonlashtirish uchun uning diakritik qo'sh nuqtasi tushirib yoziladi.

سَيِّمَ -sa'ima, جُنْتُ ji'tu

Hamza sukundan so'ng kelganida, ba'zan uchrab turadigan juft vovlik holatda hamzaning tayanchi «yo» harfi bilan almashtirilishi mumkin. Biroq u nuqtalarsiz yoziladi:

مَشُومٌ yoki مَشُومٌ mash'umun-mash'um

مَشُومٌ yoki مَشُومٌ mas'ulun -mas'ul

O'rtadagi fathalik hamza cho'ziq «a» dan keyin kelganda hech bir tayanchsiz yoziladi.

تَفَاءَلَ -tafa'ala

سَاءَلَ -sa'ala

So'z oxiridagi hamzaning yozilishi quyidagicha:

a) hamzadan oldinda cho'ziq unli yoki sukun bo'lsa, u tayanchsiz yoziladi:

سُوْءٌ su'un, مَجِيءٌ majiun

شَيْءٌ shay'un

b) hamzadan oldingi qisqa unli bo'lsa, o'shaning tabiatiga muvofiq harf unga tayanch bo'lib yoziladi:

جَرُوْا jaru'a قَرَأَ qara'a

بَرِيْ bari'a

Hamza tovushidan keyin «a» unlisini maddali alif bildiradi. Masalan:

أَكَلَ 'akala - birgalashib ovqatlanmoq

## SAVOLLAR

1. Hamza nima
2. Hamza qanday yoziladi?
3. Taglik harflar qaysilar?
4. Harakatlar kattaligi nima?
5. Hamza alohida yoziladimi?
6. ا و ي harflaridan qaysi biri qachon hamzaga taglik vazifasini o'taydi?
7. «Madda» nima?

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Hamza
2. Taglik
3. Kattalik
4. Harf tanlash
5. Unli ifodasi
6. Hamzani ko'tarish
7. Kuchli unli
8. Tayanchsiz hamza, madda

## **ADABIYOTLAR**

1. Arab tili grammatikasi Ibrohimov N. Yusupoav M. Toshkent 1997 y. 384-386 betlar.
2. Arab tili . Talabov E. Toshkent 1992 190-192 y. betlar.
3. Uchebnik arabskiy yaz'ka Holidov B.Z. Toshkent 1997 y. 384-352 betlar.

### **3.4. ARAB YOZUVINING TURLARI**

#### **REJA**

1. Arab yozuvining kelib chiqishi.
2. Arab yozuvining turlari.
3. Nash yozuvi haqida.

Arab alifbosi uzoq taraqqiyoti davomida jiddiy o'zgarishlarga uchragan. Natijada arab hatining ko'p turlari paydo bo'lgan.

Bular kufa, riq'a, nash nasta'liq, shikasta kabilar bo'lib, har biri ma'lum bir tarixiy davrni yoki sharoitni o'zida aks ettiradi.

Nash yozuvi arab yozuvining eng mukammal hamda qo'llanishga oson bo'lgan turidir. Nash yozuvi hozirgi kunda kitob, gazeta va oson bo'lgan turidir. Nash yozuvi hozirgi kunda kitob, gazeta, va boshqa yozma nashrlarning barchasi uchun qo'llanadigan yozuvdir.

Nash deb atalishiga sabab, boshqa yozuv turlaridan ko'proq qo'llangani, Qur'onning ko'plab qo'lyozma nusxalari va boshqa kitoblar shu nash yozuvida ko'chirilgani va nihoyat boshqa yozuvlar «siqib» chiqarilgani ya'ni «mansuh» bo'lgani uchundir.

#### **SAVOLLAR**

1. Arab yozuvi qaysi yozuvdan kelib chiqqan?
2. Arab yozuvi necha turga bo'linadi?
3. Keng qo'llanadigan yozuv qaysi?
4. Nash yozuvi qanday yozuv?

#### **TAYANCH IBORALAR**

1. Arab yozuvi.
2. Hat turlari.
3. Nash.
4. Nashr yozuvi.

#### **ADABIYOTLAR**

1. Arab tili grammatikasi Ibrohimov N. Yusupoav M. Toshkent 1997 y. 384-386 betlar.
2. Arab tili . Talabov E. Toshkent 1992 190-192 y. betlar.
3. Uchebnik arabskiy yaz'ka Holidov B.Z. Toshkent 1997 y. 384-352 betlar.

### 3.5. «ABJAD» TARTIBI

#### REJA

1. Arab harflarining qiymatlari.
2. «Abjad» tartibi.
3. «Abjad» hisobining qo'llanishi.

Arab alifbosida har bir harfning ramziy son ma'nosi bor.

|      |    |    |   |      |   |
|------|----|----|---|------|---|
| 1. . | أ  | 10 | ي | 100  | ق |
| 2.   | ب  | 20 | ك | 200  | ر |
| 3.   | خ  | 30 | ل | 300  | ش |
| 4.   | د  | 40 | م | 400  | ت |
| 5.   | هـ | 50 | ن | 500  | ث |
| 6.   | و  | 60 | س | 600  | خ |
| 7.   | ذ  | 70 | ع | 700  | ذ |
| 8.   | ح  | 80 | ف | 800  | ض |
| 9.   | ط  | 90 | ص | 900  | ظ |
|      |    |    |   | 1000 | غ |

Qiymatlarni eslab qolishni osonlashtirish maqsadida harflarning qiymat tartiblari saqlangan holda, quyidagi sun'iy so'zlar yasalgan:

Bu tasnifni so'zlarning dastlabkisi nomi bilan «Abjad hisobi» deb yuritiladi.

Harflarning son qiymatlari o'rta asrlarda hronologiya, astronomiya, matematika kabi fanlarda keng qo'llanilgan. O'ar bir alohida so'zning son ma'nosini bilish uchun uni tashkil tashkil qiluvchi harflarning son qiymatlarini jamlash kerak: «Abjad» so'zi masalan, 10 (1+2+3+4=) ga teng. Nodir kitoblarda son qiymatiga ishora qilinayotgan so'zning ustiga chiziqcha tortiladi.

خالد - (halidun)=600+1+30+4=635

عليشير - (alisher)=70+30+10+300+10+200=620

#### SAVOLLAR

1. Arab alifbosidagi harflarning son qiymatlarini aytib bering?
2. «Abjad hisobi» nima?
3. «Abjad» qaysi holatlarda qo'llanadi?
4. «Abjad» nechta so'zdan iborat?

#### TAYANCH IBORALAR

1. «Abjad» hisobi.

2. Son qiymati.
3. Ramziy son.
4. Qiymat tartiblari.
5. «Abjad» so'zlari

### **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov N. Yusupoav M. Arab tili grammatikasi. Toshkent, 1997, 384-386 betlar.
2. Talabov E. Arab tili . Toshkent, 1992, 190-192 betlar.
3. Holidov B.Z.Uchebnik arabskiy yaz'ka. Toshkent, 1997, 384-352 betlar.

#### 4.1. GRAMMATIKA. MORFOLOGIYA. ARAB TILIDA O'ZAK VA NEGIZ. VAZNLAR.

##### REJA

1. O'zak undoshlar.
2. O'zak bo'lmagan undoshlar.
3. So'z vaznlari.

Arab tilidagi so'zlarning o'zagi uning skletini tashkil etib faqatgina undosh tovushlardan tuziladi. So'zning o'zagi ko'pincha asosiy umuman ma'nolarni bildiradi. So'z tarkibidagi unli tovushlar o'zakning ma'nosini o'zgartiradi va grammatik munosabatni aks ettiradi. So'z strukturasini o'zgarishi va tovushlarning almashish hodisalari arab morfologiyasining harkaterli xususiyatidir.

Bu so'zlarning forma va konkret leksik ma'nolari farqlansa ham ular o'zaro umumiy o'zakka ega, ular asosiy ma'no bilan bog'lanadilar. Arab tilida o'zak aksariyat holatda 3 undosh tovushdan iborat bladi. Bundan tashqari 2-4-5 o'zakli so'zlar ham mavjud – سفرجل ، فم ، جحفل ، كتاب ، كَتَاب ، كَاتِب

a) Fe'ning 3 ta o'zagi 3 turli undoshdan tashkil topgan bo'lsa «tog'ri o'zak» deyiladi. - كَتَبَ ، شَرِبَ -

b) Agar o'zak tarkibida 2 ta bir hil undosh bo'lsa «ikkilangan o'zak» deyiladi. - ظَنَّ ، ضَلَّ -

v) Agar o'zak tarkibida hamza bo'lsa hamzali o'zak deyiladi - أَخَذَ -

g) Agar o'zak tarkibida kasal harflar bo'lsa «notog'ri o'zak» deyiladi -

So'z o'zak harflardan tashqari o'z tarkibida o'zak bo'lmagan «ishchi harflardan» tuzilgan bo'lishi mumkin. Bunday ishchi undoshlar fe'llarga yoki boshlanqich so'zlarga qo'shilib yangi so'zlar yasaydi yoki o'zgartiradi. «Ishchi» ya'ni yordamchi undoshlar 10 ta. Ularni yodda saqlash oson bo'lishi uchun ulardan Bugun uni esingdan chiqarasan» degan hazil ma'nodagi ibora yasalgan. Bu iboradagi ا و ي ham undosh, ham cho'ziq unli, ت ham ة o'rnida ifodalangan.

Masalan: كِتَاب مَكْتَبَة ، مَكْتُوب

Arab filologlari so'zlarning turli morfologik formalarini sistemalash-tirish ularning turlariga umumiy nom berish maqsadida qolip sifatida faala o'zagidan foydalaniladi. Istalgan so'zning o'zak harflari فعل (faala) qolipidagi o'zak harflar bilan almashtirilib o'zak bo'lmagan undoshlar va harakatlar o'zgarishsiz qoldiriladi.

Shunday yo'l bilan istalgan so'zning vaznini topish mumkin. (فَاعِلٌ) - كَتَبَ - (فَعْلٌ) كَاتِبٌ - (مَفْعَلَةٌ) كِتَابٌ - (فِعَالٌ) مَكْتُوبٌ - (مَفْعُولٌ)

4 yoki 5 undoshli vaznga tushirilayotganda 4 va 5 harflar o'zak harf bilan almashtiriladi.

ترجم - فَعَّلَ ، جَهْمَرْتُ - فَعَّلِلْتُ

## **SAVOLLAR**

1. O'zak nima?
2. So'z tarkibidagi qanday tovushlar o'zakning ma'nosini o'zgartiradi?
3. Arab morfologiyasining harakterli xususiyati nimada?
4. Aksariyat o'zaklar nechta undoshdan paydo bo'ladi?
5. So'zlarga fazn sifatida qaysi o'zakdan foydalaniladi?

## **TAYANCH IBORALAR**

- |                      |                            |
|----------------------|----------------------------|
| 1. O'zak.            | 7. Hamzali o'zak.          |
| 2. Negiz.            | 8. Notog'ri o'zak.         |
| 3. Undoshli tovush.  | 9. O'zak bo'lmagan undosh. |
| 4. Undosh tovush.    | 10. Leksik ma'no.          |
| 5. Tog'ri o'zak.     | 11. Umumiy o'zak.          |
| 6. Ikkilangan o'zak. |                            |

## **ADABIYOTLAR**

1. Arab tili grammatikasi Ibrohimov N. Yusupoav M. Toshkent 1997 y. 384-386 betlar.
2. Arab tili . Talabov E. Toshkent 1992 190-192 y. betlar.
3. Uchebnik arabskogo yaz'ka. Holidov B.Z. Toshkent 1997 y. 384-352 betlar.

## 4.2. ARAB TILIDA SO'Z TURKUMLARI

### REJA

1. Ism so'z turkumi.
2. Fe'l so'z turkumi.
3. Harf so'z turkumi.

An'anaga ko'ra arab filologlari arab tildagi barcha so'zlarning 3 ta katta guruhga bo'ladilar.

1. Ism. - Bu gruppaga ot, sifat, son, olmosh, sifatdosh, masdarlar, va h.k.z.
2. Fe'l.- Bu gruppaga barcha fe'llar, fe'l formasidagi so'zlar.
3. Harf. - Bu gruppaga artikli, old qo'shimchalar bog'lovchi, predlog, yuklama, undov va h.k.z.

Arab morfologiyasida so'z turkumlari turkum guruhlaridir. Ism turkumi o'z tarkibiga ot, sifat, son, olmosh, sifatdosh va masdarlarni oladi. So'nggi ikkisida fe'llik xususiyati ham mavjuddir. Ismlar kelishik (Bosh, qaratqich, tushum) jins (muzakkar va muannas), grammatik son (Birlik, ikkilik, ko'plik) va holat (aniq va noaniqlik) kategoriyalariga ega. So'zlarning o'zaro boqlanishi so'z tarkibi bilan ham kelishiklar yordami bilan ham shuningdek yordamchi so'zlar vositasi bilan ham olib boriladi.

Fe'llar tarkibiga zamon shakllari, darajalari, shuning mazmunlariga ko'ra sifatdosh va masdarlar kiradi. Umuman fe'llar turli shakllarni juda rivojlanganligi va kengqo'llanishi fe'liy boblarning (asosan 10 ta) mavjudligi barcha boblarning hamma zamon shakllarida tuslanishi shaxs shakllari (birlik, ikkilik, ko'plik)ning mavjudligi, mayllar (darak, buyruq, istak, shart, kuchaytirma,)ning rivojlanganligi, darajalar(aniq va majhul)ning mavjudligi bilan harakterlanadi.

Harf so'z turkumi (yordamchi so'zlar) bog'lovchi, ko'makchi (predlog), yuklama, undovlarning hammasini o'zida jamlaydi. Arab tilining bog'lovchi va ko'makchi sistemasi juda rivojlangan, undovlarning ba'zilar jins shakllariga ega. Olmoshlarning ba'zilar jins va son kategoriyalariga ega. Yuklama sistemasi unchalik rivoj topmagan.

### SAVOLLAR

1. Arab filologlari so'zlarni necha turga bo'ladilar?
2. Ism turkumiga qaysi so'zlar kiradi?
3. Fe'l so'z turkumiga qaysi so'zlar kiradi?
4. Harf so'z turkumi qaysi yordamchi so'zlarni o'ziga jamlaydi?

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Turkum guruhlar
2. So'z turkumlarii.
3. Ism.
4. Fe'l.
5. Harf.

## **ADABIYOTLAR**

1. Uchebnik arabskogo yaz'ka. Holidov B.Z. Toshkent 1997 y.str-63
2. Kovalyov A.A., Sharbatov Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka, M., 1998 str-52

#### 4.3.2. SIFAT. TUB VA YASAMA SIFATLAR, NISBIY SIFAT, SIFATNING ChOG'ISH TIRMA VA ORTTIRMA DARAJALARI.

##### REJA

1. Nisbiy sifat haqida ma'lumot.
2. Nisbiy sifatni misollar orqali tushuntirish.
3. Ikki o'zak undoshdan iborat ayrim otlardagi nisbiy sifat.
4. Siniq ko'plikdagi otlarda nisbiy sifat.

Nisbiy sifat predmetning belgisini boshqa predmetga yoki tushunchaga nisbatan bildiradi. U ko'pincha belgisi aniqlab kelayotgan aniqlanmishning ishlangan materialini,. Kelib chiqqan joyini, biror predmetga mansubligini va shunga o'hshash boshqa belgilarini bildiradi.

Nisbiy sifat ham asliy sifat kabi muzakkar va muannas shakllariga ega.

Nisbiy sifatning muzakkari asosan otdan oxiridagi-un qo'shimchasini olib tashlab, o'rniga **يِ** iyyun qo'shimchasini qo'yish bilan hosil bo'ladi. Muannas nisbiy sifat esa, ko'pchilik sifat qatori muzakkar oxiriga **و** - atun qo'shimchasini qo'shish bilan hosil qilinadi.

Masalan:

حَشَبٌ - حَشَبِيٌّ - حَشَبِيَّةٌ  
الْبَيْتُ حَشَبِيٌّ      الملعقة حَشَبِيَّةٌ

**يِ** yoki **ي** harfi bilan tugagan otlardan nisbiy sifat hosil bo'lganda **يِ** qo'shimchasidan oldin **ا** yoki **ي** harflari **و** ga aylanadi.

Masalan:

دُنْيَا - دُنْيَوِيٌّ  
آسِيَا - آسِيَوِيٌّ

Bu so'zlardan ba'zan nisbiy sifat boshqacharoq shaklida ham hosil bo'ladi:

دُنْيَا - دُنْيَاوِيٌّ

Ayrim so'zlardan esa, oldingi **ا** (alif) tushib qolib, **يِ** (iyyun) -qo'shimchasi qo'shish bilan hosil bo'ladi.

Masalan:

فَرَنْسَا - فَرَنْسِيٌّ - فَرَنْسِيَّةٌ  
أُورُوبَا - أُورُوبِيٌّ - أُورُوبِيَّةٌ

ة (ta'marbuta) bilan tugagan so'zlardan nisbiy sifat hosil bo'lganida mazkur harf tushib qoladi.

Masalan:

خرافة - خرافي - خرافية  
جمهورية - جمهوري

Ayrim otlardan nisbiy sifat hosil bo'lganida so'zning vazni ham biroz o'zgaradi.

Masalan:

مدينة - مدني - مدنيّة  
فرضة - فرضي - فرضيّة

Ikki o'zak undoshdan iborat ayrim otlardan nisbiy sifat hosil qilishganida, (vov) harfi orttiriladi.

Masalan:

يد - يدوي - يدويّة  
سنة - سنوي - سنويّة

Ba'zi so'zlardan ikki hil nisbiy sifat hosil bo'ladi.

Masalan:

روح - روحي - روحية  
روح - روحاني - روحانية

Nisbiy sifatlar gapda ko'pincha moslashgan aniqlovchi bo'lib keladi.

Masalan:

البستاني يعمل في البستان  
ابن عمي بستاني

Geografik nomlardan hosil bo'lgan nisbiy sifat o'sha yerli yoki o'sha yerda tug'ilgan vazifasida kelishi mumkin.

Masalan:

مِصْر - مِصْرِيّ - مِصْرِيّة

Nisbiy sifat gapda moslashgan aniqlovchi vazifasidan boshqa ega, kesim vazifalarida ham kelishi mumkin.

Masalan:

البستاني يعمل في البستان - Boqbon boqda ishlaydi. (ega).  
ابن عمي بستاني - Amakimning og'li boqbondir. (kesim).

## **SAVOLLAR**

1. Nisbiy sifat nima?
2. Nisbiy sifatga misollar keltiring.
3. Nisbiy sifat kelganda yuz beradigan o'zgarishlar.
4. Nisbiy sifat vazifalari.

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Nisbiy sifat
2. Muzakkar jins.
3. Muannas jins.
4. Moslashuv

## **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

## SIFAT DARAJALARI

### REJA

1. Arab tilida sifat.
2. Sifatning oddiy darajasi.
3. Sifatning qiyosiy darajasi.
4. Sifatning orttirma darajasi.

Bizga ma'lumki arab tilida sifatlar fe'llardan yasaladi. Arab tilidagi sifatlar ham o'zbek tilidagi sifatlar kabi predmet yoki shaxsning belgisini, ya'ni rangini, hajmini, ta'mi va hokazolarni anglatishda ishlatiladi. Shunday qilib predmetning shaklini, hajmini rangini, muvazunini bildirib, uni darajalab ko'rsata oladigan so'zlar sifatlar deyiladi.

Sifatlar arab tilida ham 3 hil darajaga ega: oddiy, qiyosiy, orttirma daraja.

1. Biz shu vaqtgacha ko'rib kelgan sifatlar, sifatning oddiy darajasiga kiradi.  
Masalan:

قريب حسن كبير

2. Qiyosiy daraja.

qiyosiy daraja uch undoshli fe'lni أَفْعَلُ (afalu) formasiga tushirish va مِنْ (min) predlogini orttirish orqali hosil qilinadi. Bunda qaysi bir predmet yoki shaxs, qaysi bir predmet yoki shaxsning belgisi qiyoslanayotgan bo'lsa o'sha so'z مِنْ (min) prelogidan keyin keladi, sifat darajasi esa sonda va jinsda o'zgarmaydi.  
Masalan:

الكتاب أكبر من المجلة - Kitob jurnalidan kattaroq

أختي أصغر مني - Singlim mendan kichikroq

Misollardan ko'rinib turibdiki sifatning qiyosiy darajasi o'zbek tiliga «roq» qo'shimchasi bilan tarjima qilinadi.

Agar مِنْ (min) predlogidan keyin bevosita fe'l kelsa, prelogdan keyin (ma) yuklamasi orttiriladi;  
Masalan:

الطقس اليوم أحرر مما كان أمس - Ob-havo bugun kechagidan issiqroq.

Shuni ham aytib o'tish kerakka, agar bir predmet, shu predmetning o'ziga, ma'lum bir vaqt o'tgandan keyin qiyoslanadigan bo'lsa predmetni 2 marta takrorlamaslik uchun o'ziga tegishli olmoshni qo'ishi mumkin.

Masalan:

3. Orttirma daraja.

Orttirma daraja o'z navbatida 2 ga bo'linadi: a) mutloq orttirma daraja;  
b) qiyosiy orttirma daraja;  
Mutloq orttirma daraja.

Mutloq orttirma daraja va qiyosiy orttirma daraja ham أَفْعَلُ (af'alu) vaznida

bo'lib, mutloq orttirma daraja moslashgan aniqlovchilarday bo'lib keladi., shuning uchun ham u sifatlanmish bilan to'la moslashadi (holatda, kelishikda, jinsda va hokazoda) va o'zbek tilida «...eng...» deb tarjima qilinadi.

| Ko'plik      | Ikkilik      | Birlik   | Jins. |
|--------------|--------------|----------|-------|
| أَفْعَالُ    | أَفْعَالَانِ | أَفْعَلٌ | M.z.  |
| فَعْلَايَاتُ | فَعْلَيَانِ  | فَعْلَى  | M.n.  |

Masalan:

العامل الأحسن - *Eng yahshi ishchi*

الغرفة الكبرى - *Eng katta hona*

الطلاب الأشهر - *Eng mashhur studentlar*

الطالبات الحسنيات - *Eng go'zal talabalar*

*Qiyosiy orttirma daraja.*

Qiyosiy orttirma daraja أَفْعَلُ (af'alu) o'zidan keyin kelayotgan ismni qaratqich kelishigida va aniq holatda bo'lishini talab qiladi, bu vazndagi sifat jinsda o'zgarmaydi.

Masalan:

من أحسن الطالبات - *Eng yahshi student qizlardan*

من أحسن الطلاب - *Eng yahshi studentlardan*

أَفْعَلُ (af'alu) qolipidan keyin ism birlikda noaniq holatda va qaratqich kelishigida kelsa, «eng...lardan biri» deb tarjima qilinadi.

Masalan:

أحسن طالبة - *Eng yahshi student qizlardan biri*

أحسن طالب - *Eng yahshi studentlardan biri.*

القاهرة أجمل مدينة - *Qoxira eng chiroyli shaharlardan biri.*

Bulardan tashqari yana, أَفْعَلُ - فَعْلَاءُ (af'alu-fa'lau) shaklidagi sifatlardan, belgini bildiruvchi sifatdoshlardan va nisbiy sifatlardan qiyosiy va orttirma daraja sintaktik yo'l bilan ya'ni أَكْثَرُ، أَشَدُّ، أَقْلُ kabi so'zlar va undan keyin solishtiriladigan belgi shu o'zakdan hosil bo'lgan tushum kelishigidagi noaniq holatda turgan masdar yordamida hosil qilinadi.

Masalan:

هذه الوردة أشدُّ حُمَرَةً من تلك - *Bu atirgul narigisidan qizilroq.*

أخي أَقْلُ اجتهدا من صديقه - *Ukam o'rtoqidan ko'ra kamroq tirishqoqdir.*

أَفْعَلُ (af'alu) vaznida emas, (hayrun) yahshi, شَرُّ (sharrun) yomon kabi sifatlardan أَفْعَلُ (af'alu) shu sifatlarning o'zidan hosil bo'ladi.

Masalan:

الصلاة خيرٌ من النوم - *Nomoz uyqudan yahshiroqdir.*

شَرُّ البلادِ مكانٌ لا صديقَ به - *Yurtlarning eng yomoni do'sti bo'lmagan yurtdir.*

### **SAVOLLAR**

1. Sifat deb nimaga aytiladi?
2. Arab tilida sifat darajalari qanday bo'ladi?
3. Sifat darajalari haqida gapirib bering va misollar keltiring?

### **TAYANCH IBORALAR**

1. Sifat.
2. Sifat darajalari.
3. Oddiy daraja.
4. Qiyosiy daraja.
5. Orttirma daraja.

### **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

#### 4.3.3. OLMOSH. KISHILIK OLMOSHLARI, BIRIKMA OLMOSHLARI, KO'RSATISH OLMOSHLARI. SO'ROQ OLMOSHLARI. NISBIY OLMOSHLAR.

##### REJA

1. Kishilik olmoshlari
2. Birikma olmoshlari
3. Birikma olmoshlarining fe'llarga qo'shilishi
4. Birikma olmoshlarining otlarga qo'shilish

Arab tilida kishilik olmoshlari ( الضمائر المنفصلة ) dan boshqa birikma olmoshlari ham bor. Bu olmoshlar fe'llarga, ismlarga yoki predloglarga birikib kelishi mumkin.

1. Fe'llarga birikkan olmoshlar jumladan to'ldiruvchi vazifasida keladi va tushum kelishigida, ya'ni nasb holatida bo'ladi.

Masalan:

رَأَيْتَكَ yoki ضَرْبَكَ

Bu olmoshlar o'tgan, hozirgi kelasi va ba'zi buyruq fe'llariga birikishi mumkin. Bunda barcha olmoshlar fe'llarga to'g'ridan to'g'ri birikadi, ammo 1 shaxs ياء si ( المتكلم ) saqlash nuni ( نون الوقفة ) orqali birikadi.

Masalan:

علمني ضَرْبِي

Bu nun fe'lining oxirini kasrali bo'lishdan saqlaydi. Agar fe'lga ي ni nunsiz biriktirsak, ضَرْبِي bo'lib, fe'ning oxiri kasra bo'lib qoladi. Bu esa mumkin emas. III shaxs muzakkar ko'pligidagi o'tgan zamon fe'lga ي qo'shilganda bir و (vov) harfi ziyoda qilinadi.

Masalan: رأيتُم - رأيتُموني yoki boshqa olmoshlar qo'shilganda ham رأيتُموه kabi. III shaxs muzakkar ko'pligidagi o'tgan zamon fe'lga olmoshlar birikkanda oxiridagi alifi tushib qoladi.

Masalan:

ضربوا - ضربوك

O'ozirgi kelasi zamon fe'li II-III shaxs muzakkar ko'pligiga 1 shaxs olmoshlari نِي va ن (ni va na) lar qo'shilganda ko'pincha oxiridagi ن (nun) tushib qoladi.

Masalan:

يَضْرِبُونَا - يَضْرِبُونَ yoki يَضْرِبُونِي - يَضْرِبُونِي

Shuningdek, huddi shu fe'l ikkiligidagi ن (nun) lar ham tushib qolishi mumkin.

Masalan:

يَضْرِبَانَا yoki يَضْرِبَانِي

Ba'zi hollarda II shaxs muannas birligidagi ن (nun) ham tushib qoladi.

Masalan: تَضْرِبْنِي asli esa – تَضْرِبْنِي

Ohiri ي ga tugagan رَمَى kabi fe'llarga birikma olmoshlar birikkanda oxiri ي (y) harfi alifga aylanib ketadi.

Masalan:

بَنَى - رَمَى - رَمَاك

Buyruq fe'llariga birikkanda esa, faqat o'timli fe'llarning buyruqlari birikadi.

Masalan:

أَكْتُبُهُ إِضْرِبْنِي

Bunda faqat I-III shaxs olmoshlargina birikadi. Ismlarga birikkan olmoshlar qaratqich kelishigida bo'lib, tegishlilikni bildiradi. Boshqacha qilib aytganda, ism bilan olmosh izofa bo'ladi.

Masalan:

كُتِبَ قَلَمُهَا

I shaxs ي (ya) (يا) sidan boshqa barcha olmoshlar ismlarga birikkanda ismning kelishik harakatlari (okonchaniyalar) saqlanib qoladi.

Masalan:

كُتِبَ كُتِبَ كُتِبَ

Agar ism ت (tamarbuta)ga tugagan bo'lsa, olmosh birikkanda oddiy ت (t) aylanadi.

Masalan:

مَدْرَسَةٌ - مَدْرَسَتُكَ

Agar ikki kelishikli ismlarga olmoshlar biriksa, uch kelishikli ism kabi turlanadi.

Masalan:

رَأَيْتُ أَحْمَدَكَ kabi va سَلَّمْتُ عَلَى أَحْمَدِكَ

Ohiri ا (a) va ي (y) ga tugagan ismlarga olmoshlar biriksa quyidagicha bo'ladi.

Bosh k. قَاضِيكَ

Qaratqich k. قَاضِيكَ

Tushum k. قَاضِيكَ

Bosh k.

Qarat. k.

Tush. k.

عَصَاكَ

عَصَاكَ

عَصَاكَ

فَتَاكَ

فَتَاكَ

فَتَاكَ

ذَكَرَاكَ

ذَكَرَاكَ

ذَكَرَاكَ

Ohiri ء (hamza) ga tugagan ismlarga olmoshlar birikkanda hamza yozish qoidalariga amal qilinadi.

1 shaxs (y)si oxiri soqlom harfga tugagan ismlarga qo'shilsa, (y) bevosita qo'shiladi va barcha kelishiklarda turlanganda o'zgarmaydi.

Agar ي (y) alif va ي (y)ga tugagan ismlarga qo'shilsa (ya) ko'rinishida bo'ladi.  
Masalan:

عَصَا - عَصَائِي kabi.

Agar 1 shaxs ي (y)si oxiri ي (iy) yoki ي (ay) -ga tugagan ismlarga qo'shilsa, unda ikkala ي (y) tashdid bilan yoziladi.

Masalan:

مُعَلِّمِينَ - مُعَلِّمِي جَوَارِي - جَوَارِي  
فَاضِي - فَاضِي مُعَلِّمِينَ - مُعَلِّمِي

Quyidagi ismlar arab tilida boshqa ismlardan ajratilib أسماء الستة (asmaus sittati) deyiladi: أَبْ ، أُخْ ، حَمْ ، هَنْ ، فَمْ ، دُوْ ،

Avvalo bu olti ism nima uchun alohida o'rganiladi, boshqa ismlardan nima farqi bor? Bu savolga shunday javob beramiz: Bu olti ism birikma olmoshlari yoki birorta ism bilan izofaga kirganda, e'robi, ya'ni ismning oxirgi harfining harakatlari zoxir bo'lmaydi, balki uning o'rniga boshqa harflar bilan e'roblanadi.

Bunda bosh kelishikda damma o'rniga vov bilan e'roblanadi.

Masalan:

جاء أبوك ذهب أخوك

Qaratqich kelishigida esa, kasra o'rniga ي (y) bilan e'roblanadi.

Tushum kelishigida esa fatha o'rniga alif bilan e'roblanadi.

Bu ismlarning harakat o'rniga harflar bilan e'roblanishining 4 sharti bor.

1. Bu ismlarning birlikda bo'lishi.
2. Bu ismlarning izofa bo'lishi
3. Kichraytirilmagan siyg'asi ( مُكَبَّر ) bo'lishi.
4. Izofasi 1 shaxs ي (y)ga bo'lmasligi.

Agar bu ismlar birlikda bo'lmay, ikkilik yoki ko'plikda bo'lsa, «Asmaus sitta» qoidalariga javob bermay, ikkilik va ko'plik qoidalarini bilan e'roblanadi.

Masalan:

أَبَوَانِ أَخَوَانِ  
أَبَوَيْنِ أَخَوَيْنِ  
أَبَاءُ أَبَاءُ أَبَاءُ

Agar izofada bo'lmasa, unda uch kelishikda to'la turlanaveradi.

Agar kichraytirilgan siyqasi ( مُصَغَّر ) bo'lsa ham uch kelishikda, zoxir harakatlar bilan turlanadi.

Masalan:

أَبِي - أَبِي - أَبِي أَخِي - أَخِي - أَخِي أُخِيَا - أُخِيَا - أُخِيَا

Agar izofasi 1 shaxs ي (y) siga bo'lsa,

Masalan: أَيِّ va أَحْيَى kabi unda uning e'robi ي (y)dan oldingi harfning taqdiridagi harakati bilan bo'ladi.

Bu qoidalar حَنْ ، حَمْ ، أَحْ ، أَبْ larga tegishli bo'lib دُو va فَم larga tegishli alohida qoidalar bor.

Masalan: دُو ning «al-asmaus sitta» qoidalarida e'roblanishi uchun, u صاحب ya'ni, *ega* ma'nosida bo'lishi kerak.

Masalan:

Agar u *ega* ma'nosida bo'lmay, الذي ma'nosida bo'lsa, unda bu qoidadan chiqib ketadi.

Masalan: جاءني الذي قام , aslida esa, جاءني ذو قام

فَم esa, «asmaus sitta» qoidalari bo'yicha e'roblanishi uchun م (m) harfidan holi bo'lishi kerak.

Masalan:

رَأَيْتُ فَاهُ ، أَعْجَبْتُ فِيهِ ، هَذَا فُوهُ

Agar فَم ning م (m)i tushib qolmasa unda oddiy e'robda e'roblanadi.

Masalan:

هَذَا فَم ، رَأَيْتُ فَمًا ، أَعْجَبْتُ بِفَمٍ

## SAVOLLAR

1. Olmoshlarning qanday turlari mavjud?
2. Birikma olmoshlari nimalarga qo'shilib keladi?
3. Birikma olmoshlari fe'llarga qo'shilganda qanday o'zgarishlar yuz beradi?
4. Birikma olmoshlari otlarga qo'shilganda qanday o'zgarishlar yuz beradi?

## TAYANCH IBORALAR

1. Olmosh
2. Kishilik olmoshlari
3. Birikma olmoshlari
4. Ko'rsatish olmoshlari
5. So'roq olmoshlari

## ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

#### 4.3.4.- 4.3.5. SON

##### REJA

1. Arab tilida son.
2. Sanoq sonlar va tartib sonlar
3. 1-10 gacha bo'lgan sanoq sonlar
4. 11-19 gacha bo'lgan sanoq sonlar
5. Yuzliklar va mingliklar

Arab tilida ham sonlar sanoq va tartib sonlarga bo'linadi. Sanoq sonlar ham, tartib sonlar ham, raqamlarni ifodalovchi quyidagi so'zlar yordamida yasaladi:

| Raqamlar | Mz.        | Mn.        |
|----------|------------|------------|
| Bir      | واحد       | واحدة      |
| ikki     | اثنان      | اثنان      |
| uch      | ثلاث       | ثلاثة      |
| to'rt    | أربع       | أربعة      |
| besht    | خمس        | خمسة       |
| olti     | ست         | ستة        |
| yetti    | سبع        | سبعة       |
| sakkiz   | ثمان       | ثمانية     |
| tog'qiz  | تسع        | تسعة       |
| o'n      | عشر        | عشرة       |
| yigirma  | عشرون      | عشرون      |
| o'ttiz   | ثلاثون     | ثلاثون     |
| qirq     | أربعون     | أربعون     |
| ellik    | خمسون      | خمسون      |
| oltmish  | ستون       | ستون       |
| yetmish  | سبعون      | سبعون      |
| sakson   | ثمانون     | ثمانون     |
| tog'son  | تسعون      | تسعون      |
| yuz      | مئة (مائة) | مئة (مائة) |
| ming     | ألف        | ألف        |
| million  | مليون      | مليون      |
| milliard | مليار      | مليار      |

Eslatma. Bu sonlar ichidan اثنان - kelishikda turlanmaydigan so'z, اثنان - ikkilik soni kabi turlanadigan so'z, 20 dan 90 gacha sonlar muzakkar tog'ri ko'plik kabi, qolganlari esa uch kelishikli so'zlardir.

so'zi gapda «kimdir» gumon olmoshi yoki inkor gaplarda «hech kim» ma'nosida ham ishlatiladi. Masalan:

جاءني أحد - Oldimga kimdir keldi.

ما جاءني أحد - Oldimga hech kim kelmadi.

## 1 dan 10 gacha sanoq sonlar

1 va 2 sanoq sonini ifodalash uchun sonni iishlatmaslik mumkin, chunki birlik va ikkilik grammatik kategoriyasi predmetning bitta yoki ikkitaligini ko'rsatib beradi. Mas.,

كتاب - kitob yoki bitta kitob,

مجلتان - Ikkita jurnal.

Lekin predmetning bitta yoki ikkitaligi ta'kidlanishi kerak bo'lsa, (واحدة) واحد, sonlari sanalmish otdan keyin qo'yiladi va sanalmish ot bilan moslashgan aniqlovchi kabi to'rt jihatdan moslashadi. Mas.,

لي كتاب واحد - menda bitta kitob bor.

في الكتاب الواحد حقيقة - Bitta kitobda haqiqat bor.

اشترت كتابا واحدا - Bitta kitob sotib oldim.

في المجلتين الاثنتين مقالاتان - Ikki jurnalda ikki maqola bor.

3-10 gacha bo'lgan sonlar sanalmish bilan ikki usulda birikadi:

1. Son bilan sanalmish ot izofa tashkil etadi. Bunda son muzof ilayhi, bo'lib keladi. Son sanalmish ot birligining jinsiga teskari jinsda keladi., sanalmish ot esa, noaniq holatda ko'plikda keladi. Mas.,

أربعة بيوت - to'rtta uy,

سبع غرف - yettita hona,

عشرة أيام - o'n kun,

8 soni muannas ot bilan ishlatilganda, kelishiklarda so'zi kabi turlanadi. Mas.,

ثمان ساعات - 8 soat.

في ثمان ساعات - 8 soatda

انتظرنا ثمان ساعات - 8 soat kutdik.

Izofa qoidasiga muvofiq gapdagi bajarayotgan vazifasiga qarab, sonning kelishigi o'zgaradi, holos. Mas.,

في أربع غرف طلاب - To'rtta honada studentlar bor.

اشترت الجامعة سبعة بيوت - Universitet yettita uy sotib oldi.

عطلتنا الشتوية عشرة أيام - Qishki kanikulimiz o'n kun.

Umumiy qoidaga binoan bunday izofalar من predlogi yordamida ajratilishi ham mumkin. Mas.,

رأيت أربعة من الطلاب - To'rt studentni ko'rdim.

3-10 gacha bo'lgan ma'lum sonni bildirgan «bir necha» so'zi ham (بضع ، بضعة) sanalmish ot bilan 3-10 gacha bo'lgan son kabi izofa hosil qiladi. Mas.,

بضعة أيام - bir necha kun

بضع ليالٍ - bir necha tun

2. Avval sanalmish ot, so'ng son keladi. Bunda ham sonning jinsi sanalmish otning jinsiga teskari bo'lishi shart. Gapdagi vazifasiga qarab ikkovining kelishigi o'zgarishi mumkin. Mas:

الأركان الخمسة للإسلام - Islomning beshta rukni

الصلوات الخمسة - Besh vaqt namoz

### **11 dan 19 gacha bo'lgan sanoq sonlar**

11-19 gacha bo'lgan sonlar sanalmish bilan quyidagicha munosabatda bo'ladi:

1. 11 soni sanalmish ot bilan jinsda tog'ri moslashadi va har uch kelishikda ham tanvinsiz tushum kelishigida keladi. 1 soni uchun واحد - إحدى varianti ishlatiladi. Mas:

Shahrimizda 11 ta muzey bor - في مدينتنا أحد عشر متحفا

11 ta muzeyda - في أحد عشر متحفا

11 ta muzeyni tomosha qildik. - زرنا أحد عشر متحفا

2. 12 soni ham sanalmish ot bilan shunday munosabatda bo'ladi. Faqat 2 soni اثنا - اثنتا shaklida, qaratqich va tushumda esa اثني - اثنتي shaklida bo'ladi. Mas:

Qo'shnimizning 12 ta bolasi bor. - لجارنا اثنا عشر ولدا

12 ta uyda - في اثني عشر بيتا

12 ta kutubhonada - في اثنتي عشرة مكتبة

3. 13-19 gacha bo'lgan sonlar har doim tanvinsiz tushum kelishigida bo'ladi. Birlar honasining jinsi sanalmish ot jinsiga teskari, o'nlar honasining jinsi sanalmish ot jinsi bilan bir hil bo'ladi. Mas:

17 yil - سبعة عشر عاما

17 yilda - في سبعة عشر عاما

14 ta stol - أربع عشرة طاولة

### **20-99 gacha bo'lgan sonlarning ishlatilishi**

Bu sonlarni ishlatishda quyidagilarga e'tibor berish kerak:

1. 21,31,41 va boshqalardagi 1 raqami uchun واحد - واحدة varianti olinadi va u sanalmish ot bilan jinsda tog'ri moslashadi. Birlar honasi bilan o'nlar honasi و bog'lovchisi yordamida bog'lanadi hamda sanalmish ot birlikda noaniq holatda tushum kelishigida keladi. Sonlar esa har uch kelishikda uch hil turlanadi:

31 metr - واحد و ثلاثون مترا

31 metrda - في واحد و ثلاثين مترا

21 ta jurnal og'idim. - قرأت واحدة و عشرين مجلة

2. 22, 32, 42 kabi sonlarda 2 raqami uchun اثنان - اثنتان so'zlari olinadi va u sanalmish bilan jinsda tog'ri moslashadi. Bu sonlarning sanalmish ot bilan birikuvi 21 , 31 , 41 kabilarning birikuvi bilan bir hil bo'ladi. Mas:

22 ta kitob - اثنان و عشرون كتابا

22 ta kitobda - في اثنين و عشرين كتابا

52 ta jurnal - اثنتان و خمسون مجلة

52 ta jurnalda - في اثنتين و خمسين مجلة

3. 23, 33, 43 va undan yuqori sonlarda birlar honasi sanalmish ot bilan teskari moslashadi. O'nlar honasi bilan و bog'lovchisi yordamida birikadi. O'ar uch kelishikda turlanadi. Sanalmish ot birlikda noaniq holatda tushum kelishigida keladi. Mas:

49 metr - تسعة و أربعون مترا

49 metrda - في تسعة و أربعين مترا

86 ta pero sotib oldim. - اشتريت ستا و ثمانين ريشة

## 100 va undan ortiq sanoq sonlar

Bu sonlarni ishlatishda quyidagilarni bilish kerak:

1. 100, 1000 kabi yahlit sonlar sanalmish ot bilan izofa hosil qiladi. Muzof ilayhi bo'lib kelgan sanalmish ot noaniq holatda birlikda keladi. Mas:

100 oqshom - مائة مساء

100 oqshomda - في مائة مساء

1000 kecha - ألف ليلة

1000 kechada - في ألف ليلة

2. 200 va 2000 kabi yahlit sonlar ham shu tahlit yasaladi. Faqat bu sonlarning ikkilik shakli olinadi. Mas:

مائتا مِساءً - 200 oqshom

ألف ليلة - 2000 kecha

في ألف ليلة - 2000 kechada

3. 1000 gacha bo'lgan yuzliklarda yuz so'ziga sanalmish ot sifatida qaraladi, lekin u birlikda keladi. Sanalmish ot bilan esa izofa zanjiri hosil qilinadi. Mas:

ثلاث مائة yoki ثلاثمائة - 300

خمسة yoki خمسمائة - 500

من ثلاثمئة طالب - 300 ta studentdan

4. YAhlit sonlardan keyin 1 yoki 2 soni qo'shilsa u quyidagicha bo'ladi:

خمسمئة قلم و قلمان - 502 ta qalam

ألف ليلة و ليلة - 1001 kecha.

## SAVOLLAR

1. Son necha hil bo'ladi?
2. 1-10 gacha bo'lgan sanoq sonlar sanalmish bilan qanday moslashadi?
3. 21-99 gacha bo'lgan sanoq sonlarning sanalmish bilan moslashuvi qanday bo'ladi?
4. «Bir necha» so'zi qanday beriladi?

## TAYANCH IBORALAR

1. Son
2. Sanalmish
3. Moslashuv
4. Izofa shakli
5. Bir necha
6. Ko'makchi

## ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovolev. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

## 5.1-5.2. OTLARDA JINS KATEGORIYASI

### REJA

1. Muzakkar jins haqida.
2. Muannas jins haqida

Arab tilida otlar ikki jinsga muzakkar va muannasga ajraladi. Muannas jinsning grammatik belgisi soʻz oxiridagi -atun, -atu qoʻshimchasidir. U yozuvda ة (ta-marbuta) harfi bilan ifodalaniladi.

مكتبة -kutubhona      المدينة -shahar      غرفة -hona

القرية - qishloq.

Shuningdek, اء au qoʻshimchasi bilan tugagan hamda اى (a) qoʻshimchasi bilan tugagan soʻzlar, agar, اى (a) harfi oʻzak tarkibiga kirmasa muannas soʻz hisoblanadi. Masalan:

حُبْلَى - oqiroyoq, عُدَالِيك - esdalik, صحراء -sahro

Arab tilida yana shunday soʻzlar mavjudki ularning belgisi grammatik belgiga ega emas, shu soʻzning mazmuniga qarab belgilanadi.

1. ة ta marbuta harfi bilan tugagan soʻz erkak zotini bildirsa yoki erkak kishiga qoʻyilgan ism boʻlsa, bu soʻz muzakkar soʻz hisoblanadi.

Masalan:

قَتَادَةُ -Qatoda      خَلِيفَةُ -halifa

طَلْحَةُ -Talha      حمزة -hamza

2. Muannaslik grammatik belgisi boʻlmagan quyidagi soʻzlar muannas hisoblanadi. a) ayol kishini va ayollarni ismini bildiruvchi soʻzlar. عَرُوسٌ - ona, أُمٌّ - kelinchak, زَيْنَبُ -Zaynab, قِيزُ -qiz.

b) tanadagi juft aʼzolari bildiruvchi soʻzlar.

رَجُلٌ -oyoq, قُلُوقٌ -quloq, قَدْ -qoʻl, كَوْزٌ -koʻz, عَيْنٌ

v) aniqlik artiklni olmagan va tanvin qoʻshimchasi bilan tugamaydigan geografik nomlar.

بَغْدَادُ -Baqdod      مِصْرُ -Misr

طَرَابُلُوسُ -Tripoli      بَصْرَةُ -Basra

g) shamol, olov, urush, quyosh kabi soʻzlar.

Masalan:

شَمْسٌ      نَارٌ      حَرْبٌ      سَمُومٌ

3. Bundan tashqari ة bilan tugamagan ayrim otlar har ikkala jinsda ham ishlatilishi mumkin.

Masalan:

يَوَسٌ - yoy      جِغَرٌ - jigar      فَرسٌ - ot

## **SAVOLLAR**

1. Muzakkar jins nima?
2. Muannas jinsning qushimchalari qaysilar?
3. Ikki jinsda ham ishlatiluvchi ismlar ham bormi?

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Muzakkar jins
2. Muannas jins
3. ta marbuta
4. Ikki jinsga oid ismlar

## **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovalyov. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

### 5.3. KELISHIK KATEGORIYASI.

#### REJA

1. Arab tilida kelishik.
2. Ismlarning kelishikda turlanishi.

Arab tilida ism guruhiga, kiruvchi soʻzlarning 3 ta kelishigi mavjud: Bosh, qaratqich, tushum kelishiklar. Bu kelishiklar oʻziga hos qoʻshimchalarga ega.

| Bosh         | Qaratqich    | Tushum       |
|--------------|--------------|--------------|
| كِتَابٌ      | كِتَابٍ      | كِتَابًا     |
| الْكِتَابُ   | الْكِتَابِ   | الْكِتَابَ   |
| الطَّائِلَةُ | الطَّائِلَةِ | الطَّائِلَةَ |

Shu yoʻsinda turlanuvchi soʻzlar 3 kelishikli deyiladi. Bular noaniq holatda kelganda tanvin bilan tugaydigan birlik va siniq koʻplikdagi soʻzlar.

#### *Ikkilik va togʻri koʻplikdagi ismlarni turlanishi.*

Ikkilik sondagi soʻzning qaratqich va tushum kelishiklari bir-hil qoʻshimchalarga ega.

Togʻri koʻplikdagi soʻzlarning kelishiklarda turlanishi quyidagicha.

B.k. - فَلَاحَاتٌ فَلَاحُونَ

Q.T.k. - فَلَاحَاتٍ فَلَاحِيْنَ

Koʻrsatish olmoshlari aslida kelishikda turlanmaydi, lekin ularning ikkilikdagi variantlari qaratqich va tushum kelishiklarida boshqacha boʻladi.

*YAqindagi*

*Uzoqdagi*

B.k. هَاتَانِ , هَذَانِ

ذَيْنِكَ , ذَانِكَ

Q.k. هَاتَيْنِ , هَذَيْنِ

تَيْنِكَ , ذَيْنِكَ

## 5.4. SON KATEGORIYASI.

### REJA

1. Birlik
2. Ikkilik
3. Ko'plik

Ma'lumki, ismlardan 2 turdagi ko'plik soni yasaladi: 1. Tog'ri ko'plik. 2. Siniq ko'plik.

Siniq ko'plik yasashning juda ko'p turlari mavjud. Ba'zi so'zlardan barovariga bir necha variantlarda siniq ko'plik hosil qilish ham mumkin. Birlikdagi so'zlar siniq ko'plikka aylanayotganda aniq bir formaga tushmaydi. Uni lug'at orqali yodlab qolish bilan o'zlashtiriladi. Siniq ko'plik hosil qilish yo'llari quyidagicha:

1.  $\text{فَاعِلٌ}$  qolipidan  $\text{فَعْلٌ}$  varianti orqali hosil qiladi.
2.  $\text{فَعْلَاءٌ}$  -  $\text{أَفْعَالٌ}$  qolipidagi rang, jismoniy kamchiliklarni bildiradigan hamda  $\text{فَعْلٌ}$  qolipidagi otlardan  $\text{فُعْلٌ}$  formasi orqali ko'plik yasaladi.

Masalan:

أَحْمَرٌ - حُمْرٌ      أَسْوَدٌ - سُودٌ  
أَسَدٌ - أُسْدٌ

$\text{فُعْلَةٌ}$  ,  $\text{فُعْلَى}$  ,  $\text{فُعْلَةٌ}$  ba'zan  $\text{فِعْلَةٌ}$  qoliplaridagi so'zlardan  $\text{فُعْلٌ}$  formasi orqali ko'plik yasaladi.

Masalan:

خُفَّةٌ - نُحْفٌ      دَوْلَةٌ - دَوْلٌ

Shuningdek  $\text{فِعْلٌ}$  ,  $\text{فَعْلٌ}$  ,  $\text{فُعْلٌ}$  ,  $\text{فَعِيلٌ}$  ,  $\text{فِعَالٌ}$  ,  $\text{فُعُولٌ}$  ,  $\text{أَفْعَالٌ}$  ,  $\text{فَعْلَةٌ}$  ,  $\text{فَوَاعِلٌ}$  ,  $\text{أَفَاعِلٌ}$  ,  $\text{فُعَالٌ}$  ,  $\text{فَعَالٌ}$  variantlarida ham siniq ko'plik hosil qilinadi.

Masalan:

سَاحِلٌ - سَوَاحِلُ      سُؤَالٌ - أَسْئَلَةٌ      وَزِيرٌ - وُزَرَاءُ

Bundan tashqari 4 o'zakli fe'llarga yana alohida variantlar beriladi. Yuqorida keltirganimizdek, bu formadan bu forma keladi deb yodlagandan, so'zning o'zi va ko'pligini yodlab qolish osonroq.

Siniq ko'plikdagi tanvinsiz  $\text{فُعْلٌ}$  damma bilan tugasa 2 kelishikli hisoblanadi.

جَرَاءٌ B.k.      جَرَاءٌ Q.T.k.

Faqatgina izofaning bir bo'lagi va  $\text{ال}$  olsa 3 kelishikliga aylanadi:

الْجَرَاءُ - B.k.      الْجَرَاءُ - T.k.      الْجَرَاءُ - Q.k.

Siniq ko'plikning qolgan formalari turlanmaydi.

Moslashuvda siniq ko'plik umumiy qoidaga bo'ysinadi. YA'ni aniqlanmish bilan aniqlovchi to'liq moslashadi.

Masalan:

الرجال العقلاء

Aniqlanmish qayri oqil bo'lsa, aniqlovchisi odatdagidek muannas birlikda beriladi. Masalan:

البيوت الجديدة

Aniqlovchi vazifasida ko'rsatish olmoshlari kelganida hali yuqoridagi qoida to'liq saqlanadi.

هذه البيوت

هؤلاء الرجال

### SAVOLLAR

1. Ismlardan necha hil ko'plik yasaladi?
2. Necha hil siniq ko'plik yasash yo'lini bilasiz?
3. Barcha siniq ko'plikdagi ismlar 3 kelishiklimi?
4. Siniq ko'plik vaznlarini sanang?

### TAYANCH IBORALAR

1. Tog'ri ko'plik
2. Siniq ko'plik
3. Qolip
4. Ikki kelishikli
5. Tanvinsiz damma
6. Turlanmaslik

### ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovalyov. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

## 5.5. FE'LDAN YASALUVCHI ISMLAR: MASDAR, SIFATDOSHLAR, ASBOB NOMI, O'RIN PAYT NOMI, KASB-KOR NOMI

### Sifatdoshlar

#### REJA

1. Sifatdoshlar haqida ma'lumot.
2. Sifatdoshlarning turlari.
3. Aniq daraja sifatdoshlari.
4. Majhul daraja sifatdoshlari.
5. Sifatdoshlarning gapdagi vazifasi.
6. O'sila boblarida sifatdoshlar.

Sifatdoshlar arab tilida fe'ldan hosil bo'lgan va o'zida ham fe'llik, ham sifatlik xususiyatlarni mujassamlashtirilgan so'zlardir. Arab tilidagi sifatdoshlarning o'zbek tilidagidan farqi shuki, o'zbek tilida ular zamonga qarab o'zgarsa (borgan, borayotgan) arab tilida barcha zamonlar uchun bir hil shaklga ega.

Sifatdoshlar ikki hil bo'ladi:

1. Aniq nisbat sifatdoshlari. Bular 1 bob fe'lidan فَاعِلٌ qolipida hosil bo'ladi va fe'ldan anglashilgan ish-harakatning bajaruvchisini (sub'ektini) bildiradi.

Masalan: دَخَلَ - دَاخِلٌ - kiruvchi. شَرِبَ - شَارِبٌ - ichuvchi

Bu so'zlar ism toifasidagi boshqa so'zlar kabi ال artiklini olishi, jinsda va sonda hamda kelishikda turlanishi mumkin.

Masalan: الدَاخِلُونَ - الدَاخِلَانِ - الدَاخِلُ

الدَاخِلَاتُ - الدَاخِلَتَانِ - الدَاخِلَةُ

2. Majhul daraja sifatdoshlari. Bular 1 bob fe'lidan مَفْعُولٌ vazniida hosil bo'ladi, hamda fe'l ifodalangan ish-harakat ob'ekti bo'lgan predmetni yoki ish-harakat natijasida hosil bo'lgan natijani (ish-harakat natijasini) bildiradi.

مَفْتُوحٌ - فَتَحَ - ochilgan.

مَشْرُوبٌ - شَرِبَ - ichilgan.

مَقْتُولٌ - قَتَلَ - o'ldirilgan

Bular ham aniq daraja sifatdoshlari kabi ismlarga hos umumiy xususiyatlarga ega.

Agar majhul daraja sifatdoshi o'zidan keyin u yoki bu predlogni talab qiladigan fe'ldan yasalgan bo'lsa, u jinsda va sonda o'zgarmasdan har doim muzakkar birlikda ishlatiladi. Jins va sonda esa sifatdoshdan keyin keluvchi predlogga qo'shib kelgan olmosh moslashadi.

غَضِبَ عَلَى - غَاظِبٌ عَلَيْهِ - غَاظِبٌ عَلَيْهَا

Aniq va majhul daraja sifatdoshlar gapda turli vazifalarni bajaradi:

1. Ular masdar kabi otlashishi va gapda ot bajaradigan vazifani bajarishi mumkin:  
Masalan:

عالم - biluvchi عالم - olim.

2. Sifatdoshlar ko'pmncha gapda moslashgan aniqllovchi vazifasida keladi.  
Masalan:

عالم مشهور - mashhur olim

3. Gapning kesimi vazifasini bajaradi va bunda nutq so'zlashib tugan paytda amalga oshayotgan ish-harakatni ifodalaydi.

أنا ذاهب

O'sila boblarida aniq va majhul daraja sifatdoshlari hozirgi kelasi zamon - aniq va majhul daraja fe'llari oldidagi qo'shimchasini olib, o'rniga qo'shimchasini qo'shish va oxirgi o'zakni tanvinlash yo'li bilan yasaladi.  
Aniq va majhul daraja sifatdoshlari.

| boblar | Aniq daraja sifatdoshlari | Majhul daraja sifatdoshlari |
|--------|---------------------------|-----------------------------|
| I      | فَاعِلٌ                   | مَفْعُولٌ                   |
| II     | مُفَعَّلٌ                 | مُفَعَّلٌ                   |
| III    | مُفَاعِلٌ                 | مُفَاعِلٌ                   |
| IV     | مُفْعِلٌ                  | مُفْعِلٌ                    |
| V      | مُتَفَعِّلٌ               | مُتَفَعِّلٌ                 |
| VI     | مُتَّفَاعِلٌ              | مُتَّفَاعِلٌ                |
| VII    | مُنْفَعِلٌ                | مُنْفَعِلٌ                  |
| VIII   | مُتَّنَعِّلٌ              | مُتَّنَعِّلٌ                |
| IX     | مُنْفَعِلٌ                | مُنْفَعِلٌ                  |
| X      | مُسْتَفْعِلٌ              | مُسْتَفْعِلٌ                |

## Makon va zamon nomlari

Makon va zamon nomlari ish-harakat sodir bo'ladigan joyga va vaqtga ishora qiladi. Bunday ismlar 1 bob, hozirgi kelasi zamon vaznidagi old qo'shimchasining o'rniga م va oxirgi harkat bo'lgan dammaning o'rniga tanvin damma qo'yish orqali yasaladi.

Bunda ikkinchi o'zak harfning harakati fatha va kasra bilan ifodalangan bo'lsa, ismlar yasalganda ular o'z harakatini saqlab qoladi, agar o'rta o'zak damma bilan harakatlangan bo'lsa, unda u o'zining harakatini fathva yoki kasraga aylantiradi. Shunday qilib zamon va makon nomlari مَفْعَلٌ (maf-alun) va مَفْعِلٌ (maf-ilun) vaznlarida yaasaladi.

Masalan:

مَفْعَلٌ - qolipidagi

مَفْعَلٌ - qolipidagi

مدخلٌ - دخل

مجلسٌ - جلس

مطبخ - طبع

منزل - نزل

Shuningdek makon nom-belgilangan muddat, paytlari yana مُعَلَّة vaznida ham yasalishi mumkin.

Masalan:

كتب - مكتبة      درس - مدرسة  
حكم - محكمة      طبع - مطبعة

Ba'zi hollarda ismul makon majhul daraja sifatdosh formasida ham hosil qilinadi.

Masalan:

مُسْتَفْعَلٌ - مُسْتَوْدِعٌ

Barcha makon va zamon otlari uchun bir ko'plik qolipi mavjud.

Masalan:

مَوْقِفٌ - مَوَاقِفُ      مَخْرَجٌ - مَخَارِجُ

## Ish qurollarning nomlari

Ish-harkatni amalga oshirish vositasini bildiruvchi otlar qurol otlari deyiladi. Ish qurollarining nomlar ko'pincha 1 bobdagi o'timli fe'llardan مُفْعَلٌ ، مُفْعَالٌ ، مُفْعَلَةٌ vaznlarida hosil bo'ladi.

1. بَرَدٌ - مِبْرَدٌ  
بَحْلٌ - مِنجَلٌ
2. كَنْسٌ - مِكنَسَةٌ  
طَرَقٌ - مِطْرَقَةٌ
3. فَتَحٌ - مِفْتَاحٌ

Bundan boshqa vaznlarda ham bunday ismlarni yasash mumkin.

Masalan:

زِمَامٌ      فَأْسٌ

Zamonaviy arab tilida yuqoridagi vaznlardan tashqari yana فَعَالَةٌ vaznida ham bunday ismlar hosil qilinmoqda.

Masalan:

جَرَارَةٌ      ثَلَاجَةٌ      دِبَابَةٌ

## Masdarlar

Arab tilida harakat nomi *masdarlar* deyiladi va fe'ldagi ma'noni shaxs va sondan, zmondan va jinsdan holi holda ifodalaydi. U o'zbek tilidagi «og'ish», «yozish»,

«yigiruv», «tog'uv» kabi shakllarga mos keladi.

Harakat nomi arab tilida ma'lum vaznga ega:

فُعُولٌ - خَرُوجٌ - خَرَجَ

فَعْلٌ - ضَرَبٌ - ضَرَبَ

O'ar bir bob fe'lining o'ziga hos masdar vaznlari mavjud. Bular ichida eng murakkabi 1 bob fe'lidir. Chunki 1 bobdagi har bir fe'ldan masdar o'ziga hos vaznda yasaladi.

### 1 bobdagi eng ko'p qo'llaniluvchi masdar qoliplari

| Masdarlar | Fe'llar va ularning masdarlari                              |
|-----------|-------------------------------------------------------------|
| 1         | فُعَالٌ ، فِعَالٌ ، فِعْلٌ ، فُعِلٌ ، فُعِلٌ ، فُعِلٌ       |
| 2         | فُعْلَةٌ ، فَعْلَةٌ ، فَعْلَةٌ ، فَعِلٌ ، فَعُولٌ ، فُعُولٌ |

Bulardan tashqari yana م old qo'shimchasi orqali yasaladigan masdarlar ham mavjuddir. Bunday masdarlarning quyidagi shakllari ishlatiladi:

| Vaznlar    | Masdarlar  |
|------------|------------|
| مَفْعَلٌ   | مَدْخَلٌ   |
| مَفْعَلَةٌ | مَرْحَمَةٌ |

Ayrim hollarda 1 bob fe'llarning ba'zilaridan bittadan ortiq masdar yasalishi ham mumkin.

O'osila boblaridan masdarlar ma'lum qoliplar asosida hosil qilinadi:

| Boblar | Qoliplar               | Misollar                 |
|--------|------------------------|--------------------------|
| 1      | 40 dan ortiq           | شُكْرٌ ، عِلْمٌ ، نَصْرٌ |
| 2      | تَفْعِيلٌ ، تَفْعِلَةٌ | تَعْلِيمٌ ، تَحْرِيبٌ    |
| 3      | فِعَالٌ ، مُفَاعَلَةٌ  | سِبَاقٌ ، مُسَابَقَةٌ    |
| 4      | إِفْعَالٌ              | إِعْلَامٌ                |
| 5      | تَفْعُلٌ               | تَعْلُمٌ                 |
| 6      | تَفَاعُلٌ              | تَبَاذُلٌ                |
| 7      | إِنْفِعَالٌ            | إِنْقِلَابٌ              |
| 8      | إِفْتِعَالٌ            | إِجْتِمَاعٌ              |
| 9      | إِفْعِلَالٌ            | إِحْمِرَارٌ              |
| 10     | إِسْتِفْعَالٌ          | اسْتِيفْعَالٌ            |

1 bob fe'llarining masdarlari turli hildagi qoliplarga egaligi va ularni yodda saqlab qolish qiyinligi tufayli zamonaviy luqatlarda har bir 1 bob fe'lidan keyin o'sha fe'lning masdari yozib qo'yiladigan bo'ladi.

### *To'rt o'zakli fe'llarning masdarlari*

| Boblar | Qoliplar   | Misollar    |
|--------|------------|-------------|
| 1      | فَعْلَلَةٌ | دَخَرَجَةٌ  |
| 2      | فَعَالٌ    | دِخْرَاجٌ   |
| 3      | تَفَعَّلَ  | تَدَخَّرَجُ |
| 4      | إِفْعَالٌ  | إِضْمِحَالٌ |

Masdarlar fe'ldan yasalgani bilan grammatik xususiyatlarga ko'ra otga ko'proq o'hshab ketadi. U tanvin qo'shimchasini qabul qiladi. Ot kabi ikkilik soniga ega va otlar kabi kelishiklarda turlanadi.

Shu bilan birga masdarlarning fe'llik xususiyati ham yog' emas. Masdar hosil bo'lgan fe'l qaysi predlogni talab qilsa, masdar ham to'ldiruvchi yoki holni o'sha predlog yordamida boshqaradi.

Masalan:

العَاقِلُ يَعْتَمِدُ عَلَى عَمَلِهِ

Agar fe'l o'zidan keyingi otni tushum kelishigi yordamida boshqarsa, shu fe'lning masdari o'sha ot bilan izofa hosil qiladi.

Masalan:

إِنْتَقَالَ الْعُمَالُ

Barcha tillarda bo'lgani kabi arab tilida ham ko'pchilik so'zlar, shu jumladan masdarlar ham otlashadi. Bu *substantivatsiya* deb yuritiladi.

Masalan:

قَتَلَ الْخَلِيفَةُ جَعْفَرًا

Bular otga aylangandan keyin otlar qanday xususiyatga ega bo'lsa, ular ham shunday xususiyatlarni qabul qiladilar-ko'plik shakliga ega bo'ladilar.

Eng muhimi shundaki, ular masdar kabi «nima qilish» savoliga emas «nima» savoliga javob bo'lib keladi.

### **MAVZU YuZASIDAN SAVOLLAR VA TEST TOPSHIRIQLARI**

1. Sifatlar deb nimaga aytiladi?
2. Arab tilida nechta sifat darajalari bor.
3. Qiyosiy daraja qanday vaznda yasaladi?
4. Orttirma daraja nechta hil bo'ladi?
5. Mutloq orttirma daraja sifatlanmish bilan qanday moslashadi? Misollar

keltiring.

6. Qiyosiy orttirma daraja sifatlanmish qaysi kelishikda keladi? Misollar keltiring.

7. Qaysi so'zlar bilan sifat darajasi sintaktik yo'l bilan solishtiriladi?

8. Cheklov deb nimaga aytiladi? Uning kesimga qanday aloqadorligi bor?

9. Sanoq sonlardan keyin ham cheklov qo'yiladimi?

10. Makon va zamon nomlari qanday vaznlarda yasalanadi? Ularning ko'plik formasi qanday?

11. Ish qurollarini nomlari qanday vaznlarda yasalanadi? Zamonaviy ish qurollari nomlari-chi? Misollar keltiring.

12. Cheklov, makon va zamon, ish qurollarining nomlari nimadan yasalanadi?

### TEST SAVOLLARI

1. Orttirma daraja qanday so'zlardan yasalanadi?

a) fe'llarning masdarlaridan

b) arab tilida mavjud bo'lgan jamiki sifatlardan.

v) fe'l o'zaklaridan yasalgan sifatlardan

g) rang yoki jismoniy kamchilikni ifodalagan qolipdagi sifatlardan

2. Orttirma darajadagi sifatdan keyin kelgan so'z qanday holatda bo'ladi?

a) birlikda, muzakkar, bosh kelishikda.

b) noaniq holatda, ikkilikda, tushum kelishigida

v) مِنْ bilan ko'pincha, qaratqich kelishigida

g) مِنْ siz qaratqich kelishigida va faqat birlikda.

d) «V» va «A» punktlaridagi javoblar tog'ri berilgan.

3. Orttirma darajadagi sifat gapda qanday vazifani bajarib kelishi mumkin?

a) ega, kesim va ba'zan moslashgan aniqllovchi

b) kesim, holat holi.

v) faqat aniqllovchi bo'lib keladi.

g) ega, kesim, aniqllovchi va holat holi.

4. «Dunyodagi eng go'zal ayol» jumlasini tog'ri variantini toping.

a)

b)

v)

g)

5. Qaysi qatorda sifatlarning orttirma darajasi formasi yasalanadi.

a)

b)

v)

- g)
- d) tog'ri javob berilmagan.

6. «Abdulla Oripov O'zbekistonning eng mashhur shoiralaridan» jumlasining tog'ri tarjimasini toping.

- a)
- b)
- v)
- g)

7. Qaysi jumlada ..... ga oid tog'ri misol berilgan?

- a)
- b)
- s)
- d)

8. Ismi makon va zamon qanday vaznlarda yasaladi?

- a)
- b)
- s)
- d)

9. Ismi zamon va makon otlari fe'l boblaridan ham yasalishi mumkinmi?

- a) yog' mumkin emas.
- b) istisno tariqasida mumkin.
- v) ha, faqat 5 bobda
- g) mumkin

10. Zamonaviy arab adabiy tilida ish qurolnomalari qanday vaznda yasaladi?

- a)
- b)
- s)
- d)

### **SAVOLLAR**

1. Sifatdoshlar nima?
2. Sifatdoshlarning turlari.
3. Aniq daraja sifatdoshlari.
4. Sifatdoshlarning gapdagi vazifasi.
5. O'sila boblarida sifatdoshlar.

### **TAYANCh IBORALAR**

1. Sifatdosh.
2. Aniq daraja sifatdosh.
3. Majhul daraja sifatdosh.
4. Hosila boblarida sifatdoshlar.
5. Aniqlovchi.

## **ADABIYOTLAR**

1. Arab tili grammatikasi. Ibrohimov N. Yusupov M. T-97y. 384-386 betlar.
2. Arab tili. Talabov E. Toshkent 1997 y. 384-352 betlar.

## 6.1.-6.6. FE'L

### REJA

1. Fe'l haqida umumiy ma'lumot
2. Fe'l zamonlari haqida.
3. Uch o'zakli fe'llarning o'tgan zamoni
4. O'tgan zamon fe'li haqida
5. I bob fe'llarining tuslanishi.

Arab tilidagi fe'llarning infinitiv (noaniq) shakli yog'. Shuning uchun Yevropa va rus tillaridagi darsliklarda va luqatlarda shartli infinitiv shaklida fe'lning 3-shaxs, muzakkar, birlikdagi shakli beriladi.

Masalan: كَتَبَ ، فَرَحَ ، كَبِرَ

Uch o'zakli fe'llarning 1 bobi فَعَلَ vaznida bo'ladi.

Masalan: فَعَلَ ، فَعِلَ ، فَعُلَ

Shu bob fe'llarining 80 foizi mana shu vaznda bo'ladi. Bundan tashqari فَعُلَ ، فَعِلَ vaznidagi fe'llar ham bor.

Masalan: فَرَحَ ، كَبِرَ

فَعُلَ vaznidagi fe'llarning ba'zisi o'timli, ba'zilari o'timsiz bo'ladi. Ammo فَعِلَ vaznidagi fe'llar doimo o'timsiz bo'ladi.

Masalan: كَبِرَ

Ba'zi o'timsiz fe'llar predloglar yordamida 2- va 4- boblarda o'timli bo'ladi.

Masalan: دَهَبَ بِ - دَهَبَ «ketmoq»-o'timsiz, «olib ketmoq»-o'timli. Uning ta'rifi shunday:

O'tgan zamon fe'li bir ish-harakatning o'tgan zamonda bajarib bo'linganligiga dalolatdir. Uning ajratib turadigan alomati birorta harakatli va sukunli muannas ت - sini qabul qilishidir. Masalan: كَتَبْتُ

Bu ت larni «تاء الفاعل» - «bajaruvchi ت» deb ataladi. Muannas ت sini sukunli bo'lsin deb shart qilinishiga sabab shuki, harakatli muannas ت ham ت kabi. Ammo bu ت fe'lning alomati emas.

O'tgan zamon fe'lini inkor qilish uchun ما inkor yuklamasi ishlatiladi.

Masalan: ما كَتَبَ . Unga kirgan ما yuklamasi ish-harakatning allaqachon bajarib bo'linganligini bildiradi.

### SAVOLLAR:

1. Fe'llar deb nimaga aytiladi?
2. Fe'lning nechta zamoni bor?
3. O'tgan zamon fe'li qanday tuslanadi?
4. 1-bob fe'lining kichik tuslanishi qanday?

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Fe'l
2. Uch o'zakli fe'l
3. Fe'l zamonlari
4. Fe'l vaznlari
5. O'timli fe'l
6. O'timsiz fe'l
7. تاء الفاعل

## **ADABIYOTLAR**

1. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T. 1981. 185-b.
2. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M. 1998. 131-b.
3. Ibrohimov N.I., Yusupov . Arab tili grammatikasi. T., 1997, 79-b.

## UCH UNDOSHLI VA TO'RT UNDOSHLI FE'LLAR

### REJA

1. To'rt undoshli fe'llar haqida ma'lumot
2. To'rt o'zakli fe'llarning hosil bo'lish yo'llari
3. To'rt o'zakli fe'llarning zamonlarda tuslanishi

Arab tilida uch o'zak undoshli fe'llar bilan bir qatorda to'rt o'zak undoshli fe'llar ham mavjud. Ular garchi uch o'zakli fe'llar kabi keng tarqalmagan bo'lsada, ma'lum salmoqqa ega.

To'rt o'zak undoshli fe'llarning hosil bo'lish yo'llari quyidagicha:

1. Ikki undoshdan iborat tqldiy so'zlarni ikki marta takrorlash yo'li bilan.

Masalan:

وسوس - vasvasa solmoq

زلزل - silkitmoq

قهقهه - qahqaha otmoq

2. Uch undosh o'zakli fe'llar ikkinchi bobidagi ikkilanganlardan birining boshqa undoshga o'zgarishi (dissimilyatsiya) yo'li bilan.

Masalan:

دّج - jildirmoq

دحج - qildiratmoq

زّلق - silliqqlamoq

زحلق - sirqalmoq

3. Horijiy tillardan kirgan to'rt o'zak undoshli otlardan hosil bo'ladi.

Masalan:

فلسفة - falsafa    فلسف - faylasuflik qilmoq

4. Ayrim ibora yoki birikmalarni tshkil etganasosiy harflardan qisqartma shaklida hosil qilingan to'rt o'zak undoshdan hosil bo'ladi.

Masalan:

بسم - «Bismilloxir rahmonir rahiym» demoq.

To'rt o'zakli fe'llar orasida ikkinlangan fe'llar umuman uchramaydi. O'amzali fe'llar, shuningdek, tarkibida illatli harf mavjud bo'lgan fe'llar esa tog'ri fe'llar qatori uchrab turadi. Lekin bu fe'llarda illatli harflarga illatli harf sifatida qaralmaydi. Hamda bu fe'llarning tuslanishi tog'ri fe'llarnikidan farq qilmaydi.

Masalan

أمرك - Amerikalashtirmoq

هرول - yugurmoq

سيطر - hukmron bo'lmoq

شيطان - yomonlik qilmoq

دهون - yo'rqalamoq

To'rt o'zakli fe'llarning hosila boblari.

To'rt o'zakli fe'llarning 4 ta bobi mavjud.

1 bob fe'lining o'tgan zamon vazni فَعَّلَ bo'lib, u shaxs sonida quyidagicha tuslanadi:

| Shahs | Jins       | Ko'plik                    | Ikkilik                | Birlik                 |
|-------|------------|----------------------------|------------------------|------------------------|
| I     |            | فَعَّلْنَا                 | –                      | فَعَّلْتُ              |
| II    | mz.<br>mn. | فَعَّلْتُمْ<br>فَعَّلْتَنَ | فَعَّلْتُمَا           | فَعَّلْتَ<br>فَعَّلْتِ |
| III   | mn.<br>mn. | فَعَّلُوا<br>فَعَّلْنَ     | فَعَّلَا<br>فَعَّلَتَا | فَعَّلَ<br>فَعَّلَتْ   |

O'tgan zamon majhul darajasi فَعَّلَ vaznida bo'ladi.

To'rt o'zakli fe'llar 1-bobining hozirgi-kelasi zamon aniq darajasi يُفَعِّلُ vaznida bo'ladi. Majhul darajasi esa يُفَعِّلُ vaznida bo'ladi.

### SAVOLLAR

1. Uch o'zakli fe'llar qanday bo'ladi?
2. To'rt o'zakli fe'llarning yasash usullari.

### TAYANCH IBORALAR

1. Fe'l
2. Aniq daraja
3. Majhul daraja
4. Uch o'zak
5. To'rt o'zak

### ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I. Arab tili grammatikasi. T. 1997.
2. Kovalyov. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.

## ZAMON KATEGORIYASI

### REJA

1. Fe'llarda zamon tushunchasi
2. Fe'lining o'tgan zamoni
3. Fe'lining hozirgi-kelasi zamoni

Buning arabcha ta'rifi quyidagicha:

O'tgan zamon fe'li bir ish-harakatning o'tgan zamonda bajarib bo'linganligiga dalolat qiluvchi fe'ldir.

«Ali darslarini tayyorlayapti, bir ozdan keyin uhlaydi» degani kabi. Bu fe'lining ajratib turuvchi belgilaridan biri unga yuklamasini qabul qilishidir.

Masalan:

Uch o'zakli fe'llarning o'tgan va hozirgi-kelasi zamoni quyidagi olti vaznda keladi:

1. فَعَلَ
2. فَعِلَ
3. فَعُلَ
4. يَفْعَلُ
5. يَفْعِلُ
6. يَفْعُلُ

Agar o'tgan zamon shaklining o'rta o'zagi dammali bo'lsa, hozirgi-kelasi zamonda ham dammali bo'ladi.

Masalan: كَبُرَ - يَكْبُرُ

O'tgan zamoni bo'lsa, hozirgi-kelasi zamoni ko'pincha bo'ladi.

Masalan:

O'tgan zamoni bo'lsa, hozirgi-kelasi zamonning aksariyati vaznida bo'ladi.

Masalan:

O'tgan zamoni bo'lib, hozirgi-kelasi zamoni bo'ladigan fe'llar juda kam uchraydi.

O'ozirgi –kelasi zamon fe'llarining inkori uchun لا inkor yuklamasi, ba'zan ما inkor yuklamasi ishlatiladi.

Masalan: لا يَكْتُبُ

Bu fe'llarning majhul darajasi يُفْعَلُ vaznida yasaladi.

Masalan: - يُكْتُبُ - yoziladi

Bularning hozirgi zamonidan kelasi zamonini ajratish uchun سوف yoki س

yuklamalari qo'shiladi.

Masalan: سيكتب - u yozadi.

Bu fe'llarga qo'shiladigan قد yuklamasi gumon ma'nosini anglatadi.

Masalan:

قد يعرفه أبوك - «Otang uni taniydiganga o'hshaydi».

## SAVOLLAR

1. Fe'llarda zamon tushunchasi deganda nimani tushunasiz?
2. O'tgan zamon fe'lining ta'rifini aytib bering.
3. O'ozirgi-kelasi zamonning ta'rifini ayting.
4. فعل vazning hozirgi-kelasi zamondagi vazni qanday?

## TAYANCH IBORALAR

1. O'tgan zamon
2. O'ozirgi zamon
3. Kelasi zamon
4. Vazn
5. Old qo'shimchalar

## ADABIYOTLAR

1. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yah'ka. T., 1981. 187-b.
2. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998
3. Ibrohimov N.I., Yusupov A. Arab tili grammatikasi. T., 1997.

## 6.7.-6.8. FE'LLARDA MAYL KATEGORIYASI

### REJA

1. Buyruq mayli
2. Buyruq maylining yasali
3. Buyruq maylining ishlatilishi

Buyruq maylidagi fe'l 2 va 3- shaxsdagi buyruq, iltimos ma'nolarini bildiradi (og'i, og'ing, og'isin, og'isinlar), 1 shaxsda esa hohish, istak ma'nolarini ifodalaydi (og'iy, og'iylik).

Buyruq mayli arab tilida **فعل الأمر** deb yuritiladi va u shart mayli asosida yasaladi. 2 shaxs uchun buyruq shart mayli oldidagi **تَدْخُلْ** qo'shimchasini olib tashlash yo'li bilan hosil qilinadi. Bunda so'z boshidagi yonma-yon turgan va bir bog'in ichidagi ikkita undosh tovush ular oldiga vaslali hamzani qo'yish bilan ikki bog'inga ajratiladi. Masalan:

فَتَحْ - تَفْتَحْ - تَفْتَحْ - افْتَحْ  
دَخَلْ - تَدْخُلْ - تَدْخُلْ - اَدْخُلْ  
جَلَسَ - يَجْلِسُ - يَجْلِسُ - اجْلِسْ

Buyruq maylidagi fe'l oldiga qo'yilgan vaslali hamzaning harakati felning hozirgi-kelasi zamondagi o'rta o'zak undoshi harakatiga bog'liq. Agar o'rta o'zak undoshining harakati – ُ «damma» bo'lsa, vasali hamza – ُ og'iladi.

دَخَلْ - تَدْخُلْ - تَدْخُلْ - اَدْخُلْ

Agar o'rta o'zak undoshi harakati fatha yoki kasra bo'lsa, vaslali hamza kasra harakatini oladi.

اجْلِسْ افْتَحْ

Agar buyruq maylidagi fe'l gapning o'rtasida bo'lsa va undan oldingi so'z unli tovush bilan tugagan bo'lsa, vaslali hamza qoidasiga binoan yoziladi, lekin og'ilmaydi:

قُلْتُ اجْلِسْ

Ikkinchi shaxs buyruq mayli son va jinsda quyidagicha tuslanadi:

| Jins     | Ko'plik    | Ikkilik   | Birlik    |
|----------|------------|-----------|-----------|
| Muzakkar | أَدْخُلُوا | أَدْخُلَا | أَدْخُلْ  |
| Muannas  | أَدْخُلْنَ | أَدْخُلَا | أَدْخُلِي |

Buyruq maylining 1 va 3 shaxslari shu shaxsdagi fe'lning shart mayli oldiga **لِ** yuklamasini qo'yish orqali yasaladi:

لِيَدْخُلْ لِيَدْخُلْ

Hamma shaxslar uchun buyruq maylining inkor shakli shart mayli oldiga **لَا** yuklamasini quyish orqali hosil qilinadi:

لَا يَكْتُبُوا لَا تَجْلِسْ

Ba'zan 3 shaxsga nisbatan buyruq mayli o'rnida o'tgan zamon fe'li ham ishlatilishi mumkin:

عاش السلام

طابت ليلتكم

## ISTAK MAYLI

### REJA

1. Istak maylining yasalishi
2. Istak maylining ishlatilishi
3. Istak mayli yuklamalari
4. Istak maylini ifodalashda ishlatiluvchi yordamchi fe'llar

Fe'llarning istak mayli hozirgi-kelasi zamon shaklidan oxirgi undosh harakatini fathalash yo'li bilan yasaladi.

| Shahs | Jins | Ko'plik | Ikkilik | Birlik |
|-------|------|---------|---------|--------|
| I     |      | نكتب    | –       | أكتب   |
| II    | m.z. | نكتبوا  |         | تكتب   |
| II    | m.n. | تكتبن   | تكتبنا  | تكتبي  |
| III   | m.z. | يكتبوا  | يكتبنا  | يكتب   |
| III   | m.n. | يكتبن   | تكتبنا  | تكتب   |

Istak mayli quyidagi vazifalarda ishlatiladi.

1. Ish-harakatni bajarishdan ko'zlangan maqsadni ifodalash uchun feldan oldin ل يoki yuklamasi ishlatiladi. ل yuklamasi istak maylidagi fe'lga qo'shilib yoziladi.

Masalan:

ليزوروا - Ular ziyorat qilishlari uchun, ular ziyorat qilsinlar deb.

تفهم - Tushunishim uchun, tushunishim maqsadida.

Bu ibolralar oldidan o'tgan yoki hozirgi-kelasi zamondagi fe'l ham kelishi mumkin.

أسمع كي أفهم - Tushunishim uchun quloq solyapman

ذهب الطلاب ليزوروا - Studentlar ziyorat qilish uchun ketdilar.

Ba'zan har ikkala yuklama qo'shilib kelishi mumkin va u ham yuqoridagi ma'noni anglatish uchun ishlatiladi.

Masalan:

أسمع لكي أفهم - tushunishim uchun quloq solyapman

Agar istak maylidagi fe'l inkor ma'noda bo'lsa, mazkur yuklamalardan keyin لا yuklamasi qo'yiladi:

ل + كي + لا = لِكِيلا لا + كي = كِيلا

لا تظلم لكيلا تظلم - Zulm ko'rmayin desang, zulm qilma

2. Istak, maqsad, niyat, zarurat, imkoniyat, qaror, rozilik, man' etish, buyruq, iltimos,

hursandchilik, qo'rquv, taajjub va shunga o'hshash turli hissiyotlarni ifodalovchi fe'llardan keyin o'sha fe'llarning ikkinchi komponenti sifatidagi fe'l istak maylida keladi va istak maylidagi fe'ldan oldin أن , agar istak mayli inkor ma'noda bo'lsa لا = أن yuklamasi ishlatiladi.

Masalan:

اسمح لي أن أقرأ - og'ishimga ruhsat bering  
-قصدت أن أدخل غرفة العميد Dekan honasiga kirishga jazm qildim

Istak mayli mazkur ma'noda ishlatilganda undan oldin qo'lidan استطاع ، أراد (يريد) undan oldin kelmoq, qila olmoq fe'llari ishlatiladi:

نريد أن نرجع إلى بيتنا - Uyimizga qaytmoqchimiz  
- نستطيع أن نكتب بالعربية Biz arabcha yoza olamiz

3. Zaruriyatni, imkoniyatni bildiruvchi ayrim fe'llardan keyin yuklamasi bilan birga ishlatiladi.

Bu fe'llarning xususiyati shuki, shaxs va sonda tuslanmasdan, bir hil qolipda ishlatiladi va ish-harakatning kimga tegishli ekanligini va shu fe'ldan keyingi predlog yoki shu fe'ling o'ziga qo'shilib kelgan olmoshlar orqali ifodalanadi. Bular quyidagi fe'llardir: يجب على - kerak, ينبغي ل - kerak, lozim, يمكن - mumkin.

Masalan:

u jim turishi kerak - يجب عليه أن يسكت  
sen mehnat qilishing kerak - يجب عليك أن تكدح  
sen qaytishing kerak - ينبغي لك أن ترجع  
borishim mumkin - يمكنني أن أذهب

Ayrim hollarda zaruriyatni ifodalovchi bu fe'llar tushib qolib, ulardan keyingi predloglarning o'zi shu fe'l bildirgan ma'nolarda ishlatilishi mumkin:

biz ketishimiz kerak - علينا أن نذهب  
sizlar tushunishingiz kerak - لكم أن تفهموا

4. Ba'zan istak maylidagi fe'l بعد ، قبل predloglaridan keyin ham ishlatilishi mumkin:

ovqatlanishdan oldin qo'lingni yuv - اغسل يديك قبل أن تأكل

5. Istak mayli yuklamasidan keyin ham ishlatiladi va «gacha» ma'nosini bildiradi:

tun yarim bo'lguncha bedor bo'ldim - سهرت حتى ينتصف الليل

6. inkor yuklamasidan keyin istak mayli ishlatiladi va kelasi zamonda mutlaqo amalga oshmaydigan ish-harakatni ifodalaydi:

men hech qachon sen bilan bormayman - لن أذهب معك أبدا

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Istak mayli
2. Istak mayli yuklamalari
3. استطاع fe'li

## **SAVOLLAR**

1. Istak mayli qanday yasaladi?
2. Istak mayli nimalarni ifodalashda ishlatiladi?
3. Istak maylida qaysi yuklamalardan foydalaniladi?
4. Istak maylida inkor qanday ifodalanadi?

## **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.

## 6.9. TO'G'RI VA NOTO'G'RI FE'LLAR

### REJA

1. Ikkilangan fe'llar
2. Hamzali fe'llar
3. Kasal fe'llar

Arab tilida uch o'zakli fe'llarning har uchchovi uch hil undoshdan iborat bo'lsa, «tog'ri fe'l» deyiladi. Agar o'zakdan birortasi hamza (ء) yoki alif, vov, yoy (ا، و، ي) kabi kasal harf yoki ikkinchi va uchinchi undoshi bir hil bo'lsa bunday fe'llarga *notog'ri fe'llar* deyiladi. Ular o'z navbatida uch turga bo'linadi:

1. Ikkilangan fe'llar
2. Hamzali fe'llar
3. Kasal fe'llar:
  - a) Tog'riga o'hshash fe'llar
  - b) bo'sh fe'llar
  - v) noqis fe'llar
4. Ikki marta notog'ri fe'llar:
  - a) hamzali va ikilangan fe'llar
  - b) bo'sh va ikkilangan fe'llar
  - v) Hamzali va bo'sh fe'llar
  - g) uch marta bo'sh fe'llar
5. Uch marta notog'ri fe'llar

## IKKILANGAN FE'LLAR

### REJA

1. Ikkilangan fe'llar haqida tushuncha
2. Fe'l shakllarini yasashdagi fonetik o'zgarishlar
3. O'tgan zamonda tuslanish
4. O'ozirgi-kelasi zamonda tuslanish
5. Ikkilangan fe'llarda mayllar
6. Ikkilangan fe'llarning hosila boblari

Ikkinchi va uchinchi o'zaklari bir hil undosh bo'lgan fe'llar *ikkilangan fe'llar* deyiladi.

Ularning yasalishi:

1. Bir hil o'zak undoshlar qoidaga ko'ra birlashib, «tashdid» ostida bitta undosh bo'lib yoziladi. Agar bir hil o'zakdan birinchisidan keyin qisqa unli kelsa, u odatda tushib qoladi: دَلّ - دَل
2. Agar bir hil undoshning birinchisidan oldin sukunli undosh bor bo'lsa, o'sha birinchisining harakati sukunning o'rniga o'tadi: يَدَلّ - يَدَل
3. Agar birinchi o'zakdan keyin uzun unli ا bo'lsa, birlashish sodir bo'ladi. Lekin birinchi o'zakdan keyin boshqa uzun unli bo'lsa, birlashish sodir bo'lmaydi: دَالل - دَال .
4. Quyidagi hollarda ikkita bir hil undoshning birlashishi sodir bo'lmaydi:
  - a) agar ikkita bir hil o'zakning ikkinchisi yopiq bog'inni tashkil qilsa (sukun bo'lsa): فَررت
  - b) Agar ikkita bir hil undoshning o'rtasida uzun unli bo'lsa: مَدلول
  - v) Agar ikkita bir hil undoshning birinchisi ikkilangan bo'lsa, birlashish sodir bo'lmayadi: دَلّ

## IKKILANGAN FE'LLARDA MAYLLAR

Ikkilangan fe'llarning shart mayli ikki hil usulda yasaladi:

1. Aniq daraja formasidagi oxirgi qisqa unlini tushirib qoldirish. Bunda oxirgi ikkita undosh yonma-yon kelib qoladi. Bundan qochish uchun oxirgi undoshga *a* yoki *i* unlisi, bordiyu fe'l o'rta o'zagining harakati *u* bo'lsa, *a*, *i*, *u* unlilari qo'yiladi. Masalan: فَرّ - يَفَرّ - يَفَرّ - يَفَرّ
  2. Tog'ri fe'llardagi kabi yasash mumkin: يَدَلّ
- Ammo oxiri ان ، ين ، ون qo'shimchalariga tugaydigan hollarda birinchi usul bilan yasaladi, ya'ni ن qushimchalari tushib qoladi.

| Shahs | Jins         | Birlik               | Ikkilik            | Ko'plik              |
|-------|--------------|----------------------|--------------------|----------------------|
| I     | M.z.<br>M.n  | أَدْلُنْ             | -                  | نَدْلُنْ             |
| II    | M.z.<br>M.n. | تَدْلُنْ<br>تَدْلِيْ | تَدَلَّ            | تَدْلُنْ<br>تَدْلُوا |
| III   | M.z.<br>M.n. | يَدْلُنْ<br>تَدْلُنْ | يَدَلَّ<br>تَدَلَّ | يَدْلُنْ<br>يَدْلُوا |

Ikkilangan fe'llarning buyruq mayli ularning shart mayli formasidan umumiy qoida asosida yasaladi.

Masalan:

تَفَرَّرَ - فَرَّ      تَفَرَّرَ - فَرَزَ إِفْرَزَ

Ikkilangan fe'llarning istak maylida oxirgi o'zak undoshi fathalanadi.

Masalan:

يَمَسُّ - يَمَسَّ  
يَفِرُّ - يَفِرَّ

## SAVOLLAR

1. Qanday fe'llarga ikkilangan fe'llar deyiladi?
2. Qachon bir hil undoshlar ajratib yoziladi?
3. Qayaon bir hil undoshlar tashdid bilan yoziladi?

## TAYANCH IBORALAR

1. Ikkilangan
2. Bir hil o'zak undosh
3. Sukunli bog'in
4. YOpiq bog'in
5. Uzun unli

## ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskoy osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

## 6.10. HAMZALI FE'LLAR

### REJA

1. Hamzali fe'llar haqida tushuncha
2. Hamza haqida
3. Hamzali fe'llarning tuslanishi
4. Hamzali fe'llarning buyruq mayli
5. Hamzali fe'llarning hosila boblari

O'zak harflardan biri *hamza* bo'lgan fe'llarga *hamzali fe'llar* deyiladi. O'amza fe'l o'zagidagi uchta undoshdan biri bo'lishi mumkin.

O'amzali fe'llarning «notog'ri fe'llar» guruhiga kiritilishiga sabab, hamza bunday so'zlarda turlicha yoziladi, ya'ni hamzaga turli harflar taglik vazifasini bajaradi. Bundan tashqari ba'zi holatlarda hamzadan oldin kelayotgan unlining uzayishi sababli (o'zak undosh bo'lib kelayotgan) hamza tushib qoladi.

| مفرد         | مثنى  | جمع             |
|--------------|-------|-----------------|
| إقرأ<br>إقري | إقرأ  | إقرأوا<br>إقرآن |
| إهني<br>إهني | إهنا  | إهنتوا<br>إهنتن |
| أبطو<br>أبطي | أبطوا | أبطؤوا<br>أبطؤن |

### Hamzali fe'llarning hosila boblari

| Masdar  | Sifatdosh |         | Buyruq mayli | O'ozirgi-kelasi z. |         | O'tgan zamon |         | Bob  |
|---------|-----------|---------|--------------|--------------------|---------|--------------|---------|------|
|         | Majh. d   | Aniq d. |              | Majh. d            | Aniq d. | Majh. d      | Aniq d. |      |
| إلف     | مألف      | ألف     | إيلف         | يؤلف               | يألف    | ألف          | ألف     | I    |
| تألف    | مؤلف      | مؤلف    | ألف          | يؤلف               | يؤلف    | ألف          | ألف     | II   |
| إيلاف   | مؤلف      | مؤلف    | ألف          | يؤلف               | يؤلف    | أولف         | ألف     | III  |
| إيلاف   | مؤلف      | مؤلف    | إنلف         | يؤلف               | يؤلف    | أولف         | ألف     | IV   |
| تألف    | متألف     | متألف   | تألف         | يتألف              | يتألف   | تؤلف         | تألف    | V    |
| تألف    | متألف     | متألف   | تألف         | يتألف              | يتألف   | تؤلف         | تألف    | VI   |
| إئتلاف  | مؤتلف     | مؤتلف   | إئتلف        | يؤتلف              | يأتلف   | أوتلف        | إئتلف   | VIII |
| استتلاف | مستألف    | مستألف  | استألف       | يُستألف            | يُستألف | أُستؤلف      | استألف  | X    |

## **SAVOLLAR**

1. Qanday fe'llar hamzali fe'llar deyiladi?
2. Hamza uchun tirkak qanday tanlanadi?
3. Hamzali fe'llarning 8-bobi haqida gapiring.
4. Hamzali fe'llarning buyruq mayli qanday hosil qilinadi?
5. Hamzali fe'llarning hosila boblari haqida gapiring.

## **TAYANCh IBORALAR**

1. Hamzali fe'llar
2. Hamzali o'zak
3. Tirkak, taglik, markaz
4. Unlilarning kattalik qonuni
5. Markazsiz
6. Alohida
7. Assimilyatsiya

## **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno-istoricheskoy osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

## 6.11.-6.12. Illatli fe'llar. Tog'riga o'hshash fe'llar. «Bo'sh» va «noqis» fe'llar.

### REJA

1. Illatli fe'llar haqida tushuncha
2. Tog'riga o'hshash fe'llar haqida tushuncha
3. Tog'riga o'hshash fe'llarning hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi
4. Tog'riga o'hshash fe'llarning o'tgan zamoni
5. Tog'riga o'hshash fe'llarning hosila boblari

Birinchi o'zak harfi illatli و yoki ي bo'lgan fen'llar tog'riga o'hshash fe'llar deyiladi. Tog'riga o'hshash fe'llarning aksariyati و harfi bilan boshlanadi. Ular hozirgi-kelasi zamonda tuslanganda o'rta o'zagi *kasra* yoki *fatha* bo'lsa, و harfi tushib qoladi:

وَقَعَ - يَقَعُ

Birinchi o'zak harfi ي bo'lgan fe'llarda bu hodisa ro'y bermaydi. Ular tog'ri fe'llar kabi tuslanadi:

يَسَرَ - يَيْسُرُ

Tog'riga o'hshash fe'llar o'tgan zamonda huddi tog'ri fe'llarga o'hshab tuslanadi. O'zirgi-kelasi zamonda esa quyidagicha tuslanadi:

وَصَلَ - يَصِلُ

Tog'riga o'hshash fe'llarning majhul darajasi quyidagichadir:

وَصَلَ - يُوصِلُ - يُوصِلُ

Tog'riga o'hshash fe'llar mayllarda quyidagicha bo'ladi:

Shart mayli: لَمْ يَجِدْ

Buyruq mayli: جِدْ

Istak mayli: لَنْ يَجِدَ

وَ دَعَّ va وَفَّرَ fe'lining buyruq maylidagi shakllari

| مفرد  | مثنى  | جمع     | مفرد      | مثنى      | جمع        |
|-------|-------|---------|-----------|-----------|------------|
| دَعَّ | دَعَا | دَعَوْا | أَوْفَرَ  | أَوْفَرَا | أَوْفَرُوا |
| دَعِي |       | دَعْنِ  | أَوْفَرِي |           | أَوْفَرْنَ |

Tog'riga o'hshash fe'llarning brinchi bob masdarlari (عِلَّةٌ) qolipidan yasaladi:

وَهَبَ - هِبَةً وَصَفَ - صِفَةً

Makon va zamon nomlari esa (مَفْعَلٌ) qolipida yasaladi:

مَوْعِدٌ

Mehnat qurollari nomlari esa (مُفْعَالٌ) qolipida yasaladi:

وَزَنَ - مِيزَانٌ

Tog'riga o'hshash fe'llarning 2, 3, 5, va 6 boblari huddi tog'ri fe'llar kabi tuslanadi. 7-bob kam uchraydi. Uchraganda tog'ri fe'llar kabi tuslanadi.

8-bobda illatli o'zak qolipdagi ت harfi bilan assimilyatsiyaga kirishadi:

وَحَدَّ - اَتَّحَدَّ

*Tog'riga o'hshash fe'llarning hosila boblari*

| Masdar      | Sifatdosh    |              | Buyruq m.    | O'ozirgi-kelasi zamon |              | O'tgan zamon |              |
|-------------|--------------|--------------|--------------|-----------------------|--------------|--------------|--------------|
|             | Majhul d     | Aniq d.      |              | Majhul d              | Aniq d.      | Majhul d     | Aniq d.      |
| صِلَّةٌ     | مَوْصُولٌ    | وَاصِلٌ      | صِلْ         | يُوصَلْ               | يَصِلْ       | وُصِلَ       | وَصِلَ       |
| تَوْصِيلٌ   | مُوصِّلٌ     | مُوصِّلٌ     | وَصِّلْ      | يُوصِّلْ              | يُوصِّلْ     | وُصِّلَ      | وَصِّلَ      |
| مُوَاصِلَةٌ | مُوَاصِلٌ    | مُوَاصِلٌ    | وَاصِلْ      | يُوَاصِلْ             | يُوَاصِلْ    | وُوَاصِلَ    | وَاصِلَ      |
| إِصْلَافٌ   | مُوصِّلٌ     | مُوصِّلٌ     | أَوْصِلْ     | يُوصِلْ               | يُوصِلْ      | أُوصِلَ      | أَوْصِلَ     |
| تَوْصِيلٌ   | مُتَوَصِّلٌ  | مُتَوَصِّلٌ  | تَوَصَّلْ    | يُتَوَصَّلْ           | يَتَوَصَّلْ  | تُتَوَصَّلَ  | تَوَصَّلَ    |
| تَوَاصُلٌ   | مُتَوَاصِلٌ  | مُتَوَاصِلٌ  | تَوَاصَلْ    | يُتَوَاصَلْ           | يَتَوَاصَلْ  | تُتَوَاصَلْ  | تَوَاصَلَ    |
| إِتِّصَالٌ  | مُتَّصِلٌ    | مُتَّصِلٌ    | إِتَّصِلْ    | يُتَّصِلْ             | يَتَّصِلْ    | أُتِّصِلَ    | إِتَّصِلَ    |
| إِسْتِصَالٌ | مُسْتَوْصِلٌ | مُسْتَوْصِلٌ | إِسْتَوْصِلْ | يُسْتَوْصِلْ          | يَسْتَوْصِلْ | أُسْتُوصِلَ  | إِسْتَوْصِلَ |

## SAVOLLAR

1. Qanday fe'llar tog'riga o'hshash fe'llar deyiladi?
2. Tog'riga o'hshash fe'llar o'tgan zamonda qanday tuslanadi?
3. Hzirgi-kelasi zamonda-chi?

## ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskoy osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

## Bo'sh fe'llar

### REJA

1. Bo'sh fe'llar haqida tushuncha
2. O'tgan zamonda tuslanish
3. O'ziri-kelasi zamonda tuslanish
4. O'sila boblari

Ikkinchi o'zak undoshi illatli و yoki ي harflaridan iborat bo'lgan fe'llar *bo'sh fe'llar* deyiladi. Bunday fe'llarning o'tgan va hozirgi-kelasi zamon shakllarida, ulardan yasalgan ismlarda bir qator fonetik o'zgarishlar ro'y beradi.

سَيَّرَ - سَارَ خَوْفَ - جَافَ قَوْلَ - قَالَ

Agar uchinchi o'zak harf sukunli bo'lib, bog'in yopsa, illatli harf umuman tushib qoladi:

سِرْتُ ، قُلْتُ

Bo'sh fe'llar hozirgi-kelasi zamon o'rta o'zagining harakati *fatha* yoki *kasra* bo'lsa, o'tgan zamonda birinchi o'zak undoshning harakati *kasra* bo'ladi. Bordiyu *damma* bo'lsa, u holda *damma* bo'ladi.

### Bo'sh fe'llarning o'tgan zamonda tuslanishi

| خَافَ      |            |         | سَارَ     |           |         | قَالَ     |           |         |
|------------|------------|---------|-----------|-----------|---------|-----------|-----------|---------|
| جمع        | مثنى       | مفرد    | جمع       | مثنى      | مفرد    | جمع       | مثنى      | مفرد    |
| خِيفُوا    | -          | خِيفَ   | سَرُوا    | -         | سَرَ    | قُلُوا    | -         | قُلَ    |
| خِيفْتُمْ  | خِيفْتُمَا | خِيفْتَ | سَرْتُمْ  | سَرْتُمَا | سَرْتَ  | قُلْتُمْ  | قُلْتُمَا | قُلْتَ  |
| خِيفْتَنِي |            | خِيفْتِ | سَرْتَنِي |           | سَرْتِي | قُلْتَنِي |           | قُلْتِي |
| خَافُوا    | خَافَا     | خَافَ   | سَارُوا   | سَارَا    | سَارَ   | قَالُوا   | قَالَا    | قَالَ   |
| خِيفْنَ    | خَافَتَا   | خَافَتْ | سَرْنَ    | سَارَتَا  | سَارَتْ | قُلْنَ    | قَالَتَا  | قَالَتْ |

Bo'sh fe'llarning o'tgan zamon majhul darajasida *uvi* va *uyi* tovush birikmalari uzun unli *i:* ga aylanadi:

قَوْلَ - قِيلَ

خُوفَ - خِيفَ

Fe'ning birlik birinchi va ikkinchi shaxsi, ko'plik uchinchi shaxs, muannas jinsining majhul darajasiularning aniq daraja formasi bilan mos keladi. Bu qoidadan *سار* fe'li mustasno. Chunki bu fe'ning birinchi o'zak harfi *kasra* bilan harakatlangan.

### Bo'sh fe'llarning hozirgi-kelasi zamoni

Bo'sh fe'llar hozirgi-kelasi zamonda tuslanayotganda bir nechta fonetik o'zgarishlar ro'y beradi.

Agar birinchi o'zak undosh yopiq bog'inni tashkil qilsa, undan keyin kelayotgan

illatli o'zak undoshning unlisi birinchi o'zak undoshiga o'tadi. Bunda ikki holat bo'ladi:

a) agar uchinchi o'zak undosh ochiq bog'inni tashkil qilsa illatli o'zak undoshi yuqorida zikr qilingan unli tovush bilan birga uzun unliga aylanib urg'u oladi.

Masalan:

قَوْل - يَقُولُ - يَقُولُ -- يَقُولُ

b) Agar uchinchi undash yopiq bog'inni tashkil qilsa va bog'in urg'uli bo'lsa, illatli o'zak harf tushib qoladi.

Masalan:

يَقُولُنَّ - يَقُولُنَّ

### Bo'sh fe'llarning hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi

| سَارَ      |            |             | خَافَ      |            |             |
|------------|------------|-------------|------------|------------|-------------|
| جمع        | مثنى       | مفرد        | جمع        | مثنى       | مفرد        |
| نَسِيرُ    |            | أَسِيرُ     | نَحَافُ    | -          | أَخَافُ     |
| نَسِيرُونَ | نَسِيرَانِ | نَسِيرُ     | نَحَافُونَ | نَحَافَانِ | نَحَافُ     |
| نَسِيرِنَ  |            | نَسِيرَيْنِ | نَحَافِنَ  |            | نَحَافَيْنِ |
| يَسِيرُونَ | يَسِيرَانِ | يَسِيرُ     | يَخَافُونَ | يَخَافَانِ | يَخَافُ     |
| يَسِيرِنَ  | نَسِيرَانِ | نَسِيرُ     | يَخَفْنَ   | نَحَافَانِ | نَحَافُ     |

### Bo'sh fe'llarning mayllari

Uzun unli tovush oxirgi yopiq bog'inda qisqa unli tovushga aylanadi. Bu fonetik qonunga binoan bo'sh fe'llarning shart mayli quyidagi ko'rinishda bo'ladi:

يَقُولُ - يَقُولُ - يَقُولُ

يَسِيرُ - يَسِيرُ - يَسِيرُ

Agar uchinchi o'zak ochiq bog'inni tashkil etsa, illatli undosh saqlanadi:

يَقُولُ - قُلْ - يَخَفُ - خَفَ - يَسِيرُ - سِرْ

### Bo'sh fe'llarning sifatdoshlari

Bo'sh fe'llardan sifatdoshlar yasalayotganda uzun unli ا dan keyin kelayotgan illatli o'zak undoshlari bo'lmish و va ي harflari hamzaga aylanadi. Fonetik qonunlarga binoan bo'sh fe'llarning 1-bob aniq daraja sifatdoshi quyidagicha bo'ladi:

قَوْل - قَالَ - قَائِلٌ

سِير - سَار - سَائِرٌ

Bo'sh fe'llardan majhul daraja sifatdoshlari yasalayotganda esa ular uchun doimiy bo'lgan fonetik o'zgarishlar ro'y beradi.

Masalan:

قَالَ - مَقُولٌ - مَقُولٌ - مَقُولٌ

O'rta o'zak undoshi illatli bo'lgan fe'llarda esa uzun unli ni yengib ketadi, ya'ni tovush birikmasi uzun unli ga ayylanib ketadi:

بَاعَ - مَبْيُوعٌ - مَبْعٌ

### Bo'sh fe'llar hosila boblarining jadvali

| Masdar      | Sifatdosh   |             | Buyruq m. | O'ozirgi-kelasi zamon |             | O'tgan zamon |             |
|-------------|-------------|-------------|-----------|-----------------------|-------------|--------------|-------------|
|             | Majhul d    | Aniq d.     |           | Majhul d              | Aniq d.     | Majhul d     | Aniq d.     |
| قَامَ       | مَقُومٌ     | قَائِمٌ     | قُمْ      | يُقَامُ               | يُقَوِّمُ   | قَامَ        | قَامَ       |
| تَقَوَّمَ   | مُقَوِّمٌ   | مُقَوِّمٌ   | قَوِّمُ   | يُقَوِّمُ             | يُقَوِّمُ   | قَوِّمُ      | قَوِّمُ     |
| مُقَاوَمَةٌ | مُقَاوِمٌ   | مُقَاوِمٌ   | قَاوِمٌ   | يُقَاوِمُ             | يُقَاوِمُ   | قَوِّمُ      | قَوِّمُ     |
| إِقَامَةٌ   | مُقَامٌ     | مُقِيمٌ     | أَقِمْ    | يُقَامُ               | يُقِيمُ     | أَقَامَ      | أَقَامَ     |
| تَقَوَّمَ   | مُقَوِّمٌ   | مُقَوِّمٌ   | تَقَوِّمُ | يُقَوِّمُ             | يُقَوِّمُ   | تَقَوِّمُ    | تَقَوِّمُ   |
| تَقَاوَمَ   | مُقَاوِمٌ   | مُقَاوِمٌ   | تَقَاوِمُ | يُقَاوِمُ             | يُقَاوِمُ   | تَقَوِّمُ    | تَقَوِّمُ   |
| إِنْقَامٌ   | مُنْقَامٌ   | مُنْقَامٌ   | إِنْقَمْ  | يُنْقَامُ             | يُنْقَامُ   | أَنْقَمَ     | أَنْقَمَ    |
| إِقْتِمَامٌ | مُقْتِمٌ    | مُقْتِمٌ    | إِقْتِمِ  | يُقْتِمُ              | يُقْتِمُ    | أَقْتَمَ     | أَقْتَمَ    |
| إِسْوَدَّ   | —           | مُسْوَدٌّ   | إِسْوِدِّ | —                     | يَسْوُدُّ   | —            | إِسْوَدَّ   |
| اسْتَقَامَ  | مُسْتَقَامٌ | مُسْتَقِيمٌ | اسْتَقِمْ | يُسْتَقَامُ           | يُسْتَقِيمُ | أَسْتَقِيمَ  | أَسْتَقَامَ |

### SAVOLLAR

1. Qanday fe'llar bo'sh fe'llar deyiladi?
2. Bunday fe'llar tushlanganda qanday fonetik o'zgarishlar ro'y beradi?
3. Ularning sifatdoshlari qanday hosil bo'ladi?
4. Hosila boblari haqida gapiring.

### TAYANCH IBORALAR

1. Bo'sh fe'llar
2. Xosila boblar

### ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskoy osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

## Noqis fe'llar

### REJA

1. Noqis fe'llar haqida tushuncha.
2. Ularning o'tgan zamonda tuslanishi.
3. Ularning hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi.
4. O'sila boblari.

Uchinchi o'zak undoshi illatli و yoki ي bo'lgan fe'llar *noqis* fe'llar deyiladi.

Masalan:

رَمَى - رَمَى دَعَوَ - دَعَا

Bunday fe'llarning o'tgan va hozirgi-kelasi zamon shakllarida, ulardan yasalgan ismlarda fonetik o'zgarishlar ro'y beradi.

Fonetik qonunga ko'ra agar illatli o'zak undoshlar bo'lmish و yoki ي harflaridan keyin uzun unli *i:* va *u:* kelsa, ular o'zidan oldin kelayotgan qisqa damma va kasra bilan tushib qoladi.

Masalan:

نَسُوا

O'ar uch tipdagi noqis fe'llarning majhul daraja formasi bir hil vaznda tuslanadi.

Masalan:

رَمَى - رَمَى دَعَا - دَعَا

### Noqis fe'llarning o'tgan zamon aniq va majhul darajada tuslanishi

| مفرد     | مثنى        | جمع         | مفرد    | مثنى       | جمع        |
|----------|-------------|-------------|---------|------------|------------|
| دَعَوْتُ | -           | دَعَوْنَا   | دُعِيتُ | -          | دُعِينَا   |
| دَعَوْتَ | دَعَوْتُمَا | دَعَوْتُمْ  | دُعِيتَ | دُعِيتُمَا | دُعِيتُمْ  |
| دَعَوْتِ |             | دَعَوْتُنَّ | دُعِيتِ |            | دُعِيتُنَّ |
| دَعَا    | دَعَا       | دَعَا       | دُعِيَ  | دُعِيَ     | دُعُوا     |
| دَعَتْ   | دَعَتَا     | دَعَوْنَ    | دُعِيتَ | دُعِيتَا   | دُعِينَ    |

### Noqis fe'llarning hozirgi-kelasi zamon

Noqis fe'llar hozirgi-kelasi zamonda tuslanayotganda quyidagi fonetik o'zgarishlar ro'y beradi:

1. Urqusiz oxirgi bog'inda illatli o'zak undoshlar o'zlarining *damma* harakatlarini yog'otadilar va uzun unli *a:*, *u:*, *i:* tovushlariga aylanadilar.

Masalan:

يرمى ، يدعو

2. Noqis fe'llarning hozirgi-kelasi zamon majhul formasida oxirgi tovush birikmalari uzun unli *a:* ga aylanadi.

Masalan:

يُرْمَى - يُرْمِي      يُدْعَى - يُدْعُو

### Fe'llarning hozirgi-kelasi zamonda tuslanishi

| Majhul daraja – رَمَى |             |            | Aniq daraja – دَعَا |             |            |
|-----------------------|-------------|------------|---------------------|-------------|------------|
| جمع                   | مثنى        | مفرد       | جمع                 | مثنى        | مفرد       |
| نُرْمَى               | –           | أُرْمَى    | نَدْعُو             | –           | أَدْعُو    |
| نُرْمَوْنَ            | نُرْمِيَانِ | نُرْمَى    | نَدْعُونَ           | نَدْعَوَانِ | نَدْعُو    |
| نُرْمَيْنِ            |             | نُرْمَيْنِ | نَدْعُونَ           |             | نَدْعَيْنِ |
| يُرْمَوْنَ            | يُرْمِيَانِ | يُرْمَى    | يَدْعُونَ           | يَدْعَوَانِ | يَدْعُو    |
| يُرْمَيْنِ            | يُرْمِيَانِ | يُرْمَى    | يَدْعُونَ           | يَدْعَوَانِ | يَدْعُو    |
|                       |             |            |                     |             |            |

### Noqis fe'llarning mayllari

Fe'llarning istak mayli yasalayotganda ularning uchinchi o'zak undoshi fathalanar edi. Noqis fe'llarda ham shu qoidaga amal qilinadi va ba'zi o'zgarishlar ro'y beradi.

Masalan:

رَمَى - يَرْمِي - يَرْمِي  
دَعَا - يَدْعُو - يَدْعُو  
نَسِيَ - يَنْسَى - يَنْسَى

Noqis fe'llardan shart mayli yasalayotganda ularning oxiridagi ا، ي، و uzun unlilari o'zlariga mos qisqa unliga o'zgaradi.

Masalan:

رَمَى - يَرْمِي - يَرْمِي  
دَعَا - يَدْعُو - يَدْعُو  
نَسِيَ - يَنْسَى - يَنْسَى

Buyruq mayli esa shart maylidan yasaladi. So'z boshida ikki undoshning yonma-yon kelishini yog'otish maqsadida *hamzali alif* orttiriladi.

Masalan:

إِذْم      أَدْعُ      إِنْسَ

### Noqis fe'llarning sifatdoshlari

Noqis fe'llardan sifatdoshlar yasalayotganda turli fonetik o'zgarishlar ro'y beradi. Aniq daraja sifatdoshi yasalayotganda illatli harflar qisqaradi. O'soil bo'lgan sifatdoshlar ikki kelishikli bo'lib, ularning bosh va qaratqich kelishiklari bir hil

bo'ladi.

Masalan:

رَام - الرَامِي B-Q. k.

Majhul daraja sifatdoshida qolipdagi و harfi illatli harfga aylanib ketadi.

Masalan:

رَمَى - مَفْعُول - مَرْمِيّ

## UCh KARRA ILLATLI FE'LLAR (O'TA NOQIS FE'LLAR)

### REJA

1. O'ta noqis fe'llar haqida
2. Ularning o'tgan zamonda tuslanishi
3. Hozirgi –kelasi zamonda tuslanishi
4. Hosila boblari

Fe'l tarkibida birgina illatli o'zak bo'lib qolmay, u bilan birga hamza ham o'zak harf sifatida kelas, yoki bitta fe'lda ikkita illatli o'zak bo'lsa, bunday fe'l o'ta noqis fe'l deyiladi.

1. a) Fe'lning birinchi o'zagi و , ikkinchi o'zagi hamza bo'lsa, bunday fe'llarni tuslashda bir tomondan tog'riga o'hshash fe'llar, ikkinchi tomondan hamzali fe'llarning tuslanish qoidalariga amal qilinadi.

Masalan:

وَأَل - يَكُلُ - إِلْ

- b) Bunday fe'llarning birinchi o'zagi illatli, uchinchi o'zagi esa hamzali bo'lishi ham mumkin.

Masalan:

وَطِئَ - يَطَأُ - طَأْ

2. a) Agar birinchi o'zak hamza, ikkinchi o'zak harf illatli undosh bo'lsa, bunday fe'llar bir tomondan hamzali fe'llar, ikkinchi tomondan bo'sh fe'llarga hos qonun-qoidalarga bo'ysunadi.

Masalan:

آبَ - يَتُوبُ - أَبْ

- b) Agar birinchi o'zak harf hamza, uchinchi o'zak harf illatli undosh bo'lsa, bunday fe'llar bir jihatdan noqis fe'llar kabi tuslanadi.

Masalan:

أَلَا - يَأْلُو - أَلُوْ

- v) Fe'llarning ikkinchi o'zak harfi hamza, uchinchisi illatli bo'lishi mumkin.

Masalan:

بَا - يَبُوءُ - أَبُوْ

3. Agar ikkinchi o'zak harf illatli, uchinchisi esa hamza bo'lsa, bunday fe'llar bir jihatdan hamzali fe'llar kabi tuslanadi.

Masalan:

سَاءَ - يَسُوءُ - سُؤْ

*Eslatma:* (رَأَى) fe'li hamzali va noqis fe'llar kabi tuslanishidan tashqari 1-bob hozirgi-kelasi zamoni va buyruq mayli shaklida, 4-bobning barcha shaklida hamza tushib qoladi.

Masalan:

رَأَى - يَرَى - رَ (رَوْ)

## II. أَرَى - يُرَى - أُرَى

### Fe'llarning tuslanish jadvali

| رَأَى - المضارع |             |            | رَأَى - الماضي |             |         |
|-----------------|-------------|------------|----------------|-------------|---------|
| مفرد            | مثنى        | جمع        | مفرد           | مثنى        | جمع     |
| رَأَيْتُ        | -           | رَأَيْنَا  | رَأَى          | -           | رَأَوْا |
| رَأَيْتَ        | رَأَيْتُمَا | رَأَيْتُمْ | رَأَى          | رَأَيْتُمَا | رَأَوْا |
| رَأَيْتِ        |             | رَأَيْتُمْ | رَأَى          |             | رَأَوْا |
| رَأَى           | رَأَى       | رَأَوْا    | رَأَى          | رَأَى       | رَأَوْا |
| رَأَتْ          | رَأَتْ      | رَأَيْنَ   | رَأَى          | رَأَى       | رَأَوْا |

Agar fe'l tarkibida ikkita illatli undosh bo'lsa, bunday fe'llar arsb tilida «لفيف» deyiladi va ular ikkiga bo'linadi:

a) birinchi va uchinchi o'zak undoshlari illatli bo'lgan fe'llar (لفيف، مفروق):

وَلَّى - يَلِي - لَى

b) ikkinchi va uchinchi o'zak undoshlari illatli harf bo'lgan fe'llar (لفيف مقرون):

طَوَى - يَطْوِي

### Fe'llarning tuslanish jadvali

| حَيَّ - المضارع |              |             | حَيَّ - الماضي |              |          |
|-----------------|--------------|-------------|----------------|--------------|----------|
| مفرد            | مثنى         | جمع         | مفرد           | مثنى         | جمع      |
| حَيَّيْتُ       | -            | حَيَّيْنَا  | حَيَّ          | -            | حَيَّوْا |
| حَيَّيْتَ       | حَيَّيْتُمَا | حَيَّيْتُمْ | حَيَّ          | حَيَّيْتُمَا | حَيَّوْا |
| حَيَّيْتِ       |              | حَيَّيْتُمْ | حَيَّ          |              | حَيَّوْا |
| حَيَّ           | حَيَّ        | حَيَّوْا    | حَيَّ          | حَيَّ        | حَيَّوْا |
| حَيَّتْ         | حَيَّتْ      | حَيَّيْنِ   | حَيَّ          | حَيَّ        | حَيَّوْا |

### SAVOLLAR

1. Qanday fe'llar noqis fe'llar deyiladi?
2. Ularning tuslanishida qanday fonetik o'zgarishlar ro'y beradi?
3. Noqis fe'llarni o'tgan zamonda tuslang.
4. Hozirgi-kelasi zamonda tuslang.
5. Hosila boblari haqida gpirang.

## **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y.
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

## 7.1. لیس FE'LI

### REJA

1. لیس fe'li haqida ma'lumot
2. Uning noqis ma'noli bo'lishi haqida

Bu fe'l كان va unga o'hshash fe'llardan bo'lib, ega va kesimdan iborat jummalarga kiradi. Egani o'z holida qoldirib, kesimning tushum kelishigida bo'lishini yoki ب predlogi bilan kasrali bo'lishini talab qiladi.

Masalan:

محمد عالم - Muhammad olim

محمد ليس بعالم yoki محمد ليس عالما - Muhammad olim emas

Bu fe'l ham muannas (3 shaxs muannas ko'plikdan) boshlab ning si tushib qoladi. Chunki unga muannas nuni (ن) kirganda o'zidan oldingi harfni sukunli bo'lishini talab qiladi. Huddi فعلن - فعل kabi. Bunda ليس - لسن bo'ladi. Natijada ikki sukunli harf yonma-yon keldi. Bu arablar yomon ko'radigan holat hisoblanadi. Illat harfi bo'lgani uchun ى olib tashlanadi. لیس fe'li ko'pincha «emas» deb tarjima qilinadi.

### SAVOLLAR

1. لیس fe'li qanday fe'llar toifasiga kiradi?
2. لیس fe'lidan keyin ot-kesim qaysi kelishikda turadi?
3. لیس o'zbek tiligi qanday tarjima qilinadi?

### TAYANCH IBORALAR

1. Yordamchi fe'l
2. Noqis fe'l
3. Ot-kesim
4. Inkori fe'l

### ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

## 7.2.-7.6. BOSHlash VA DAVOM ETISHNI ANGLATUVCHI FE'LLAR

### REJA

1. Yordamchi fe'llar
2. Boshlash fe'llari
3. Boshlash fe'llarining ishlatilishi
4. Davom etishni anglatuvchi fe'llar

Sub'ektning ish-harakatni bildiruvchi yetakchi fe'l bilan kelib, unga qo'shimcha ma'no beruvchi fe'llar *yordamchi fe'llar* deyiladi. Yordamchi fe'llar quyidagi ma'nolarni anglatadi:

1. Gapdagi ish-harakatning boshlanishini bildirish uchun quyidagi fe'llar ishlatiladi: أخذ ، بدأ ، ابتداءً ، جعل ، راح ، شرع ، أصبح ، صار ، أقبل ، قام

Bu fe'llardan keyin asosiy fe'l hozirgi-kelasi zamonda ishlatiladi. Mazkur qo'shimcha fe'lning zamonini yordamchi fe'llar aniqlaydi: qo'shma fe'l o'tgan zamonda bo'lsa, ular ham o'tgan zamonda, qo'shma fe'l hozirgi-kelasi zamonda bo'lsa, yordamchi fe'l ham hozirgi-kelasi zamonda keladi.

Masalan:

*Ishchilar ertalabdan ishlay boshladilar.* - بَدَأَ الْعُمَالُ يَعْمَلُونَ مِنَ الصَّبَاحِ

2. Ish-harakatning o'tgan zamonda bajarilganligini va hozirgi zamonda ham davom etayotganligini quyidagi yordamchi fe'llar bildiradi: ظَلَّ ، وَاصَلَ ، مَضَى ، تَابَعَ ، دَامَ ، اسْتَمَرَّ ، مَا زَالَ ، مَا فَتِيَ ، مَا بَرَحَ . Bu fe'llardan keyin ham asosiy fe'l hozirgi-kelasi zamonda qo'yiladi.

Masalan:

*Halqimiz tinchlik uchun kurashgan va hozir ham kurashishda davom etmoqda* - كَانَ شَعْبُنَا يُنَاضِلُ وَلَا يَزَالُ يُنَاضِلُ مِنْ أَجْلِ السَّلَامِ  
*U kishi kechgacha yurishda davom etdi* - تَابَعَ الرَّجُلُ يَسِيرُ حَتَّى الْمَسَاءِ

### SAVOLLAR

1. Yordamchi fe'llar nima vazifani bajaradi?
2. Qaysi fe'llar boshlash fe'llarini ifodalaydi?
3. Davom etishni ifodalashda qaysi fe'llardan foydalaniladi?
4. Boshlash va davom etish fe'llari asosiy fe'l bilan qanday moslashadi?

### TAYANCH IBORALAR

1. Fe'llar
2. Yordamchi fe'llar

3. Boshlash fe'llari
4. Davom etish fe'llari

### **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskoy osvveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

### 9.1.-9.3. BOG'LOVChILAR. TENG BOG'LOVChILAR.

#### REJA

1. Bog'lovchilarning turlari
2. Zidlovchi bog'lovchilar
3. Ayiruvchi bog'lovchilar
4. Biriktiruvchi bog'lovchilar
5. Tushuntiruvchi bog'lovchilar

Jumlada ega, kesim, to'ldiruvchi va hol kabi bosh va ikkinchi darajali bo'laklar bo'lishi hammaga ma'lum. Ba'zi hollarda shu bo'laklar jumlada bir nechta bo'lib, uyushib kelishi mumkin. Bunday uyushib kelgan bo'laklarni *uyushiq bo'laklar* deyiladi. Uyushiq bo'laklar bir hil jinsda, sonda, kelishikda va maylda bo'ladilar. Bunday bo'laklar bir-birlari bilan turli bog'lovchilar orqali bog'lanadilar:

#### 1. Biriktiruvchi bog'lovchilar.

Bunday bog'lovchilarga *و، ف، ثم* lar kiradi. Bulardan *و* ikkita bir hil bo'lakni o'zaro teng boqlaydi. *ف* bog'lovchisi esa *keyin* degan ma'noni bildirib, biriga ikkinchisini qisqa muddatdan so'ng boqlaydi. *ثم* bog'lovchisi ma'lum bir vaqtdan so'ng boqlaydi.

Masalan:

*محمود يقرأ و يكتب* - *Muhammad og'iyapti va yozyapti*

*دخل عثمان و عمر فسلم* - *Usmon va Umar kirdi, birozdan so'ng*

*سلم كرى.*

*جاء محمود ثم أخواه* - *Mahmud keldi so'ngra uning ikki akasi keldi.*

#### 2. Zidlovchi bog'lovchilar.

Bunga *بَلْ* va *لَكِنْ* gapning bir bo'lagini ikkinchi bo'lagiga teskari qo'yadi.

Masalan:

*ما كتب سليم بل محمود* - *Salim emas. Mahmud yozdi.*

*لا تفتح الباب لكن النافذة* - *Eshikni emas, derazani och.*

*لا* bog'lovchisi ham bir bo'lakni ikkinchisiga qrshi qo'yadi, lekin u inkor yuklama kirmagan jumlagaga kiradi.

Masalan:

*القاعدة خاصة و لا عامة* - *Qoida xususiy, umumiy emas.*

#### 3. Ayiruvchi bog'lovchilar.

Bularga *أو* va *إمّا... إمّا* bog'lovchilari kiradi. Bu bog'lovchilar bir necha narsadan bittasini tanlashga dalolat qiladi.

Masalan:

إشرب في الصباح شايًا أو قهوة - *Ertalab yo choy, yoki kofe ich.*

خذ إما كتابًا وإما دفترًا - *Yo kitobni, yoki daftarni ol.*

أم bog'lovchisi ham huddi yuqoridagi ma'noda ishlatiladi. Lekin u so'roq jummlariga kiradi.

Masalan:

أأنت أكلت البيضة أم فاطمة؟ - *Tuhumni sen yedingmi yoki Fotimami?*

4. *Tushuntiruvchi bog'lovchi.*

Bunga أي - «*ya'ni*» bog'lovchisi kiradi.

Masalan:

جاء الخياط أي سليم - *Tikuvchi keldi, ya'ni Salim.*

### SAVOLLAR

1. Bog'lovchilar qanday turlarga bo'linadi?
2. Zidlovchi bog'lovchilarga nimalar kiradi?

### TAYANCH IBORALAR

1. Bog'lovchi
2. Zidlovchi
3. Biriktiruvchi
4. Ayiruvchi
5. Tushuntiruvchi
6. Uyushiq bo'lak

### ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskoy osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

## 10.-10.12. PREDLOGLAR.

### Tub va yasama predloglar. Qo'shib yoziladigan va ajratib yoziladigan predloglar.

#### REJA

1. Predloglar haqida tushuncha
2. Tub predloglar
3. Yasama predloglar
4. Qo'shib yoziladigan predloglar
5. Ajratib yoziladigan predloglar

Predloglar so'z turkumining حرف guruhiga kiritiladi. Bunday so'zlar mustaqil ma'no bildiruvchi so'zlar oldidan kelib, ana shu so'zni qaratqich kelishigida turishiga sabab bo'ladi.

Arab tilida predloglar ikki qismga ajratiladi:

1. Mustaqil predloglar
2. Ravish predloglar

Mustaqil predloglarga في - da, ichida, على - ga, da, ustida, من - dan, حتى - gacha, ب - bilan, لِ - uchun, ga tegishli, bilan, birga va shu kabi predloglar kiradi.

Ravish predloglarga esa فوق - ustida, تحت - ostida, tagida, بين - o'rtasida, بعد - keyin, قبل - avval, أمام - yaqinida, وراء - orqasida, داخل - ichida, خارج - tashqarisida va shu kabi predloglar kiradi.

Bu predloglardan ayrimlari berilgan so'zga qo'shib yoziladi, qolganlari esa alohida ishlatiladi.

Masalan:

|                                    |                                  |
|------------------------------------|----------------------------------|
| بسم الله - <i>Alloh nomi bilan</i> | للمعلم - <i>Og'ituvchi uchun</i> |
| حتى بيت - <i>Uygacha</i>           | بعد الدرس - <i>Darsdan so'ng</i> |

Ravish predloglarning ba'zilar mustaqil ma'nodagi so'z ham bo'lib kelishi mumkin. Ular predlog vazifasiga o'tganida tushum kelishigi formasini oladi.

Masalan:

داخل البيت - *ichkari*      داخل المدينة - *uyning ichkarisida*

Shuni alohida ta'kidlab o'tish kerak-ki, bu predloglar mustakil so'z bo'lib, boshqa predloglar bilan birga ham ishlatilishi mumkin.

Masalan:

خارج المدينة - *tashqari*      في خارج المدينة - *shahar tashqarisida*

Arab tilida faqat uchtagina kelishik bo'lganligi sababli predloglar ko'p ishlatilib, qolgan kelishiklar ma'nolarini ifodalab kelishi mumkin.

Yuqorida biz predlogdan keyin kelgan so'z qaratqich kelishigida ishlatiladi, degan edik. Agar so'z uch kelishikli bo'lsa, u aniq *tanvin-kasra* harakatiga tugaydi:

من + كتابٌ = من كتابٍ

Agar so'z ikki kelishikli bo'lsa, u fatha bilan tugasa ham qaratqich kelishigida

hisoblanadi:

خارج + طشقند = خارج طشقند

Bordiyu soʻz kelishiklarda turlanmasa, uning harakati predlog taʼsirida ham oʻzgarmaydi:

من + عصاً = من عصاً

### Baʼzi predloglarning maʼnolari

Yuqorida eslatib oʻtgan predloglarimiz oʻz vazifasiga qarab ishlatiladi:

في - predmetning joylashishini, uning oʻrni va vaqtini bildiradi. Yana u biror narsa ichidaligini koʻrsatadi: *qadimda*, - في القديم - *zavodda*.

على - bu predlog ham ga oʻhshaydi. YAʼni predmetning joylashuvi, uning oʻrnini bildiradi. Faqat في da biror narsaning ichidaligiga ishora qilingan boʻlsa, على predlogi biror narsaning ustida joylashganligiga ishora qiladi: *yer ustida*, - على الأرض

إلى - ish-harakati yoʻnaltirilgan joy yoki shaxsni bildiradi: *bozorga*, - إلى السوق *ogʻituvchiga*.

حتى - ish-harakatining maʼlum vaqt yoki joygacha ekanligini bildiradi: *tonggacha*, - حتى الصباح *universitetgacha*, - حتى الجامعة

من - predlogi quyidagi maʼnolarni bildiradi:

a) ish-harakatining boshlanish joyini bildiradi: *oʻrmondan*, - من غابة *Moskvadan*, - من موسكو

b) predmet tayyorlangan materialga ishora qiladi: *oltin*, - حاتم من ذهب *uzuk (oltindan yasalgan uzuk)*.

v) Tegishlilik yoki butunning bir qismini ifodalaydi: *bir guruh ziyolilar*, - طائفة من المثقفين

ب - birgalikda amalga oshirilgan ish-harakatni ifodalaydi: *hassa bilan urdi*, - ضرب بالعصا

مع - ish-harakatning birgalikda bajarilishini bildiradi: *ogʻituvchi bilan*, - مع المعلم

ل - tegishlilik, egalik, sabab, maqsad va shu kabi maʼnolarni ifodalaydi: *ekish uchun yaroqli tuproq*, - تربة صالحة للزراعة *talabaga dedi*, - قال للطالب *qoqoz fabrikalari*, - مصانع للورق

عند - biror narsanin boshqa biror narsaga nisbatan joylashgan joyini bildiradi: *ogʻituvchi oldida (huzurida)*, - عند المعلم

كَ - qiyoslash ma'nosini bildiradi: كالنار - *olovdek*.

عَنْ - *haqida, ..dan* kabi ma'nolarni bildiradi:

عن طيب خاطر - *chin dildan*

سأل عن سليم - *Salim haqida so'radi*.

### SAVOLLAR

1. Predlog nima?
2. Tub predloglar qanday yasaladi?
3. Yasama predloglar qanday yasaladi?
4. Predloglardan keyin kelgan ismlar qaysi kelishikda qo'yiladi?

### ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno-istoricheskoy osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

## 11.-11.8. YuKLAMALAR

### So'roq yuklamalari

#### REJA

1. So'roq gaplarning qismlarga bo'linishi.
2. So'roq gaplar haqida ma'lumot.
3. So'roq so'zlarning ishlatilish o'rinlari.

Tarkibidagi so'roqning ma'nosiga qarab so'roq gaplar uch turga bo'linadi:

1. *Umumiy so'roq gap.* *Ha* yoki *yoq* so'zlariga javob bo'ladigan so'roq gaplar *umumiy* so'roq gaplardir. Bunday so'roq gaplar هل yoki أ yuklamalari yordamida yasaladi.

Masalan:

هل أَنْتَ طَالِبٌ - *Sen dehqonmisan?*

أُ هِيَ فَلاحَةٌ - *U ayol dehqonmi?*

2. *Mahsus so'roq gap.* Muayyan so'roq yuklamalari yordamida yasaladigan va to'la javobni talab qiladigan so'roq gaplar *mahsus so'roq gap* deyiladi. Bunday gaplar so'roq yuklamalari bilan boshlanadi. Arab tilida quyidagi so'roq yuklamalari mavjud:

كيف - nima?, ما - qachon?, متى - qancha?, كم - nima?, ماذا - qaysi?, أيّ - qanday?, من - kim?, أين - qayerda? Bularga turli predloglar qo'shilib yangi so'roq olmoshlari yasaladi: لِمَا - nima uchun?, إِلَى أَيْنَ - qaerga?, مِنْ أَيْنَ - qaerdan?, إِلَى مَتَى - qachongacha?, بِكَمْ - qanchadan? va hokazolar.

Masalan:

أَيْنَ أَبُوكَ - *Otang qaerda?*

## SAVOLLAR

1. Qanday gaplar so'roq gaplar deyiladi?
2. So'roq gaplar ma'nosiga ko'ra necha turga bo'linadi?
3. Qanday so'roq so'zlarni bilasiz?
4. كَمْ olmoshi o'zidan keyingi ism bilan qanday holatda turadi?

## TAYANCH IBORALAR

1. Yuklama
2. So'roq yuklamasi
3. Mahsus so'roq gaplar
4. Umumiy so'roq gaplar

## **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y.
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

## INKOR YUKLAMALARI

### REJA

1. Inkor yuklamalari haqida umumiy ma'lumot
2. Moziy fe'llar bilan keladigan yuklamalar
3. Muzore' fe'llari bilan keladigan yuklamalar

Arab tilida turli inkor yuklamalari mavjud. Bulardan ما inkor yuklamasi asosan moziy fe'llarini inkor qilishda ishlatiladi.

Masalan:

ما كتب محمود - *Mahmud yozmadi.*

ما ذهب زيد - *Zayd bormadi.*

Muzore' fe'lini inkor qilish uchun لا inkor yuklamasi ishlatiladi.

Masalan:

لا يكتب محمد - *Muhammad yozmayapti.*

Bundan tashqari لم inkor yuklamasi ham bor. Bu yuklama muzore' fe'lining ma'nosini moziyga aylantiradi.

Masalan:

لم يقرأ محمد - *Muhammad oqimadi.*

ما yuklamasi ham shu ma'noda ishlatiladi.

Ismlarni inkor qilish uchun ليس (emas) fe'li bilan لا yuklamasi ishlatiladi. Bular odatda ega va kesimdan tashkil topgan jumлага kirib, egani bosh kelishikda qoldirib, kesimni tushum kelishigiga qo'yadi.

Masalan:

زيد ليس عالماً - *Zayd olim emas.*

Agar لا inkor yuklamasi jinsni inkor qilishda ham ishlatiladi.

Masalan:

لا يوجد أحد في الدار - *Hovlida hech kim yoq.*

## SAVOLLAR

1. Inkor yuklamalari haqida nimalarni bilasiz?
2. Moziy fe'llarga qanday inkor yuklamalari ishlatiladi?
3. Muzore' fe'llari bilan qanday inkor yuklamalari keladi.

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Inkor yuklamasi
2. Moziy fe'llar
3. Muzore' fe'llari

## **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y.
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

## TA’KID YuKLAMALARI

Bunday yuklamalarga *كل ، عين ، نفس ، عامة* lar kiradi. Avvalo bu soʻzlar taʼkidlanayotgan ismdan gumonni ketkazish uchun ishlatiladi. Masalan, *Zaydning oʻzi keldi* degan misol Zaydning habari keldimikin, hati keldimikan, yoki oldidan odam keldimikan degan gumonni ketkazadi. Bu taʼkid yuklamasida taʼkidlanayotgan ismga qaytuvchi olmosh boʻlishi shart va ular bir-biri bilan jinsda va sonda moslashadi.

Masalan:

*جاءت الفتيات كلهن* - *Qizlarning hammasi kelishdi.*

*جاء القوم كلهم* - *Qavmning hammasi keldi.*

## SAVOLLAR

1. Taʼkid yuklamalari haqida nimani bilasiz?
2. Bu yuklamalar qanday qismlarga boʻlinadi?
3. Bu yuklamalarning vazifalari nimalardan iborat?

## TAYANCH IBORALAR

1. Taʼkid yuklamalari
2. Qaytuvchi olmosh
3. Jinsda va sonda moslashuv
4. Gumonni ketkazish

## ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y.
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yazʼka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno-istoricheskoy osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yazʼka. M., 1998.

## ShART YuKLAMALARI

### REJA

1. Shart yuklamalari haqida umumiy ma'lumot.
2. Ularning fe'llarga ta'siri haqida.
3. Ularning taqsimlanishi haqida.

Fe'lning oxiri sukunli (jazm) bo'lishini talab qiladigan yuklamalar ikki qismga bo'linadi:

1. Shart ma'nosini qo'yadigan va o'zidan keyingi ikkita fe'lni sukunli bo'lishini talab qiladigan yuklamalar. Bularga *إِنْ ، مَتَى ، مَهْمَا* kabi yuklamalar kiradi.

Masalan:

*إِنْ تَدْرُسْ تَعْلَمَ - Agar oqisang bilasan.*

*مَتَى تَذْهَبُ أَذْهَبَ - Qachon ketsang ketaman.*

2. Shart ma'nosini bermasdan, o'zidan keyingi bitta fe'lni shart mayliga qo'yadigan yuklamalar. Bularga *لَمْ ، لَ* yuklamalari kiradi.

Masalan:

*لَمْ يَكْتُبْ مُحَمَّدٌ - Muhammad yozmadi.*

*لَيَذْهَبُ زَيْدٌ إِلَى الْمَدْرَسَةِ - Zayd maktabga borsin.*

## SAVOLLAR

1. Shart yuklamalari haqida nimalarni bilasiz?
2. Shart yuklamalari fe'llarga qanday ta'sir ko'rsatadi?
3. Ular necha turga bo'linadi?
4. Bitta fe'lni jazm qiluvchi yuklamalar qaysilar?

## TAYANCH IBORALAR

1. Jazmni talab qiluvchi yuklama
2. Shart mayliga qo'yish
3. Shart yuklamasi
4. Yuklamaning ta'siri

## ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y., ..
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskoy osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

## ISTISNO YUKLAMALARI

### REJA

1. Istisno yuklamalari haqida umumiy ma'lumot.
2. Bu yuklamalarning qismlarga bo'linishi.
3. *إلا* yuklamasining istisno ma'nosida ishlatilishi.
4. *غير* yuklamasining istisno ma'nosida kelishi.

Avvalo istisno-bu o'zidan avval o'tgan narsalar hukmidan biror narsani *إلا* va shunga o'hshash yuklamalar yordamida ajratib olishdir.

Masalan:

*Zayddan boshqa talabalar keldilar.* - جاء الطلاب إلا زيدا

Istisnoda quyidagi yuklamalar ishlatiladi: *ليس* ، *عَدَا* خلا ، *سِوَى* ، *غَيْرَ* ، *إِلَّا* ،

Agar mustasno inkor bo'lmagan jumladan keyin kelsa, mustasno nasb holatida bo'ladi.

Masalan:

*- قَدَّمَ الْحَاجَّ إِلَّا وَاحِدًا*

Agar mustasno mustasno minhuning jinsidan boshqa bo'lsa ham nasb bo'ladi.

Masalan:

*Zayddan tashqari qavmning hammasi keldi.* - ما جاء القَوْمُ إِلَّا زَيْدًا

Agar jumla manfiy bo'lsa, mustasno minhu zikr qilinmagan bo'lsa, mustasno mustasno minhu zikr qilinganda qaysi kelishikda bo'lsa, o'sha kelishikda bo'ladi.

Masalan:

*ما رَأَيْتُ أَحَدًا إِلَّا خَالِدًا* aslida *ما رَأَيْتُ إِلَّا خَالِدًا* yoki *ما جاء أَحَدٌ إِلَّا زَيْدًا* aslida *ما جاء إِلَّا زَيْدٌ*

*لاردan keyingi mustasno majrur bo'ladi.* ، *خَالِدًا* ، *حَاشَا*

Masalan:

*Zayddan boshqasini ko'rmadim.* - ما رَأَيْتُ خَلَا زَيْدٍ

*Go'shtdan boshqasini yemadim.* - ما أَكَلْتُ عَدَا لَحْمٍ

## SAVOLLAR

1. Istisno yuklamalari haqida nimalarni bilasiz?
2. Bu yuklamalar necha qismga bo'linadi?
3. *إلا* yuklamasi qanday moslashadi?
4. *عَدَا* ، *خَالِدًا* yuklamalaridan keyingi ismning harakati qanday bo'ladi?

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Istisno yuklamalari
2. Mustasno
3. Manfiy jumla

## **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y.
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitel'no-istoricheskom osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

## ISTAK MAYLI YUKLAMALARI

### REJA

1. Istak mayli haqida umumiy ma'lumot.
2. Istakni ifodalashda ishlatiladigan yuklamalar.
3. Istak maylining qoidalar.

Bu mayl ish-harakatni bajarishdan ko'zlangan maqsadni ifodalash uchun ishlatiladi. Buning uchun fe'ldan oldin كُي yoki ل yuklamalari ishlatiladi. ل yuklamasi istak maylidagi fe'lga qo'shilib yoziladi.

Masalan:

لِيَكْتُبُوا - Yozishlari uchun

كَيْ أَفْهَمَ - Tushunishim uchun

Agar istak maylidagi fe'l inkor ma'nosida bo'lsa, bu yuklamalardan keyin لَا yuklamasi qo'yiladi: لَا + كُي + ل = لَكَيْلَا

Masalan:

لَا تَظْلِمَ لَكَيْلَا تُظْلَمَ - Zulm ko'rmayin desang, zulm qilma.

Istak, maqsad, niyat, zarurat, imkoniyat kabi turli hissiyotlarni ifodalovchi fe'llar oldidan أَنْ, agar istak mayli inkor ma'noda bo'lsa لَا = أَنْ + yuklamasi ishlatiladi.

Masalan:

اسْمَحْ لِي أَنْ أَقْرَأَ - q'ishimga ruhsat bering.

أُرِيدُ أَنْ أَكْتُبَ رِسَالَةً - Hat yozishni hohlayman.

أَلَا يَضُرُّنِي - Meni urmasligi uchun.

Istak mayli حَتَّى yuklamasidan keyin ham ishlatiladi va u –gacha ma'nosini bildiradi.

Masalan:

سَهْرَتْ حَتَّى اللَّيْلِ - Tungacha bedor bo'ldim

لَنْ yuklamasidan keyin ham istak mayli formasi ishlatiladi va kelasi zamonda mutloq amalga oshmaydigan ish-harakatni bildiradi.

Masalan:

لَنْ أَذْهَبَ مَعَكَ - Sen bilan hech qachon bormayman.

## SAVOLLAR

1. Arab tilida necha hil mayl bor?
2. Istak mayli nimani ifodalaydi?
3. Qanday yuklamalar istak maylini ifodalaydi?

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Istak mayli
2. Mayl
3. Xissiyotni ifodalovchi fe'llar
4. كُن yuklamasi

## **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y.
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.
4. Grande B.M. Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno-istoricheskoy osveshenii. M., 1998.
5. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M., 1998.

## KELASI ZAMON YuKLAMALARI

### REJA

1. Kelasi zamon yuklamalari haqida ma'lumot.
2. Ularning ma'no ifodalashdagi vazifasi.
3. Ularning turlari haqida.

Kelasi zamon yuklamalariga quyidagi yuklamalar kiradi:

1. *سَوْفَ* yoki *سَ* yuklamasi. Bu yuklamalar ish-harakatning kelasi zamonda sodir bo'lishini ifodalaydi.

Masalan:

*سَوْفَ أَكْتُبُ - yozyapman* - *سَأَكْتُبُ* yoki *سَوْفَ أَكْتُبُ - kelajakda yozaman.*

Inkor formadagi gaplar bilan *سَوْفَ* yuklamasi ishlatiladi.

Masalan:

*سَوْفَ لَا أَكْتُبُ - (Kelajakda) yozmayman.*

2. *قَدْ* yuklamasi. Bu yuklama ish-harakatning bajarilishidagi gumonni, ehtimollikni bildiradi.

Masalan:

*قَدْ يَذْهَبُ - Ehtimol u borar.*

### SAVOLLAR

1. Kelasi zamon yuklamalari haqida nimalarni bilasiz?
2. Ular qanday ma'noni ifodalaydi?
3. Ular qanday turlarga bo'linadi?

### TAYANCH IBORALAR

1. Yuklamalar
2. Kelasi zamon yuklamalari
3. Inkor formasidagi fe'llar
4. Gumonni bildiruvchi fe'llar

### ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N.I., Yusupov M. Arab tili grammatikasi. T., 1997 y.
2. Talabov E. Arab tili. T., 1992 y.
3. Holidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T., 1977 y.

## 12.-12.1. SINTAKSIS. SODDA GAP SINTAKSISI

### REJA:

1. Sintaksis haqida tushuncha.
2. Morfologiya haqida tushuncha.
3. Sodda gap haqida ma'lumot.
4. Ikki markazli gaplar.

Har bir til grammatikasi so'z shakllarini, so'z yasallishining morfologik xususiyatlarini va so'zlarning birikib gap hosil qilish usullarini o'rganadi. Grammatika ikki bo'limdan: morfologiya va sintaksisdan iborat. So'zning tarkib nuqtai nazaridan o'rganish morfologiyaning vazifasidir. Morfologiya so'zlarning shakli va ma'nosidagi umumiylikka asoslanib tasnif qiladi. Sintaksis so'zlarning birikuv qoidalarini, so'z birikmalarini va gaplarning tuzilishini, ularning turlarini o'rganadi.

Sintaksis tilning sintaktik qurilishini, ya'ni sintaktik birliklar hamda ular orasidagi o'zaro aloqa va munosabatlarni o'rganadi. Sintaktik aloqa - gaplarda so'zlarning va so'z birikmalarining o'zaro grammatik boqlanishini bildiradi.

Sintaktik munosabat esa so'z birikmasi va gapdagi so'zlarning bir-biriga nisbatan qanday grammatik ma'no va vazifada qo'llanishini bildiradi.

So'zlarni gap vazifasida qo'llash qoidalari va gapda so'zlarning so'z birikmalariga birikuv qoidalari u yoki bu til sintaksisining asosini tashkil qiladi. Hulosa qilib aytganda sintaksisning vazifasi tilning sintaktik qurilishini o'rganishdir. Sintaksis so'zlarning bir-biriga boqlanishini, ya'ni so'z birikmalari, gaplar va gaplardagi so'zlarning bir-biriga nisbatan bajargan vazifalarini o'rganadi.

Gapdagi so'zlar bir-biri bilan o'zaro boqlangan bo'lib, bu so'zlarning har biri gap tarkibida biror grammatik vazifani bajaradi. Gap bo'laklari sintaktik kategoriya bo'lib, gapdagi so'zlarning o'zaro munosabatini, bu so'zning gapdagi rolini ko'rsatadi.

Gapdagi so'z o'zining grammatik tabiatiga muvofiq faqat grammatik ma'nolarni ifodalabgina qolmasdan, sintaktik munosabatlarni ifodalash vazifasini ham bajaradi. Gap bo'laklarini tasnif qilish sintaksisning qiyin va muhim muammosidir. Gap bo'laklarini ajratishda sintaktik munosabatlarning harakteri, muayyan joylashish holati, shuningdek, ularning bir-biri bilan sintaktik boqlanganlik darajasini asosiy mezon qilib olish mumkin.

Gap bo'laklari gapni tashkil qilishdagi rolga qarab ikki hil bo'ladi: bosh bo'laklar va ikkinchi darajali bo'laklar. Bosh bo'laklar gapning mazmun jihatidan ham, shakliy jihatidan ham o'zaro boqlangan ikki uyushtiruvchi markazi bo'lib, ular o'zaro predikativ aloqa orqali tutash bo'ladi. Bu predikativ yadro, konstruktiv markaz ikki markazli gapning asosidir. Ikki markazli gaplarda har bir markazning grammatik hokim so'zi birgalikda gapning bosh bo'laklarini tashkil qiladi. Gapning ikkinchi darajali bo'laklari - ikki markazning hokim elementlaridan boshqa bo'laklari.

Demak, gapning bo'laklari ma'lum grammatik qoidalar asosida bir-biri bilan

boqlanib turli sintaktik guruhlarini - butunlikni hosil qiladi.

Arab tilida ham huddi o'zbek va rus tillari kabi gap bo'laklari ikki hil bo'ladi - bosh bo'laklar va ikkinchi darajali bo'laklar. Ikkinchi darajali bo'laklar yo egaga, yo kesimga boqlanib, yo ega markazini, yo kesim markazini hosil qiladi, ya'ni ega va kesim markazi ikki markazli gapning strukturasini tashkil qiladi.

Gapning bosh bo'laklari gapni sintaktik va semantik tashkil qilishda asosiy rol o'ynaydi va gapning butun strukturasini belgilaydi. Demak, ega va kesim gapning asosiy markazi hisoblanadi. Gapdagi qolgan bo'laklar esa ikki markazdan biriga bog'lanadi. Bu markazga boqlangan elementlar shu bo'lakka tobe bo'ladi. Demak, ega va kesim o'ziga boqlangan so'zlar ustidan hokim bo'ladi. Bular hech qanday bo'lakka tobe emas.

Bosh bo'lakning birinchi darajali sanalishi uning boshqa elementlarni tobe etishidan qat'iy nazar o'zicha mustaqillikka, bir butunlikka ega bo'lishi gapning asosini tashkil qilishidandir. qolgan bo'laklar esa bosh bo'laklarga ergashib yuradi, shunga ko'ra ular ikkinchi darajali hisoblanadi.

Darajalarni faqat tobelikka qarab belgilasak, kesimni ham ikkinchi darajali sanash lozim bo'lar edi, chunki kesim egaga tobedir. o'olbuki, u birinchi darajali bo'lak hisoblanadi. Chunki ega va kesim boshqa bo'laklarsiz bir butunlikni tashkil qila oladi. Ikkinchi darajali bo'laklarda esa bu xususiyat yog'.

## **SAVOLLAR**

1. Sintaksis nimani o'rganadi?
2. Morfologiya nima?
3. Sintaktik munosabat deganda nimani tushunasiz?
4. Ikki markazli gap nima?
5. Gapning ikkinchi darajali bo'lagi deb nimaga aytiladi?

## **TAYANCh IBORALAR**

1. Sintaksis.
2. Morfologiya.
3. Sintaktik aloqa.
4. Gap bo'laklari.
5. Bosh bo'lak.
6. Ikkinchi darajali bo'lak.
7. Ega markazi.
8. Kesim markazi.
9. Tobe so'z.
10. Predikativ yadro.

### **ADABIYOTLAR**

1. Sizova I.A. «Chto takoe sintaksis» M., 1966 str.15
2. Vinogradova V.V. «Ocherk osnovn'e vopros' sintaksisa predlojeniya» M., 1955 str 10.
3. Holodovich A.A. Problem' yaz'kaznaniya. 1961. str 21.
4. Muhin A.M. Funktsionaln'y analiz sintaksicheskikh elementov. M., 1964. str 25.

## 12.1. PREDIKATIV MUNOSABATLAR.

### REJA:

1. Gap haqida umumiy tushuncha.
2. Predikativlik mohiyati
3. Ega kesim munosabatlari

Ko'pchilik tilshunos olimlar gapning asosida predikativ munosabat yotadi deb hisoblaydilar. Ular gapga ta'rif berganda predikativlikni ham nazardan chetda qoldirmaganlar Masalan. M.Irisqulov: «Bir yoki bir nechta so'zdan tashkil topgan predikativlik xususiyatiga va ohang butunligiga ega bo'lgan, hamda nisbiy tugal fikr anglatadigan tilning muloqat birligi gap deyiladi», -deb ta'rif bergan.

Gapni har qanday lingvistik birlikdan farqlochi asosiy belgi predikativlik. Bu masalada tilshunoslikda ikkita asosiy nuqtai nazar bor:

1. Predikativlik - gap mazmunining voqeiy borliq bilan munosabatidir.
2. Predikativlik- gap komponentlari (tarkibiy bo'laklari) orasidagi o'ziga hos munosabat.

Bu ikki nuqtai nazar bir qarashda bir-biriga qarama-qarshidek tuyulsada, lekin aslida ular bir birini to'ldiradi.

Predikativlik-aytilayotgan mazmunning voqeilikga munosabatidir deydi akademik Vinogradov. Predikativlik-har qanday gapning grammatik ma'nosini ifodalasa, predikativ munosabat ikki markazli gaplarda ega va kesim munosabatini ifodalaydi.

Predikat-asli mantiqiy kategoriya bo'lib ko'pincha grammatik kesimga mos bo'ladi.

Arab tilida predikatsiya ikki element **المُسْتَنْدُ** va **إِلَيْهِ** siz bo'lishi mumkin emas. Bu ikki element orasidagi munosabat ya'ni predikativlik arab tilida **اسْتَدَّ** deyiladi. Bunda **المُسْتَنْدُ** kesimga (predikatga), **إِلَيْهِ** esa sub'ektga tog'ri keladi.

Arab nahvshunoslarining gapga bergan ta'riflari bir-bilan farq qiladi. Ba'zi olimlar uchun **كَلَام** va **جُمْلَةٌ** sinonimdir.

Ibn Hishom: **الكَلَامُ هُوَ الْقَوْلُ الْمَفِيدُ بِالْقَصْدِ** ya'ni «Gap, bu ma'lum maqsad bilan aytilgan foydali qavldir».

Ibn Uqayl: **الكَلَامُ هُوَ اللَّفْظُ الْمَفِيدُ يُحْسِنُ السُّكُوتَ عَلَيْهَا** ya'ni, «Gap -bu unga sukut muvofiq keladigan foydali so'z (ifoda)dir».

Zamaxshariy: «Gap biri ikkinchisiga kesim bo'lgan ikki ismdan iborat bo'ladi: **زَيْدٌ عَامٌّ** yoki **كَبُرَ زَيْدٌ** kabi fe'l va ismdan iborat bo'ladi. U jumla deb ham, kalom deb ham ataladi».

Ibn Hishom ularni sinonim demaydi va **«وَالْجُمْلَةُ أَعْمٌ مِنَ الْكَلَامِ فَشَرَطُ الْكَلَامِ الْإِفَادَةُ»** ya'ni «Jumla kalomga nisbatan umumiyroqdir, kalomning sharti foydali ma'lumot berishdir.»

Arab tilida gap kesimning ifodalanishiga ko'ra ikki turli bo'ladi. Ismiy va

fe'liy. Arab nahvshunos olimlari ism bilan boshlangan gapni «Ismiy gap», fe'l bilan boshlangan gapni «Fe'liy gap» deb ataydilar. Gapning boshlanishini hisobga olishdan murod المسند va المسند إليه bo'lib ulardan oldin yuklamalar kelishining ahamiyati yog'.

Masalan:

|                |   |            |
|----------------|---|------------|
| الجملة الاسمية | - | أ قام زيد  |
| الجملة الفعلية | - | قد قام زيد |

## SAVOLLAR

1. Predikativ munosabat deb nimaga aytiladi?
2. Gap deb nimaga aytiladi?
3. Arab nahvshunoslarining gapga bergan ta'riflarini aytib bering.
4. Qanday gaplar fe'liy gaplar deyiladi?
5. Ismiy gapning ta'rifini aytib bering.

## TAYANCH IBORALAR

1. Predikativlik. Predikat
2. Gap komponentlari
3. Gap
4. Ismiy gap
5. Fe'liy gap

## ADABIYOTLAR

1. M.I Steplin-Kamenskiy. O predikativnosti. L., 1956. str. 133.
2. I.A. Sizova. «Chto takoe sintaksis» M., 1966 g. str.9.
3. A.M Muhin. Funktsionaln'y analiz sintaksicheskikh elementov. M-L., 1964. str 251.
4. Mahmud az-Zamaxshariy «al-Unmuzaj» Q. 1901 g. str3.

## 12.2. SODDA GAP TURLARI. YIG'IQ VA YOYIQ GAPLAR

### REJA:

1. Sodda gap haqida tushuncha.
2. Sodda yig'iq gap.
3. Sodda yoyiq gap.

Sodda gap deb gapning bosh va ikkinchi darajali bo'laklardan iborat bo'lgan gaplarga aytiladi. Sodda gaplar ikki hil bo'ladi.

1. Yig'iq
2. Yoyiq

Yiqiq sodda gaplar ega va kesimdan tashkil topgan bo'ladi. Gapdagi so'zlar bir-biri bilan o'zaro boqlangan bo'lib bu so'zlarning har biri gap tarkibida biror grammatik vazifani bajaradi. Gap bo'laklari gapni tashkil qilish roliga qarab ikki hil bo'ladi. Bosh bo'laklar va ikkinchi darajali bo'laklar. Yiqiq sodda gapda bosh bo'laklar ishtirok etadi.

Masalan:

كريم طالب - *Karim studentdir.*

Sodda yoyiq gapda esa, gapning bosh bo'laklari o'ziga moslashgan aniqlovchilar olib kelishi mumkin. Moslashgan aniqlovchilarning soni bir nechta bo'ladi.

Masalan:

هذا الطالب مجتهد - *Bu student tirishqoqdir*

هذا الطالب مجتهد جدا - *Bu student juda tirishqoqdir.*

هذا الطالب الجديد مجتهد جدا - *Bu yangi student juda tirishqoqdir.*

Ularning joylashish tartibi umumiy koida asosida buladi. Ular mazmuniga ko'ra darak gap , so'roq gap va undov gap bo'lishi mumkin.

### TAYANCh IBORALAR

1. Sodda gap
2. Yoyik sodda gap
3. Yig'ik sodda gap
4. Gapning bosh bulaklari
5. Gapning ikkinchi darajali bulaklar

### SAVOLLAR

- 1 Sodda yoyiq gap deb nimaga aytiladi?
- 2 Sodda yig'ik gap deb nimaga aytiladi?
- 3 Bosh bo'laklarning aniqlovchilari deganda nimani tushunasiz?

## **ADABIYOTLAR**

1. Xolidov B.Z. Uchebnik arabskogo yaz'ka, Toshkent, 1981. 185-bet.
2. Kovalyov A.A., Sharbatov , Uchebnik arabskogo yaz'ka, Moskva, 1998. - bet.
3. Ibohimov N.I., Yusupov , Arab tili grammatikasi, Toshkent, 1997, -bet
4. Sizova I.A. Chto takoe sintaksis? Moskva, 1966, str.13

### 12.3. GAPNING BOSH BO'LAKLARI: EGA VA KESIM

#### REJA:

1. Gapning bosh bo'laklari.
2. Ega va kesim munosabatlari.
3. Ikki markazli gap tushunchasi.

Gap bo'laklari gapni tashkil qilishdagi roliga qarab ikki hil bo'ladi: Bosh bo'laklar va ikkinchi darajali bo'laklar. Bosh bo'laklar gapning mazmun jihatidan ham, shakliy jihatidan ham o'zaro boqlangan ikki uyushtiruvchi markazi bo'lib, ular o'zaro predikativ aloqa orqali tutash bo'ladi. Bu predikativ yadro, konstuktiv markaz ikki markazli gapning asosidir. Ikki markazli gaplarda har bir markazning grammatik hokim so'zi birgalikda gapning bosh bo'laklarini tashkil qiladi. Gapning ikkinchi darajali bo'laklari- ikki markazning hokim elementlardan boshqa bo'laklardir. Ega va kesim markazi ikki markazli gapning strukturasi tashkil qiladi.

Gapning bosh bo'laklari gapni sintaktik va semantik tashkil qilishda asosiy rol o'ynaydi va gapning butun strukturasi belgilaydi. Demak ega va kesim gapning asosiy ikki markazi hisoblanadi, gapdagi qolgan bo'laklar bu ikki markazdan biriga bog'alanadi. Bu ikki markazga boqlangan elementlar shu bo'lakka tobe bo'ladi. Demak ega va kesim o'ziga bog'langan so'zlar ustidan hokim bo'ladi. Bular hech qanday bo'lakka tobe emasdir. Bosh bo'lakning birinchi darajali sanalishi uning boshqa elementlarni tobe etishidan qat'iy nazar o'zicha mustaqillikka, bir butunlikka ega bo'lishi gapning asosini tashkil qilishidandir. qolgan bo'laklar esa to'liq gap hosil qilmay bosh bo'laklarga ergashib yuradi, shunga ko'ra ular ikkinchi darajali hisoblanadi.

Darajalarni faqat tobelikka qarab belgilasak, kesimni ham ikkinchi darajali saqash lozim bo'lardi, chunki kesim egaga tobedir, holbuki u birinchi darajali bo'lak hisoblanadi, chunki ega va kesim boshko bo'laklarsiz bir butunlikni tashkil qila oladimidi, ikkinchi darajali bo'laklarda esa bu xususiyat yog'.

O'zbek va rus tillarida gapda ko'pincha avval ega, keyin kesim keladi. Ayrim hollarda esa bu tartib o'zgarishi mumkin. Arab tilida esa gapdagi so'zlarning tartibi mustahkam. Chunki ismiy gapda odatda birinchi o'rinda ega, keyin kesim keladi, fe'liy gapda esa ko'pincha kesim egadan oldin kuyiladi. Ismiy gapda bosh bo'laklarning tartibini kuyidagicha tushuntirish mumkin Avval ega keyin kesimning kelishi gapdagi bosh bo'laklarning odatdagi tartibidir.

Masalan:

الصلاة نور

Ega ism bilan , kesim sifat bilan ifodalangan bunday gap turi zamonaviy arab tilida juda keng tarqalgan. Bunda bosh bo'laklar holatda turlicha bo'lish kerak,

chunki u bu kabi gaplarni atributiv birikmalardan farq qiluvchi ko'rsatkichdir.

B.M. Grande bilan N.V. Yushmanov bunday gaplarda kesimni ta'kidlab ko'rsatmoqchi bo'lishsa teskari tartib qo'llanishi mumkinligini aytib o'tishgan.

قوي الأسد

Mubtado quyidagi hollarda habardan oldin turishi shart:

a) agar bosh bo'laklarning ikkalasi ham aniq bo'lsa:

آفة العلم - النسيان

Bu kabi gaplarning o'ziga hos jihati shundaki, unda kesim ega bilan moslashmaydi va hech qanday sifati bilan undan fark qilmaydi:

Ega ko'rsatish olmoshi yoki kishilik olmoshi bilan, kesim esa ism bilan ifodalangan gaplarda ham tog'ri tartib qo'llaniladi:

هذا كلام

هو علي

Arab tilida keng uchramasa ham ega ism, kesim son tipidagi gaplar ham faqat tog'ri tartibda keladi.

الرجال أربعة

Gapdagi bosh bo'laklarning teskari tartibi quyidagi hollarda bo'ladi:

a) kesim so'roq olmosh yoki ravish bo'lsa: من أنت

b) agar ega o'z tarkibida kesimga ta'luqli birikma olmoshiga ega bo'lsa:

أحن والدك

v) kesim ko'makchi yoki old ko'makchi boshqaruvidagi ism bilan ifodalangan bo'lsa va ega noaniq holatda bo'lsa: في الدار صاحبها

## TAYANCH IBORALAR

1. Ega
2. Kesim
3. Bosh bo'laklar.
4. Ikkinchi darajali bo'laklar.
5. Tobe so'z.
6. Ikki markazli gap

## SAVOLLAR

1. Nima uchun ega va kesim bosh bo'lak deb hisoblanadi?
2. Hokim so'z nima?
3. Kanday gaplar ikki markazli gaplar deyiladi?
4. Kachon kesim egadan oldin keladi?

## **ADABIYOTLAR**

1. A.M. Muhin «Funktsionaln'y analiz sintaksicheskikh elementov» M.L.; 1964 . , str.260
2. I.R. Avanesov « Vtorospenn'e chlen' predlojeniya kak grammaticheskie kategorii» M.; 1962. ;str. 60-61
3. V.V. Vinogradov. « Osnovn'e vopros' sintaksisa predlojeniya» M.; 1955, str 179.

### 13. OT KESIMLI GAP

#### REJA

1. Ismiy jumla
2. Ot kesimli gap

Ba'zan gapning kesimi predlog bilan kelgan otdan iborat bo'ladi. Bunda tabiiyki, ega bilan kesim jinsda va sonda o'zaro moslashmaydi. Kesim noaniq holatda keladi degan qoidaga ham asos qilinmaydi. Bunday kesim eganing mavjudlik o'rnini yoki paytini bildirish uchun xizmat qiladi.

Masalan:

الطَّالِبُ فِي الْكُلِّيَّةِ - *Student fakultetdadir.*

الْفَلَّاحَةُ فِي الْحَقْلِ - *Dehqon ayol daladadir.*

الامتحانات فِي الاسبوع الماضي - *Imtihonlar kelasi haftadadir.*

Ba'zan gapning egasi kesimdan keyin keladi va u noaniq holatda bo'ladi. Bunday gapdagi kesim o'zbekchada hol shaklida tarjima qilinib, o'zbekcha gapdagi kesim «bor», «yog'» so'zlari bilan ifodalanadi.

Masalan:

على الطاولة كتابٌ - *Stol ustida kitob bor.*

في المدينة حديقةٌ - *Shaharda park bor.*

Ot kesim ل predlogi bilan kelgan bo'lsa, ko'pincha bunday gapda egalik ma'nosi ifodalangan bo'ladi. Ega bilan kesimning o'zni almasha, albatta, yuqorida aytilgan ma'no xususiyatlari ularda o'z aksini topadi.

Masalan:

القلم للطالب - *Qalam studentnikidir.*

للطالب قلمٌ - *Studentda qalam bor.*

#### SAVOLLAR

1. Gapning kesimi predlog bilan kelganda qanday o'zgarish yuz beradi?
2. Gapning egasi kesim bilan kelganda qanday o'zgarish yuz beradi?

#### TAYANCH IBORALAR

1. Ega
2. Kesim
3. Ot
4. Ot kesimli gap

## **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovalyov. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

## 14. FE'L KESIMLI GAP

### REJA

1. Eganing fe'l kesimdan oldin turishi.
2. Eganing fe'l kesimdan keyin turishi.

Fe'liy jumlada ega uyushib, turli jinsda kelsa, jumlaning boshidagi fe'l kesim o'zidan keyin turgan eganing jinsi bilangina moslashadi.

Masalan:

ذهب الرجل والمرأة - *Kishi va ayol ketdi.*

ذهبت المرأة والرجل - *Ayol va kishi ketdi.*

Agar fe'l kesim turli jinsdagi uyushib kelgan egalardan keyin kelsa, egalarning turgan o'rnidan qat'iy nazar, muzakkar jinsda va ikkilikda bo'ladi.

Masalan:

الرجل والمرأة ذهبا إلى المكتبة - *Kishi va ayol kutubhonaga ketdi.*

Agar fe'l kesim uyushib kelgan bo'lsa, unda bitta kesim egadan oldin kelib u bilan jinsda moslashadi, qolganlari esa undan keyin kelib, u bilan jinsda va sonda moslashadi.

Agar fe'l kesimdan keyin ko'plikdagi qayri oqil ism ega bo'lib kelsa, kesim har doim birlikda va muannas jins shaklida bo'ladi.

Masalan:

وَقَفَّتِ السيَّاراتُ أمامَ الفندقِ - *Mashinalar mehmonhona oldida to'htadi.*

الكلابُ تَبَحَثُ في الليل - *Itlar kechasi huridi.*

## SAVOLLAR

1. Ega kesimdan oldin tursa u bilan qanday moslashadi?
2. Ega kesimdan keyin tursa u bilan qanday moslashadi?
3. Agar ega ikkita va har hil jinsda bo'lsa, moslashuv qanday bo'ladi?
4. Ega ko'plik, qayri oqil bo'lsa, fe'l kesim bilan qanday moslashadi?

## TAYANCH IBORALAR

1. Fe'l-kesim
2. Ega
3. Turli jinsdagi ega
4. G'ayri oqil ega
5. Oldin turgan fe'l kesim
6. Keyin turgan fe'l kesim

## **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovalyov. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

## 17.1.-17.3. GRAMMATIK BIRIKISH USULLARI BITISHUV. MOSLASHUV. BOSHQARUV.

### REJA

1. Arab tilida fe'llarning o'z to'ldiruvchilarini boshqarishi.
2. Vositali va vasitasiz boshqaruv va ularga misollar.
3. Jumlada ham vositali, ham vositasiz boshqaruvning kelishi.
4. Moslashuv va uni misollar orqali tushuntirish
5. Ikkilik va ko'plikda moslashuv, ularni misollar orqali tushuntirish.

Fe'llar arab tilida o'z to'ldiruvchilarini ikki turli boshqarish mumkin: Vositasiz, vositali.

Vositasiz boshqaruv deb fe'llarning o'z to'ldiruvchilarini bevosita tushum kelishigida boshqaruviga aytiladi:

Masalan:

تقرأ التلميذتان مجلة - *Ikki oquvchi qiz jurnal oqiyapti*

أخذت هذا القلم من الدكان - *Bu qalamni men do'kondan oldim.*

Boshqaruv ب ko'makchisi yordamida ro'y bersa, u vositali bo'ladi:

كتب المعلم بالقلم - *Oqituvchi qalam bilan yozdi.*

يحصل العمال على الراتب - *Ishchilar maoshini oladilar.*

Ayrim fe'llar o'z to'ldiruvchilarini bir vaqtning o'zida ham vositasiz, ham vositali boshqaruv xususiyatiga ega bo'ladi.

شربت الشاي بالسكر - *Choyni qand bilan ichdim.*

غسلت وجهي بالصابون - *Yuzimni sovun bilan yuvdim.*

Moslashuv.

Birlikdagi moslashuvni quyidagi misoldan tahlil qilsa bo'ladi.

Atributivlik munosabatida ko'plik hamda ikkilikdagi aniqlanmishlarning aniqlovchilari bilan aloqasida quyidagilarga amal qilinadi:

Aniqlanmish ikkilikda bo'lsa nimani anglatishidan qat'y nazar moslashuv to'liq bo'ladi:

مهندسان مجتهدان - *Harakatchan ikkita injiner*

مهندستان مجتهدان - *Harakatchan ikkita injener ayol.*

Agar ko'plikdagi aniqlanmish insonlarni ifodalasa, moslashuv to'liq bo'ladi:

عمال نشطاء - *Faol ishchilar*

عاملات نشاطات - *Faol ishchi ayollar*

Ko'plikdagi aniqlanmish insonlarni ifodalasa, muannas jinsdagi jamlovchi ot kabi talqin qilinadi. Boshqacha aytganda, mazkur turdagi aniqlanmishlar bilan aniqlovchi birlik va muannasda moslashadi.

Masalan:

بيوتٌ كبيرةٌ - *Katta uylar.*

مجلاتٌ ممتعةٌ - *Qiziqarli oynomalar.*

Insonni ifoda etmagan aniqlanmishlar bilan ba'zan aniqlovchilarning to'liq moslashgan holatlarini ham ko'rish mumkin.

اعلامٌ حضريٌ - *Yashil bayroqlar.*

سياراتٌ سريعةٌ - *Tez mashinalar.*

Biroq bunday moslashuv juda kam qo'llaniladi. Grammatik birlik ifoda quvvatini oshirish zarur bo'lganda yoki birlik mantiqiy urg'u olganda unga murojaat qilinadi.

### SAVOLLAR

1. Vositali va vositasiz boshqaruv qachon ishlatiladi?
2. Vositali va vositasiz boshqaruvga misollar keltiring?
3. Moslashuv haqida gapirib bering.
4. Misollar keltiring.

### TAYANCH IBORALAR

1. Vositali va vositasiz iboralar.
2. Birlik, ikkilik, ko'plik, moslashuv.

### ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovalyov. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

## 17.4. IZOFA

### REJA

1. Izofa birikmasi haqida ma'lumot.
2. Izofa turlari haqida ma'lumot.
3. Har bir tur haqida alohida ma'lumot.
4. Izofa zanjiri haqida ma'lumot.

Yuqorida o'tgan qoidalar aniqlovchi bo'lib keladigan ko'rsatish olmoshlariga ham tegishlidir. Kesim agar ismiy bo'lsa ham unga, ham tegishli bo'ladi. Faqat bunda kesim umumiy qoidaga binoan noaniq holatda bo'ladi.

هؤلاء الرجال عقلاء - *Bu kishilar aqllidirlar.*

هؤلاء النساء عاقلات - *Bu ayollar aqllidirlar.*

هذه البيوت جديدة - *Bu uylar yangidir.*

هذه المقالات مفيدة - *Bu maqolalar foydalidir.*

Arab tilida moslashgan aniqlovchi birikmasidan tashqari moslashmagan aniqlovchi ham bor. Bunda ikki ism bir-birini aniqlab keladi. Ammo ular bir-biri bilan moslashmaydi. Uning birinchi ismi ikkinchi ismini kasrali bo'lishini talab qiladi. Bunday birikmani *izofa birikmasi* deyiladi, u ikki qismdan tashkil topadi. Buning birinchisi *muzof*, ikkinchisi *muzof ilayhi* deyiladi. Izofa birikmasi ikki hil bo'ladi.

- 1) Ma'naviy izofa,
- 2) Lafziy izofa.

Ma'naviy izofa lafziy izofadan 5 ta narsa bilan farq qiladi:

1. Ma'naviy izofada *muzof* doimo ism bo'lib keladi.
2. Muzof ilayhi (al) artiklini olgan bo'lsa, muzofni aniqlab keladi.
3. Muzof ilayhi olgan bo'lsa.
4. Ma'naviy izofa va predloglari ma'nosida bo'ladi.
5. Ma'naviy izofaning muzofi tanvin olmaydi. Izofaning luqaviy ma'nosi إضافة ya'ni «tayanish».

Masalan: هذا صاحبك , ya'ni bir narsani boshqa narsaga tayantirdik deganimiz kabi, Nahv olimlarining islohihga esa, bir kalimaning ikkinchi kalimaga tayanishi, ammo bunda ikkinchi ism birinchi ism tanvinining o'rinini egallaydi. Mana shuning uchun izofadagi ismlar tanvinsiz bo'ladi. Izofaga kirgan ikkilik va ko'plik nunlari hazf qilinadi, hamda tanvin tushirib qoldiriladi. Tanvinning tushib qolishini misoli quyidagicha هذا صاحبك (haza sohibuka) asli esa, صاحبك (sahibun laka), izofaga kirgani uchun tanvin hazf qilingan.

Ikkilik nunining hazf qilinishi misoli quyidagicha: هذان غلامان va هذان غلاما زيد . Buning misoli qur'onda ham kelgan: تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ . Asli esa يدان va غلامان , إبنان edi, ikkilik nunlari izofaga kirgani sababli hazf qilingan. Ko'plik nunining misoli esa quyidagicha: حمى الله محرري الوطن . Asli esa, محرين edi. Nunlar izofaga kirgani uchun hazf

qilingan.

Agar ismning oxiridagi nun ikkilik yoki ko'plik nuni bo'lmasa, ular hazf qilinmaydi.

Masalan:

بساتينُ الشام va مأمونُ العاقبة

Izofaning ikkinchi qismi doimo majrur (kasrali) bo'ladi. Uning nimaning ta'sirida kasrali bo'lgani haqida ikki hil fikr bor. 1. Muzofning ta'sirida va bu tog'ri fikrdir. 2. Taqdiridagi ل، من va في harflari ta'sirida.

Izofaning ma'nolari.

1. Agar muzof ilayhi muzofning jinsidan bo'lsa, izofa مِنْ ma'nosida bo'ladi.

Masalan:

ثوبٌ حريرٍ va خاتمٌ فضّةٍ  
ثوبٌ مِنْ حريرٍ va خاتمٌ مِنْ فضّةٍ

2. Agar muzof ilayhi izof ifoda qilayotgan ishning bajarilishi vaqtini bildirsa, izofa فِي ma'nosida bo'ladi.

Masalan:

صِيَامٌ نَهَارٍ va قِيَامٌ اللَّيْلِ  
صِيَامٌ فِي نَهَارٍ va قِيَامٌ فِي اللَّيْلِ

3. Agar izofa مِنْ (min) va فِي (fi) ma'nolarida bo'lmasa, ل (li) ma'nosida bo'ladi.

Masalan:

لجامُ الفرسِ va كتابُ محمدٍ  
لجامٌ للفرسِ va كتابٌ لمحمدٍ

Bu turdagi izofa egalik yoki tegishlilik ma'nolarini bildiradi.

Masalan:

حصيرُ المجدِ va مالٌ زيدٍ

Izofaning lafziy va ma'naviyga bo'linishi:

1. Lafziy izofa.

Bunday izofadagi muzof muzore' (hozirgi kelasi zamon) fe'li kabi amal qiluvchi foil, maf'ul yoki sifat mushabbaha (doimiy sifat) ko'rinishidagi ismlar bo'ladi. Bular bunday izofada hozirgi yoki kelasi zamongagina dalolat qilishlari shart, o'tgan zamonga dalolat qilsa bo'lmaydi. Muzofning foil ko'rinishida kelganining misoli quyidagicha:

هذا ضاربٌ زَيْدٍ الآن va مُكْرِمٌ الضَّيْفِ غَدًا

Muzofning maf'ul ko'rinishida kelishining misoli quyidagicha: هذا بضروب الأب  
yoki مَرْوَعُ الفؤادِ ya'ni qalbi soqingan va yuragi qo'rqitilgan. Sifat

mushabbaha ko'rinishida kelishining misoli esa mana bunday:

علي حسن الوجه va قليل الجبل va عظيم الأمل

Bunday izofa muzofni aniqlab ham kelmaydi, uni kimgadir tegishli ekanligini ham bildirmaydi. Agarchi, muzof ilayhi (al) olgan bo'lsa ham, muzof aniq holda deb, hisoblanmaydi. Bu izofaning lafziy deb atalishining sababi, u lafziy bir ishni ifoda qiladi, ya'ni, yengillatish (tanvin va ikkilik va ko'plik nunlarining tushib qolishi). Shuningdek, bunday izofani, izofa qilmay, hech qanday (li, min) va (fi) harflarisiz ham aytish mumkin.

Masalan:

هذا ضارب زيدا va مكرم ضيفا

### MA'NOVIY IZOFA.

Ma'noviy izofada muzof foil, mafu'l yoki sifat mushabbaha (doimiy sifat) ko'rinishida kelmaydi. Agar kelsa o'tgan zamon ma'nosida kelishi mumkin.

Masalan: هذا ضارب زيد أمس kabi. Shuningdek, bu izofadagi muzof masdar ko'rinishida bo'lishi mumkin.

Masalan:

حسن الكلام لا يُتم إلا بحسن العمل

Bunday izofada muzof ilayhi atoqli ot yoki (al) olgan ism bo'lsa, unda muzof butunlay aniq holda hisoblanadi. Agar muzof ilayhi nakira (noaniq) ism bo'lsa, unda muzof ham noaniq bo'ladi va nimanidir, kimgadir tegishli ekanligini bildiradi. Ma'naviy izofa deb, nomlanishining sababi, muzof ma'noviy bir ishni, ya'ni aniqlik va tegishlilikni bildirayapti. Bunday izofadagi ismlarni, agar izofasiz aytilsa, unda (li, min) yoki (fi) predloglari bilan aytish shart, predlogsiz aytib bo'lmaydi.

Masalan:

صديق محمد ni صديق محمد

Muzofning (al) qabul qilishi.

Ma'naviy izofada muzof (al) qabul qilmaydi, هو الغلام رجل deb bo'lmaydi. Chunki ma'naviy izofada muzof ilayhi muzofni aniqlab keladi, (al) ham aniqlash uchun kiritiladi, bitta so'z ikki marta aniqlanilmaydi.

Ammo lafziy izofada, aslida bunda ham (al) kirmaydi, lekin ba'zi holatlarda muzofga (al) kirishi mumkin.

1. Muzofga (al) kirishi uchun muzof ilayhida (al) bo'lishi kerak.

Masalan:

علي الحسن الخلق و الجعد الشعر ya'ni Ali yahshi hislatli, shirin so'zli, jingalak sochli degani kabi.

2. Muzof ilayhi (al) bor boshqa so'zga muzof bo'lsa:

Masalan:

القارئ تاريخ العرب خالد الضارب رأس الجاني

Yuqorida muzofning muzof ilayhiga tegishli bo'lishi yoki muzof ilayhi muzofni aniqlab kelishini bildik. Shuninguchun muzof va muzof ilayhi ikkalasi boshqa boshqa ma'nodagi narsalar bo'lishi kerak. Sinonim ismlarni izofaga kirgizib bo'lmaydi.

Masalan: قَمْحُ (qamhun) ham, بُرٌّ (burrin) ham buqdoy degani. Ikkovini izofa qilib, هَذَا قَمْحُ بُرٍّ (haza qamhun burrin) deb bo'lmaydi. Yoki aniqlanmish bilan aniqlovchini izofa qilib, هَذَا رَجُلٌ فَاضِلٌ (haza rajulun fadilin) deb bo'lmaydi.

Yoki buning aksini ham izofa qilib bo'lmaydi.

Masalan:

جَاءَ فَاضِلٌ رَجُلٌ (jaa fadilu rajulin) kabi.

*Muzakkar jinsidagi muzofning muannas muzof ilayhi sababli muannas bo'lishi.*

Agar muzof muzakkar bo'lsa va muzof ilayhi muannas bo'lsa, muzof ilayhi sababli muzof muannas bo'lishi mumkin. Buning sharti shuki, o'sha muzof hazf qilishga va uning o'rnini muzof ilayhi egallashga yaroqli bo'lishi kerak.

Masalan:

قُطِعَتْ بَعْضُ أَصَابِعُهُ (qutiat ba'du asabiuhu) degan misolda, بَعْضُ (ba'du) kalimasi aslida muzakkar. Ammo muannas jinsidagi أَصَابِعُ (asabiu) bilan izofaga kirgani sababli muannas deb hisoblanadi. Bu shart faqatgina muzof-muzof ilayhining bir qismi yoki hammasi bo'lgan taqdirdagina amalga oshadi. Bunday holatda muzofni hazf qilish mumkin.

Masalan: قُطِعَتْ أَصَابِعُهُ yoki حَضَرَتْ كُلُّ الطَّالِبَاتِ yoki غَابَتْ بَعْضُ الطَّالِبَاتِ kabi.

*Muannas muzofning muzakkar muzof ilayhi sababli muzakkar bo'lishi.*

Agar muzof muannas bo'lsa, va muzof ilayhi muzakkar bo'lsa, muzof ilayhi sababli muzof muzakkar bo'lishi mumkin. Buning uchun huddi yuqoridagi shartlar zarur bo'ladi.

Masalan: إِنَّ رَحْمَةَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِنَ الْحَسَنِينَ

Qur'oni Karimdagi bu misolda رَحْمَةٌ kalimasi muannasdagi muzofdir, biroq, muzof ilayhi muzakkarligi sababli u muzakkarga aylanadi. Shuning uchun uning habari bo'lgan قَرِيبٌ kalimasi muzakkar kelgan.

## SAVOLLAR

1. Izofa birikmasi qanday birikma?
2. Izofa necha turli bo'ladi?
3. Qanday predloglar ma'nosida keladi?
4. Ma'noviy izofa nega ma'noviy deyiladi?
5. Nima uchun lafziy izofa deyiladi?

6. Lafziy izofada muzof nega **ال** oladi?
7. Izofa zanjiri nima?
8. Zanjir qanday tarjima qilinadi?
9. Moslashgan aniqlovchi muzof va muzof ilayhi bilan qanday moslashadi?

#### **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovalyov. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

## 18.-18.3. MOSLASHGAN ANIQLOVCHI

### REJA

1. Aniqlovchi-aniqlanmish munosabati.
2. Aniqlovchi vazifasidagi ko'rsatish olmoshlari
3. Sondagi moslashuv

Moslashgan aniqlovchi odatda predmetning belgisini bildiruvchi sifatlovchi aniqlovchidir. Moslashgan aniqlovchi ko'pincha asliy yoki nisbiy sifatlar, tartib sonlar, aniq va majhul nisbiy sifatdoslar, ko'rsatish olmoshlari va boshqalar bilan ifodalanadi.

Agar moslashgan aniqlovchi sifat, tartib son, sifatdos bilan ifodalangan bo'lsa, aniqlanmishdan keyin keladi va u bilan to'rt holatda moslashadi.

1. Jinsda, ya'ni aniqlanmish qaysi jinsda bo'lsa, aniqlovchi ham o'sha jinsda bo'ladi.

Masalan:

بيتٌ جديدٌ - *yangi uy*  
مدينةٌ جميلةٌ - *chiroyli shahar.*  
بابٌ قديمٌ - *eski eshik.*  
يدٌ طويلةٌ - *uzun qo'l*

2. Sonda, ya'ni aniqlanmish qaysi sonda bo'lsa aniqlovchi ham o'sha sonda bo'ladi.

Masalan:

بيتان جديدان - *Ikkita yangi uy.*  
بابان قديمان - *Ikkita eski eshik.*  
طلابٌ مجتهدون - *Tirishqoq talabalar.*

3. Kelishikda, ya'ni aniqlanmish qaysi kelishikda bo'lsa, aniqlovchi ham o'sha kelishikda bo'ladi.

Masalan:

درسٌ سهلٌ - *oson dars*  
مدينةٌ كبيرةٌ - *katta shahar*

*Eslatma: Arab tilidagi kelishiklar haqida keyinroq mufassal to'htab o'tiladi. O'ozirgacha uchragan misollarning barchasi bosh kelishikdadir.*

4. O'olatda, ya'ni aniqlanmish aniq holatda bo'lsa, aniqlovchi ham aniq holatda bo'ladi, yoki aksincha.

Masalan:

تلميذٌ عاقلٌ - *(noma'lum) aqlli og'uvchi.*  
طفلةٌ صغيرةٌ - *(noma'lum) kichkina qizcha.*  
التلميذُ العاقلُ - *(ma'lum) aqlli og'uvchi*  
الطفلةُ الصغيرةُ - *(ma'lum) kichkina qizcha.*

Tabiatan ال artiklini qabul qilmasa ham aniq hisoblanadigan so'zlar aniqlanmish bo'lib kelganida, aniqlovchi albatta ال artikli yordamida aniq holatda turishi shart.

Masalan:

- |                |                    |
|----------------|--------------------|
| مصرُ القديمة   | - qadimgi Misr     |
| مكة المكرمة    | - tabarruk Makka   |
| سمرقند الجميلة | - go'zal Samarqand |

Ko'rsatish olmoshlari bilan ifodalangan aniqlovchilar aniqlanmishdan oldinda turadi va u ham to'rt holatda aniqlanmish bilan moslashadi. Bunda aniqlanmish har doim aniq keladi, chunki ko'rsatish olmoshlari tabiatan aniq holatdadir.

Masalan:

- |                |                        |
|----------------|------------------------|
| هذان الكتابان  | - bu ikkita kitob      |
| هذا الشارع     | - bu ko'cha            |
| تلك السيارة    | - o'sha mashina        |
| أولئك المعلمون | - o'sha og'ituvchilar. |

Aniqlanmish bilan aniqlovchining holatda moslashishiga alohida e'tibor berish kerak. Agar aniqlanmish aniq holatda bo'lib aniqlovchi noaniq holatda bo'lsa, bular aniqlovchi aniqlanmish munosabatidan chiqib ot kesimga aylanib qoladi.

Masalan:

- |                |                     |
|----------------|---------------------|
| الوردة الحمراء | - qizil atirgul     |
| الوردة حمراء   | - atirgul qizildir. |

Shuningdek, aniqlovchi ko'rsatish olmoshidan iborat bo'lganida, aniqlanmish aniq holatda kelishi shart, aks holda ko'rsatish olmoshi gapning egasi, ot gapning kesimiga aylanadi.

Masalan:

- |                     |                                 |
|---------------------|---------------------------------|
| هذا التلميذ نشيط    | - Bu og'uvchi bola qayratlidir. |
| هذا تلميذ           | - Bu og'uvchidir.               |
| أولئك الأطفال أذكاء | - O'sha bolalar ziyrakdirlar.   |
| أولئك أطفال         | - O'shalar bolalardir.          |

Aniqlovchi bilan aniqlanmish o'rtasidagi moslashuvning yana bir xususiyati shuki, bular o'rtasidagi sonda moslashuv quyidagi olmoshlarga bog'liq:

1. Agar aniqlanmish ot ko'plikda bo'lsa va u odamni (shaxsni) bildirsa, aniqlovchi ham albatta ko'plikda keladi.

Masalan:

- |                   |                      |
|-------------------|----------------------|
| الفلاح العاقل     | - aqlli dehqon       |
| الفلاحون العاقلون | - aqlli dehqonlar    |
| مدرسة مجتهد       | - tirishqoq muallima |

مدرساتٌ مجتهداتٌ - *tirishqoq muallimalar*.

2. Agar aniqlanmish ot ko'plikda kelsa va u odamni (shaxsni) bildirmaydigan so'z bo'lsa, aniqlanmishning muzakkar yoki muannasidan qat'iy nazar aniqlovchi birlik sonda va muannasda keladi.

Masalan:

بيوتٌ جديدةٌ - *yangi uylar* - بيتٌ جديدٌ - *yangi uy*  
غرفةٌ كبيرةٌ - *katta honalar* - غرفةٌ كبيرةٌ - *katta hona*

3. Aniqlovchi ko'rsatish olmoshi bilan ifodalanganida ham bu qoida o'z kuchini saqlaydi.

Masalan:

أولئك الفلاحونَ - *o'sha dehqonlar* - هذا الفلاحُ - *bu dehqon*  
هؤلاء الطبيباتُ - *bu vrach ayollar* - هذه الطبيبةُ - *bu vrach ayol*  
هذه الأبوابُ - *bu eshiklar* - هذا البابُ - *bu eshik*

4. Mazkur moslashuv qoidasi ot kesimli gapdagi ega bilan kesim o'rtasida bo'ladigan moslashuvga ham taalluqlidir.

Masalan:

البيوتُ كبيرةٌ - *uylar kattadir* - Uy kattadir - البيتُ كبيرٌ  
هذه أقلامٌ - *bu qalamlardir* - Bu qalamdir - هذا قلمٌ

## SAVOLLAR

1. Qanday aniqlovchiga moslashgan aniqlovchi deyiladi?
2. Qachon aniqlovchi aniqlanmishdan keyin keladi?
3. Aniqlovchi aniqlanmish bilan necha holatda moslashadi?
4. Qachon aniqlovchi albatta ال (al) anqlik artikli olishi shart?

## TAYANCH IBORALAR

1. Aniqlovchi
2. Aniqlanmish
3. Sifat
4. Tartib son
5. O'olat
6. Kelishik
7. Moslashuv
8. Aniqlanmish ot
9. Ko'rsatish olmoshi

## **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovalyov. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

## 18.4. IZOHLOVCHI

### REJA

1. Izohlovchi haqida ma'lumot.
2. Izohlovchining turlarga bo'linishi
3. Kuchaytirma izohlovchi.
4. البدل -almashtiruvchi izohlovchi.

Izohlovchi aniqlovchining bir turi bo'lib, otga boshqa nom berish bilan uni aniqlab keladi.

Arab tilida mansabni, qarindosh uruqlik, kasb hunar va shu kabilarni bildiruvchi izohlovchilar izohlanmishi bilan jinsda va kelishikda moslashgan holda ishlatiladi. Masalan:

الرفيق نور الدين - *O'rtoq Nuriddin*

الشيخ عبد الباسط عبد الصمد - *Shayh Abdulbosit Abdusamad*

Arab tilida izohlovchilar ikki hil bo'ladi: Oddiy va kuchaytiruvchi.

1. Kuchaytiruvchi izohlovchilar: نَفْسٌ ، عَيْنٌ ، ذَاتٌ *Ikkovi*; كَلَّا ، كِلْنَا

-«o'sha» so'zlari vositasida yasaladi va ularni qo'llashda ikki usul mavjud:

a) Yuqoridagi izohlovchilar izohlanmish bilan izofa birikmasini tashkil etadi va izohlovchi muzof, izohlanmish muzof ilayhi bo'lib keladi.

Masalan:

تكلّمْتُ مع نَفْسِ الطّالِبِ - *Studentning o'zi bilan gaplashdim.*

في ذَاتِ الوَقْتِ جاءَ الطّالِبُ - *Shu vaqtning o'zida studentlar kelishdi.*

اتفقَ كِلَا الجانبينِ على هذا - *Har ikki tomon shunga kelishishdi.*

b) Izohlanmish ot aniq holatda keladi va izohlovchi bo'lib kelgan yuqoridagi so'zlar izohlanmishdan keyin u bilan kelishikda moslashgan holda va izohlanmishga mos keluvchi birikma olmosh olgan holda keladi.

Masalan:

تكلّمْتُ مع المعلّمةِ نَفْسِهَا - *Og'ituvchining o'zi bilan gaplashdim.*

Agar izohlanmish odamni bildiruvchi otdan iborat bo'lib, ko'plikda kelsa نَفْسٌ so'zining ko'pligi أَنْفُسٌ ishlatiladi.

Masalan:

يُحِبُّ عَلَى الطّالِبِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَحْتَرَمُوا الْمُدْرِسَ

*Talabalar o'zlari og'ituvchini hurmat qilishlari kerak.*

ذهبتُ التّلميذتانِ كِلَتَاهُمَا - *O'ar ikkala og'uvchi ketishdi.*

كُلٌّ va جَمِيعٌ so'zlari ham o'zlari birikib kelgan so'z bilan shu usulda qo'llanishi mumkin.

Masalan:

تعرّفْتُ بالطّالِبِ جَمِيعَهُمْ - *Studentlarning barchasi bilan tanishdim.*

ضَيَّعَتِ الْوَقْتَ كُلَّهُ - Vaqtning hammasini bekor ketkazding.

جميع so'zi tushum kelishigida ham ishlatilishi mumkin:

حضر الطلاب جميعاً - Talabalarining hammasa keldilar

كُلُّ so'zi o'zidan keyin turgan noaniq holatdagi ot bilan izofa birikmasi shaklida tursa, «har bir» «har» deb tarjima qilinadi:

كُلُّ إِنْسَانٍ - har bir inson

كُلُّ أُسْبُوعٍ - har hafta

Agarda كُلُّ o'zidan keyingi aniq holatda turgan ot bilan izofa shaklida tursa, *hamma, barcha* deb tarjima qilinadi:

كُلُّ النَّاسِ - barcha odamlar.

Agar كُلُّ va جميع so'zlari gapda aniq holatda kelsa, ular ega vazifasida kelib, «hamma» deb tarjima qilinadi:

إِنَّ الْكُلَّ هُنَا يَعْمَلُونَ - haqiqatdan ham bu yerda hamma ishlaydi.

Arab tilidagi ikkinchi izohlovchi turi *oddiy* yoki *almashtiruvchi* deb ataladi. Arab tilida ular البَدَل deb yuritiladi.

Bunday izohlovchi izohlanmishdagi ma'noni to'raligicha yoki qisman o'z ichiga oladi. Bu izohlovchilar izohlanmishdan keyin keladi va unga mos bo'lgan birikma olmoshlarini o'ziga qabul qiladi hamda izohlanmish bilan bir hil kelishikda keladi.

Masalan: يُعْجِزُنِي مَحْمُودُ عِلْمُهُ - menga Mahmudning bilimi yoqadi (menga Mahmud, uning bilimi yoqadi)

ضَرَبْتُ سَلِيمًا رَأْسَهُ - Salimning boshiga urdim. (Salimni, uning boshiga urdim).

## TAYANCH IBORALAR

1. Izohlovchi
2. Oddiy izohlovchi
3. Kuchaytirma izohlovchi
4. birikma olmoshlari
5. Qaytuvchi olmosh

## SAVOLLAR

1. Izohlovchi nima?
2. Izohlovchining qanday turlari mavjud?
3. Kuchaytirma izohlovchi qanday ifodalanadi?
4. البَدَل nima?
5. كُل ، جميع ، نفس ، عين so'zlari qachon ishlatiladi?
6. O'zbek tilidagi va arab tilidagi izohlovchilarning ifodalanishida qanday farqlar bor?

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Aniqlovchi
2. Izohlanmish
3. Oddiy izohlovchi
4. Kuchaytiruvchi izohlovchi
5. Birikma olmoshi

## **ADABIYOTLAR**

1. B.Z.Holidov. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» 240-243 b.
2. Talabov E. «Arab tili darsligi»
3. Ibrohimov N. «Arab tili grammatikasi» 350-351 b.

## 18.5.-18.8. TO'LDIRUVCHI.

### REJA

1. To'ldiruvchi haqida ma'lumot.
2. To'ldiruvchining turlari.

Fe'l kesim o'zi bilan to'ldiruvchi olib kelishi mumkin. Odatda to'ldiruvchi o'timli fe'llardan keyin keladi. to'ldiruvchilar *kimni, nimani, kimga, nimaga, kim bilan, nima bilan?* so'roqlariga javob bo'ladi. To'ldiruvchilar vositali va vositasiz bo'ladi. Vositasiz to'ldiruvchi o'timli fe'l bilan boshqariladigan va ish harakat bevosita unga yo'naltirilgan ismdir. To'ldiruvchi ism kelishigidagi ism bo'lib odatda egadan keyin keladi.

Bunday to'ldiruvchini arab grammatistlari المفعول به deyдилar va bu to'ldiruvchi kimni, nimani? so'roqiga javob bo'ladi. Ba'zi hollarda to'ldiruvchini ajratib ko'rsatish uchun egadan oldin ham qo'yish mumkin.

Agar ega bilan to'ldiruvchi alif maksuraga tugagan bo'lsa, ular kelishiklarda o'zgarmaydi. Bunday holatda ega to'ldiruvchidan albatta oldin keladi.

Bulardan tashqari kabi to'ldiruvchilar ham bor. Masalan: Bajarilgan ishni navini, sonini va turini bildiradi.

المفعول فيه (Maf'ul fihi) - bu في (fiy) ma'nosini o'z ichiga olgan to'ldiruvchidir.

المفعول معه (Maf'ul maahu) – مع (maa) ma'nosidagi to'ldiruvchidir.

المفعول له (Mafu'l lahu) - bir maqsadni mo'ljallab bajarilgan ish harakatni bildiradi.

Barcha turdagi to'ldiruvchilar yuqoridagi misollarda ko'rinib turgani kabi mansub (tushum kelishigida) bo'ladi.

### SAVOLLAR

1. To'ldiruvchi deb nimaga aytiladi?
2. To'ldiruvchilar necha hil bo'ladi?
3. Mansubotlar guruhiga nimalar kiradi?
4. Qachon to'ldiruvchini egadan oldin qo'yish mumkin?

5. Qachon to'ldiruvchini egadan oldinga qo'yib bo'lmaydi?

### **TAYANCH IBORALAR**

1. To'ldiruvchi.
2. Vositali to'ldiruvchisi.
3. Vositasiz to'ldiruvchisi.
4. Mutloq to'ldiruvchisi.
5. Birgalik to'ldiruvchisi.

### **ADABIYOTLAR**

1. B.Z.Holidov. Uchebnik arabskogo yaz'ka. T.1981 y. 161 b
2. Kovalyov, Sharbatov. Uchebnik arabskogo yaz'ka. M. 1998 y. 166 b
3. Ibrohimov. Yusupov. Arab tili grammatikasi T. 1997 111 b.
4. Ibn Molik. «Alfiya». Misr. 1974 y.

## 19.-19.5. HOL.

### REJA

1. Hol haqida umumiy ma'lumot.
2. Holning ta'rifi haqida.
3. Holning turlari haqida.

Avvalo holning ta'rifini aytsak. Hol fo'ilning, maf'ulning yoki ikkalasini birgalikdagi yoki bularidan tashqari jar va majrurning va muzof ilayhining holatini bildiradigan, ikkinchi darajali mansub holdagi, noaniq ismdir. Buni tushuntirish uchun quyidagi misollarni tushuntiramiz:

استقبل الطالب عامة الدراسي مبتسما

*Og'uvchi o'zining og'uv yilini tabassum qilgan holda kutib oldi.*

Bu misoldagi الطالب - استقبل fe'lining foilidir. مبتسما esa o'sha foil ning holidir.

1. Kitobni ochiq holda og'idim - قرأت الكتاب مفتوحا

Bu misoldagi الكتاب maf'ulun bihi (vositasiz to'ldiruvchi) مفتوحا esa, o'sha maf'ulning holidir.

2. فحص الطبيب مريضه جالسین

Bu misoldagi الطبيب fe'lning foili, مريضه esa maf'ul. جالسین esa foil bilan maf'ulning birgalikdagi holidir.

3. نزول من السيارة ماشية خطر - *O'arakatdagi mashinadan tushish hatarlidir.*

Bu misoldagi من السيارة kalimasi jar va majrur bo'lib, ماشية esa uning holidir.

4. ركوب القطار متحركاً ضرر - *Yurib ketayotgan poezdga chiqish zararlidir.*

Bundagi القطار kalimasi muzof ilayhi bo'lib, متحركاً uning holidir. Bundan tashqari hol turli ma'nolarda ishlatiladi:

1. Payt holi, ish harakatning bajarilgan vaqtini bildiradi:

ذهب سليم نهارا - *Salim kunduzi ketdi.*

عشت هنا شهرين - *Bu yerda ikki oy yashadim.*

Payt holini izofa birikmasi holida ham berish mumkin.

Masalan:

بعد الظهر - *Tushdan so'ng*

وقت الدرس - *Dars vaqtida*

2. O'rin holi ish-harakatning bajarilish o'rnini yoki yo'nalishini bildiradi:

جلست في الحديقة - *Boqda o'tirdim.*

نظر شمالا و يمينا - *O'ng va chapga qaradi.*

Izofa holatda ham berish mumkin.

قرب المدرسة - *Maktab yaqinida.*

وراء الجدار - *Devor orqasida.*

3. Miqdor holi ish-harakatning necha marta bajarilganligini, bosib o'tilgan yo'ning uzunligi va vaqtining miqdorini bildiradi.

Masalan:

قرأت الكتاب مرتين - *kitobni ikki marta og'idim.*

تفكرنا طويلا - *biz uzoq o'yladik.*

4. Daraja holi esa, bajarilgan ishning darajasi va sifatini bildiradi.

عملنا أمس كثيرا و تعبنا جدا - *Kecha juda ko'p ishladik va juda charchadik*

5. Maqsad va sabab holi, bajarilgan ish-harakatning sababi va maqsadini bildiradi. Bunday hol ko'pincha masdar shaklida bo'ladi. Masalan:

ضرب ابنه تأديبا له - *Og'liga tarbiya berish maqsadida urdi.*

هو يرتجف غضبا - *U qazabdan titradi.*

6. holat holi. Bu hol ish-haraktning bajarilish vaqtidagi foil va maf'ulning

holatini bildiradi. Bunday hol odatda noaniq bo'ladi. holatni bildirayotgan ism *zul hol* deyiladi va u aniq holatda bo'ladi va u hol bilan jinsda va sonda moslashadi.

Masalan;

جاء زيد راكباً - *Zayd (biror narsaga) minib keldi*

جاء الحجاج مشاةً - *Hojilar piyoda keldilar*

## SAVOLLAR

1. Hol haqida niimalar bilasiz?
2. Holning ta'rifi qanday?
3. Hol necha turga bo'linadi?

## TAYANCH IBORALAR

1. O'rin holi
2. Payt holi
3. Daraja holi
4. Miqdor holi
5. Holat holi

## ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov N., Yusupov M., «Arab tili grammatikasi», M., 1998 y.
2. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka», T., 1985 y.
3. Kovalyov Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'k'», M., 1998 y.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi», T., 1985 y.

## 19.6. ChEKLOV

التمييز

### REJA

1. Cheklov - grammatik kategoriya.
2. Cheklov vazifasida son.

Gapning kesimini izohlab, to'ldirib kelayotgan noaniq holat tushum kelishigidagi ism cheklov, arab tilida التمييز deb aytiladi va bu grammatik kategoriya faqat arab tiligagina hos bo'lib, boshqa tillarda uchramaydi.

Gapda cheklov bo'lib kelgan so'z - kesim ifodalayotgan ma'noning ob'ektini yanada aniqlab, chegaralab keladi, kesimning ma'nosini to'ldiradi. Bunday gaplarda kesim ot bilan ham fe'l, bilan ham ifodalanishi mumkin. Ammo cheklov gapning egasi bilan ham, kesimi bilan ham jinsda va sonda moslashmaydi.

Misollar:

امتلاً الإناء ماءً - *Idish suvga to'ldi.*

(so'zma-so'z: Idish (faqat) suv bilan to'ldi)

Cheklov asosan kesim orttirma yoki qiyosiy darajadagi sifatlar bilan ifodalanagan bo'lsa ko'proq ishlatilishi mumkin.

Masalan:

طشقند أكبر من سمرقند مساحةً - *Toshkent maydoni bo'yicha Samarqanddan kattaroq.*

المشمش أحسن من التفاح طعماً - *O'rik olmadan shirinroq.*

(O'rik olmadan (ta'miga ko'ra), ta'mi bo'yicha shirinroq).

هو أصغر مني سناً - *U mendan yoshroq.*

Cheklov yana 11 dan 99 gacha bo'lgan sonlardan keyin oqirlik, uzunlik o'lchovlaridan keyin ham ishlatiladi:

Masalan:

في الخزانة أربعة عشر كتاباً - *Shkafda 14 ta kitob bor.*

إشتريتُ متراً حريراً - *Bir metr shoyi sotib oldim.*

### SAVOLLAR

1. Cheklov deb nimaga aytiladi?
2. O'zbek tilida ham cheklov tushunchasi mavjudmi?
3. Cheklov vazifasida tartib sonlarni ishlatish mumkinmi?
4. Cheklov ega-kesim bilan jins va sonda moslashadimi?

## **TAYANCH IBORALAR**

1. Cheklov
2. Moslashuv
3. Chegaralash
4. Ortirma, qiyosiy, sifat.

## **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovalyov. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

## **20.-22. Qo'shma gap sintaksisi. Bog'langan qo'shma gap. Ega ergash gapli qo'shma gap.**

### **REJA**

1. Bog'langan qo'shma gaplar.
2. Bog'lovchisiz bog'langan qo'shma gaplar.
3. Bog'lovchili bog'langan qo'shma gaplar.
4. Ergash gapli qo'shma gap.

Ega ergash gapli qo'shma gaplarda ergash gap bosh gapning egasi vazifasini bajaradi. Arab tilida ega ergash gap bosh gapning kesimiga nisbiy olmosh yordamida bog'lanadi.

Ega ergash gap *ma; man* yuklamalari bilan ham qo'shilishi mumkin. Ega ergash gap bosh gapga *an, anna* yuklamalari yordamida ham birikadi. Bunda ko'pincha bosh gap shaxsi noma'lum bo'lgan iboralardan tashkil topadi.

### **SAVOLLAR**

1. Qo'shma gap nima?
2. Sodda gaplar bir-biriga qanday bog'lovchilar bilan bog'lanadi?
3. Biriktiruv bog'lovchilar qaysilar?
4. Zidlov bog'lovchilari qaysilar?
5. Qanday gap ergash gap deyiladi?

### **TAYANCH IBORALAR**

1. Qo'shma gap.
2. Murakkab jumla.
3. Boqlangan.
4. Ergashgan.
5. Biriktiruv.
6. Teng bog'lovchi.
7. Zidlovchi.

8. Ergash gap.

9. Bosh gap.

### **ADABIYOTLAR**

1. Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh., Uchebnik arabskogo yaz'ka., 1998, 168 b.

2. Holidov B.Z., Uchebnik arabskogo yaz'ka 1981 str, 347-348.

3. Ibrohimov N., Yusupov, Arab til grammatikasi, T-98, 384 b.

4. Talabov E., Arab tili darsligi, T., 87, 254-256 b. Grande B. M., Kurs arabskoy grammatiki v sravnitelno istoricheskom osveshenii, M, 1965, 288 b.

## 22.-22.1. ANIQLOVCHI ERGASH GAP

### REJA

1. Nisbiy olmoshlar yordamida bosh gapga bog'lanishi  
( التي va الذي )
2. ما va من nisbiy olmoshlari bilan bosh gapga bog'lanishi.
3. Bosh gapdagi aniqlovchi ergash gap tomonidan aniqlanib kelayotgan gap bo'lagi noaniq bo'lgan holat
4. Ergash gapdagi qaytaruvchi olmosh

Aniqlovchi ergash gap deb ergash gap shaklida rasmiylashtirilgan aniqlovchini aytamiz. U bosh gapning ot yoki ot vazifasini bajarib kelayotgan birorta bo'lagini aniqlab, izohlab beradi. Shuningdek, aniqlovchi ergash gaplar barcha aniqlovchilar kabi, belgiga ham ishora qiladi. Odatda aniqlovchi ergash gap o'zi aniqlab kelayotgan so'z aniqlanishdan keyin qo'yiladi. Boshqacha qilib aytganda Aniqlovchi ergash gap bosh gapdagi qaysi bo'lakning belgisini bildirsa, bevosita shu bo'lakdan keyin keladi.

Aniqlovchi ergash gapning bosh gapga ergashuvi ikki turlidir: vositali va vositasiz.

1. Bosh gapning aniqlovchi ergash gap tomonidan aniqlanib kelayotgan bo'lagi grammatik aniq holdagi otdan ifodalangan bo'lsa, ergash gap vositali bo'ladi. Vosita vazifasini nisbiy olmoshlar bajaradi. Biroq nisbiy olmosh mustaqil va o'zi boshlab kelayotgan ergash gapning hech bir bo'lagiga tobe munosabat saqlamaydi. Demak, u ergash gapning tarkibiy qismi sifatida qabul qilinmaydi ham, balki ergash gapning o'zi uning mazmunining mantiqan kengaytirib beradi. Ergash gapning ergashtiruvchi ko'rsatkichlari -va uning guruh soni va jinsda aniqlanish bilan moslashadi.

Nisbiy olmoshning ikkilikdagi shakli turlanganligi sababli, bu borada moslashuv talab qilinadi.

*Universitetimizda oqiyotgan talabani ko'rdim* - رأيتُ الطالبَ الذي يدرس في جامعتنا

قرأتُ هذين الكتابين الذين موجودان في مكتبة الكلية

*Fakultet kutubhonasida mavjud bo'lgan bu ikki kitobni oqidim.*

Umuman nisbiy olmoshlarning birlik ikkilik va ko'plikdagi ko'rinishlari quyidagichadir:

| Jins. | Birlik. | Ikkilik. | Ko'plik.              |
|-------|---------|----------|-----------------------|
| Muz.  | الذي    | الذَانِ  | الَّذِينَ             |
| Muan. | التي    | التَانِ  | اللَوَاتِي ، اللَاتِي |

| Kelishik. | Muzakkar. | Muannas. |
|-----------|-----------|----------|
| Bosh.     | الذان     | التان    |
| Qaratqich | الذين     | التين    |
| Tushum    | الذين     | التين    |

Agar aniqlovchi ergash gapning egasi bevosita belgisi bildirayotgan bo'lak bo'lsa, shunga mos bo'lgan nisbiy olmosh aniqlovchi ergash gapning grammatik egasi hisoblanadi.

Masalan:

*Arab tilida juda yahshi gaplashadigan talabani eshitdim.* - سمعت الطالبة التي تتكلم بالعربية جيدا جدا

Bosh gapning aniqlanayotgan bo'lagi juda ko'p hollarda aniqlovchi ergash gapning mantiqiy egasi sifatida talqin qilinadi. Biroq mazkur so'z ergash gapdagi ikkinchi darajali bo'laklarning biri bo'lib kelishi ham mumkin. Bu holda, qaytuvchi olmosh paydo bo'ladi. qaytuvchi olmoshlar bosh gap tarkibida bo'laturib, aniqlovchi ergash gap bilan grammatik munosabatda bo'lgan bo'lakning ergash gapdagi «nushasi» yoki «vakili» bo'ladi-unga ishora qiladi, u bilan son va jinsda moslashadi. qaytuvchi olmosh gapda ergash gapning fe'l kesimi bilan yohud u boshqarayotgan ko'makchi bilan birikib keladi.

Masalan:

*Kecha sotib olgan jurnalimni oqimadim.* - لم أقرأ المجلة التي اشتريتها أمس

2. Bosh gapning aniqlovchi ergash gap tomonidan aniqlab kelayotgan bo'lagi grammatik noaniq holatda bo'lsa, ergashuv vositasiz bo'ladi. Vositasiz deganda, ergash gapning bosh gapga ko'rsatkichsiz, belgisiz ergashuvi nazarda tutiladi.

Masalan:

- ركبنا سيارةً تبلغ سرعتها مئة وخمسين كيلومترا في الساعة

*Tezligi soatiga 150 km. bo'lgan mashinaga o'tirdim.*

Nisbiy olmoshlardan «kimki» ham aniqlovchi ergash gapni ergashtirish vositasi bo'la oladi.

### SAVOLLAR:

1. Aniqlovchi ergash gap nima?
2. Ergash gap bosh gapga qanday bog'lanadi?
3. Qachon bog'lovchisiz bog'lanadi?

### TAYANCH IBORALAR

1. Ergash gap.

2. Aniqlovchi.
3. Nisbiy olmoshlar
4. Qaytuvchi olmosh

#### **ADABIYOTLAR**

1. Ibrohimov N.I., «Arab tili grammatikasi», M., 1998 y.
2. Kovalyov Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'k'», M., 1998 y.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka», T., 1991 y.

## 22.2. TO'LDIRUVCHI ERGASH GAPLI QO'SHMA GAP

### REJA

1. To'ldiruvchi ergash gapning ta'rifi.
2. To'ldiruvchi ergash gapning bosh gap bilan bog'lanishida yuklamalar vazifasi.
3. To'ldiruvchi ergash gaplar arab tilidan o'zbek tiliga tarjimasi haqida.

To'ldiruvchi ergash gap deganda, sodda gap shaklida kelgan kengaytirilgan ya'ni bir necha so'zdan iborat bo'lgan to'ldiruvchining bosh gap bilan kelishi tushuniladi. Boshqacha qilib aytganda, bosh gapning to'ldiruvchisi vazifasida keluvchi ergash gap to'ldiruvchi ergash gap deyiladi.

To'ldiruvchi ergash gap ham to'ldiruvchi javob bo'lgan savollarga javob bo'ladi.

Arab tilida to'ldiruvchi ergash gap bosh gapdan keyin keladi va bosh gapga quyidagicha bog'lanadi:

1. O'zidan oldin kelgan **أَنَّ** yuklamasi yordamida. Bunda to'ldiruvchi ergash gapning egasi tushum kelishigida keladi.

Masalan:

*Eshitdimki, bu student odobli yigitdir.* - سمعتُ أن هذا الطالب شاب مجتهد

*Ilmning foydali ekanini bildim.* - عرفت أن العلم نافع

2. Agar bosh gapning kesimi **قال** fe'ldan yoki shu fe'lning biror formasidan iborat bo'lsa, **أَنَّ** yuklamasi vazifasida **إِنَّ** yuklamasi ishlatiladi.

Masalan:

*Islom dini aytadiki, Alloh yagonadir.* - يقول الدين الإسلامي إنَّ الله واحد

*Do'stim aytdiki, u kasal emish.* - قال صديقي إنه مريض

3. Agar biror sabab bilan to'ldiruvchi ergash gapning egasi bosh gapdan uzoqda bo'lsa va u ergash gapning kesimidan keyinga o'tgan bo'lsa, **أَنَّ** ( **إِنَّ** ) yuklamasiga III shaxs muzakkar birlik qo'shiluvchi olmoshi qo'yiladi va u tarjima qilinmaydi.

Masalan:

أخبرني المعلم أنه توجد في غرفة الدرس تلك كثير من الطاولات والكراسي

*Oqituvchi menga ma'lum qildiki, o'sha auditoriyada ko'pgina stol va stullar mavjud.*

4. Agar bosh gapning kesimi o'zidan keyin predlog talab etadigan fe'ldan iborat bo'lsa, yuklamasi o'sha predlogdan keyin keladi.

Masalan:

*Bu muammo haqida uzoq o'yladim.* - فكرت في هذه المشكلة طويلا

5. To'ldiruvchi ergash gap ba'zan bosh gapga **الذي** va uning variantlari yordamida ham boqlanishi mumkin. Bu nisbiy olmoshlar to'ldiruvchi ergash gapning egasi bilan moslashadi.

Masalan:

إنني لا أنسى الذين ساعدوني في أيامي الصعبة - *Qiyin kunlarimda*

*menga yordam qilganlarni unutmayman.*

6. To'ldiruvchi ergash gap bosh gapga yuklamasi yordamida ham bog'lanishi mumkin. Bunda to'ldiruvchi ergash gap fe'l kesimli gap bo'lishi kerak.

Masalan:

أريدك أن تكتب لي رسالة - *Menga xat yozishingni hohlayman.*

Arab tilida to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplar o'zbek tiliga ko'pgina hollarda qo'shma gap emas, balki, sodda gap sifatida tarjima qilinadi.

### SAVOLLAR

1. To'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gaplar qanday ta'riflanadi?
2. To'ldiruvchi ergash gaplar bosh gap bilan qaysi yuklamalar orqali bog'lanadi?
3. To'ldiruvchi ergash gaplar o'zbek tilida tarjima qilinganda o'z holatida qoladimi?

### TAYANCH IBORALAR

1. To'ldiruvchi
2. Ergash gap
3. Bosh gap
4. Yuklamalar.

### ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovalyov. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

## 22.3. HOL ERGASH GAPLI QO'SHMA GAP

### REJA

1. Hol ergash gapning ta'rifi haqida.
2. Hol ergash gapning bosh gap bilan bog'lanib kelishi.

Hol ergash gap bosh gapdagi ish-harakat ob'ekti yoki sub'ektining shu ish-harakat bajarilayotgan paytdagi holatini bildiradi. Shuningdek, ergash gapdagi ish-harakatning bosh gapdagi ish-harakat bilan bir vatqda sodir bo'layotganini ifodalaydi. hol ergash gap bosh gapdan keyin keladi. hol ergash gap bosh gapga biror yordamchi so'z orqali yoki bevosita birikadi:

1. Ergash gap bilan bosh gapning egasi bitta shaxs yoki predmet bo'lsa, ergash gap bog'lovchisi va egaga mos keluvchi kishilik olmoshi bilan boshlanadi va bunda ergash gapdagi fe'l hozirgi-kelasi zamonda bo'ladi. Masalan:

خرج من الكلية حاملا الكتاب في يده.

U qo'lida kitob ushlaganicha fakultetdan chiqdi.

2. Agar ergash gap bilan bosh gapning egasi bitta shaxs yoki predmet bo'lmasa, ergash gap bog'lovchisi va yuklamasi bilan keladi. Masalan:

قال و قد لمعت عيناه بفكرة اخرى.

Ko'zlari boshqa bir hayol bilan chaqnagan holda dedi...

3. Hol ergash gap ot kesimli gapdan iborat bo'lsa, bosh gap bilan bog'lovchisi yordamida birikadi. Masalan:

Bu voqealar urush ketib turgan paytda sodir bo'ldi.

Ko'z yoshim yuzimga oqqani holda dedim.

4. Agar hol eragash gapdagi fe'l hozirgi-kelasi zamonda bo'lsa, bog'lovchisi ishlatilmaydi. Masalan:

U yiqlagani holda uning oldiga kirdi.

### SAVOLLAR

1. Hol ergash gapning ta'rifini ayting.
2. Hol ergash gaplar bosh gap bilan qanday bog'lanadi.
3. Hol ergash gapga misollar bering.

### TAYANCH IBORALAR

1. Hol ergash gap.
2. Bosh gap.

## ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovalyov. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

## 22.4. SABAB va MAQSAD ERGASH GAPLI QO'SHMA GAP.

### REJA

1. Bosh gap bilan ergash gapning لِأَنَّ، لِمَا، بِمَا، إِذْ، وَ yuklamalari bilan bog'lanishi.
2. نظراً أن، sababli، بسبب أن، sharofati bilan، بفضل أن ga ko'ra kabi yordamchi so'zlar bilan ergash gapning bosh gapga bog'lanishi.

Sabab ergash gap bosh gapdagi ish-harakatning bajarilish sababini bildiradi. Sabab ergash gap bosh gapdan oldin ham, keyin ham kelishi mumkin va uning oldidan quyidagi yordamchi so'zlar keladi: لِأَنَّ، لِمَا، بِمَا، إِذْ، وَ

Masalan:

بادرنا إلى السيارة لأن الظروف طلبت منا هذا - *Biz mashinaga shoshildik, chunki vaziyat shuni talab qilardi.*

إذ كانت حالته صعبة قمت بمساعدة حالا - *Uning ahvoli oqir bo'lganidan, darrov unga yordam qildim.*

نظراً أن، sababli، بسبب أن، sharofati bilan، بفضل أن Sabab ergash gap bosh gapga yana ga ko'ra kabi yordamchi so'zlar yordamida ham birikishi mumkin.

Masalan:

- صار إطلاق الإنسان إلى الفضاء ممكناً بسبب أن العلوم التكنولوجية تطورت تطوراً سريعاً  
*Tehnika fanlari juda tez rivojlanganligi sababidan insonning fazoga chiqish imkoniyati paydo bo'ldi.*

### SAVOLLAR

1. Sabab ergash gap nimani bildiradi?
2. Sabab ergash gap oldidan qaysi yordamchi so'zlar keladi?
3. Qanday modal so'zlar ishlatiladi?

### TAYANCH IBORALAR

1. Bosh gap.
2. Ergash gap.
3. Yordamchi so'z.
4. Modal so'z.

### ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovalyov. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.
3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

## 22.7. Shart ergash gapli qo'shma gap.

### REJA:

1. Real shartni bildiruvchi ergash gap.
2. Noreal shartni bildiruvchi ergash gap.
3. Buyruq mayli yordamida shart ergash gapning ifodalanishi.

Bosh gapdagi ish-harakatning amalga oshish shartini bildiruvchi ergash gap *shart ergash gap* deyiladi. Arab tilida ko'pincha shart ergash gap bosh gapdan oldin keladi.

Bosh gapdagi ish-harakatning amalga oshish sharti real («yahshi og'isang tushunasan,» kabi) va noreal («yahshi og'iganingda edi, tushunarding») kabi bo'lishi mumkin.

1. Real shartni bildiruvchi shart ergash gap oldidan *من ، إذا ، إن ، متى* kabi yuklamalardan biri kelishi mumkin. *من ، متى ، إن* yuklamalari ishtirok etganida, ergash gapdagi fe'l ham, bosh gapdagi fe'l ham, yoki o'tgan zamonda, yoki shart maylida keladi. Lekin bu gapdan anglashilgan shart ma'nosi hozirgi yoki kelasi zamonga tegishli bo'ladi. Masalan:

*Agar sen honadan chiqsang men ham chiqaman.* - *إن خرجت من الغرفة خرجت منها*

*Ko'p so'rasanglar ko'p bilasizlar.* - *إن تسألوا كثيرا تعلموا كثيرا*

*Qachon chiqsan men ham chiqaman.* - *متى تخرج أخرج*

*Kimki birovga choh qazisa o'zi yiqiladi.* - *من حفر حفرة وقع فيه*

2. *إذا* yuklamasi ishlatilganda, har ikki gapdagi fe'l o'tgan zamon shaklida keladi. Lekin shartning ma'nosi hozirgi yoki kelasi zamonga tegishlilikicha qoladi.

Masalan:

*Sen honaga kirsang, undagi qandilni ko'rasan.* - *إذا دخلت الغرفة رأيت القنديل فيها*

3. Ba'zan bosh gapning mazmuniga ko'proq e'tibor qaratilgan bo'lsa, bosh gap ergash gapdan oldin kelishi mumkin. Masalan:

*Agar men kasalman desam, mubolaqa qilmagan bo'laman.* - *لست مبالغا ، إذا قلت أنني مريض*

Quyidagi hollarda bosh gap oldidan yuklamasi qo'yiladi.

1. Bosh gap ot kesimli gapdan iborat bo'lsa, masalan:

*Agar sen bu falokatni ko'rmagan bo'lsang, bahtlisan.* - *إن لم تر هذه الكارثة فأنت سعيد*

2. Bosh gapdagi fe'ldan buyruq iltimos, hohish-istak ma'nolari anglashilsa, masalan:

*إذا لم يعيش حرا بموطنه الفتى ميتا و موطنه قبرا فسم الفت*

*Agar inson o'z vatanida erkin yashamasa, uni o'lik, vatanini qabr hisobla.*

3. Bosh gapdagi *س ، سوف ، قد* kabi yuklamalar bilan, shuningdek *ما* yoki *لن* inkor yuklamalar bilan boshlangan bo'lsa:

إن تستغفر لهم فلن يغفر الله لهم - *Agar sen ular uchun kechirim so'rasan, olloh ularni hech qachon kechirmaydi.*

Noreal shartni bildiruvchi shart ergash gap oldidan لو yuklamasi qo'yiladi va bu gapdagi fe'l ko'pincha o'tgan zamon shaklida keladi.

Masalan:

لو زرنا المسرح شاهدا فيه تمثيلية رائعة

*Agar teatrda borganimizda, edi unda ajoyib spektakl tomosha qilgan bo'lardik.*

Bunday gaplarda bosh gap oldin ل ta'kid yuklamasi qo'yilishi mumkin.

Bu yuklama gapning ma'nosiga ta'sir o'tkazmaydi.

Masalan:

لو كان عندي وقت لكتبت مقالة لجريدة الحائط

*Vaqtim bo'lganida edi, devoriy gazetaga maqola yozgan bo'lardim.*

Ba'zan noreal shartni ifodalashda bosh gap birikma olmoshi bilan لا yuklamasidan iborat bo'lishi ham mumkin. Masalan:

لولاہ لکنت نعسا - *Agar u bo'lmaganda edi, men bahtsiz bo'lgan bo'lar edim.*

## SAVOLLAR

1. Real shart ergash gap nima?
2. Noreal shartni bildiruvchi ergash gap nima?

## ADABIYOTLAR

1. Arab tili grammatikasi. Ibrohimov N., Yusupov M. Toshkent 1997y. 384-386 betlar.
2. Arab tili Talabov E. Toshkent 1992 y. 190-192 betlar.
3. Uchebnik arabskogo yaz'ka. Holidov B.Z. Toshkent, 1977 y. 384-352 betlar.

## 22.8. MAQSAD ERGASH GAP

### REJA

1. Ergash gapni bosh gapga bog'lovchi yuklamalar
2. Maqsad mazmunini ifodalashda istak maylining inkor shaklidagi yuklamalari

Maqsad ergash gap bosh gapdagi ish-harakatning qanday maqsad bilan yuzaga kelayotganiga ishora qiladi. Maqsad ergash gap bosh gapdan oldin ham keyin ham kelishi mumkin. U bosh gapga birikish uchun quyidagi yordamchi so'zlar ishlatiladi.

1. كي ، لأنّ ، لكي ، حتى

توجه الطلاب إلى مصر ليدرسوا هناك اللغة العربية

*Arab tilini o'rganish maqsadida talabalar Misrga jo'nashdi.*

لكي تفهم هذا الموضوع يجب عليك أن تقرأ كثيرا

*Bu mavzuni tushunishing uchun ko'p og'ishning kerak.*

1. Maqsad mazmunini anglatishda istak maylining inkor shaklidagi murakkab yuklamalari keng qo'llaniladi. Bular كَيْلا ، لَكَيْلا ، أَلَا kabilardir.

نظرت زينب إلى ساعتها لئلا تتأخر عن الموعد

*Zaynab uchrashuvga kechikmasligi uchun soatiga qaradi.*

### SAVOLLAR

1. Maqsad ergash gap nimaga ishora qiladi?
2. Maqsad ergash gapning qat'iy o'rni bormi?
3. Qaysi yordamchi so'zlar vositasida birikadi.

### TAYANCH IBORALAR

1. Bosh gap
2. Ergash gap
3. Maqsad
4. Yordamchi so'z
5. Inkor shakli
6. Istak mayli

### ADABIYOTLAR

1. Ibrohimov. N.I. «Arab tili grammatikasi» T. 1997.
2. Kovalyov. Sharbatov «Uchebnik arabskogo yaz'ka» M., 1998.

3. Holidov B.Z. «Uchebnik arabskogo yaz'ka» T., 1991.
4. Talabov E.T. «Arab tili darsligi» T. 1995.

## 22.9. EGA ERGASH GAPLI QO'SHMA GAP.

### REJA

1. Nisbiy olmosh الذي yordamida bog'lanish;
2. ما yuklamasi bilan bosh gapga bog'lanish;
3. Ergash gapning bosh gapga أَنَّ yoki أَوْ yuklamalari bilan birikish;

Gap shaklidagi yoyiq ega-ega ergash gap deb yuritiladi. Boshqacha aytadigan bo'lsak ega ergash gapli qo'shma gaplarda ergash gap bosh gapning egasi vazifasini bajaradi. Arab tilida ega ergash gap bosh gapning kesimiga nisbiy olmoshi yordamida bog'lanishi mumkin.

Masalan:

إنَّ الذي كتب هذا المكتوب يدرس في كليتنا - *Bu xatni yozgan (kesim) fakultetimizda oqiydi.*

Bundan tashqari ega ergash gap ما yuklamasi bilan ham qo'shilishi mumkin. Masalan:

يعجبني ما تقوله - *Gapirayotgan gaping menga yoqadi.*

Eslatma: Bunday gaplar o'zbek tilida ko'pincha sifatdoshli ibora ishtirok etgan sodda gap sifatida ishlatiladi.

Ega ergash gap bosh gapga ba'zan yoki yuklamalari yordamida ham birikishi mumkin. Bunda ko'pincha bosh gap shaxsi noma'lum bo'lgan quyidagi iboralardan tashkil topadi.

- من الممكن أن - Mumkin yoki mumkinki,
- لا بد من أن - Zarur yoki zarurki
- لا شك أن - shubhasiz yoki shubhasizki,
- من الواضح أن - aniq yoki aniqki,

Masalan:

لا بد لنا أن نحفظ دروسنا - *Biz darslarimizni yodlashimiz kerak.*

لا شك أن وضع العالم قد تغير - *Shubhasizki, dunyodagi vaziyat o'zgarib ketdi.*

### SAVOLLAR

1. Ega ergash gapli qo'shma gap nima?
2. Qaysi olmoshlar orqali bog'lanadi?

### TAYANCH IBORALAR

1. Ega ergash gap.
2. Nisbiy olmoshlar.
3. Bosh gap.

## ADABIYOTLAR

1. Arab tili grammatikasi. Ibrohimov N., Yusupov M. Toshkent 1997y. 384-386 betlar.
2. Arab tili. Talabov E. Toshkent 1992 y. 190-192 betlar.
3. Uchebnik arabskogo yaz'ka. Holidov B.Z. Toshkent 1977 y. 384-352 betlar.

## 22.10. KESIM ERGASH GAPLI QO'SHMA GAP.

### REJA

1. الذي nisbiy olmoshlari bilan bog'lanish.
2. ما yuklamasi vositasida bog'lanish.

Bosh gapning kesimi vazifasida kelgan ergash gap kesimi ergash gap deyiladi. Boshqacha, aytadigan bo'lsak, kesim butun boshli jumla (gan) bilan nisbiy olmoshlar yordamida ifodalanishi mumkin.

Kesim ergash gaplar bosh gapga vositasiz va vositali ergashib kelishi mumkin. Vositasiz, quyidagicha hech qanday yuklama yoki nisbiy olmoshsiz, ya'ni

Akamning o'rtoqi bemordir.

Vositali holatga kelsak, bunda kesim ergash gap egaga turlicha ergashadi:

a) Nisbiy olmosh ( الذي ) vositasida.

O'shalar biz kitobni nozil qilgan odamlardir.

(O'shalar shularni, biz ularga kitobga nozil qilganmiz).

Bu misolda kesim ergash gap nisbiy olmosh yordamida bosh gapga bog'langan.

هذا ما قرأت في الاسبوع الماضي.

Mana bu o'tgan haftada oqiganimdir.

Kesim ergash gap bosh gapga ما yuklamasi yordamida bog'langan.

b) Kesim ergash gap sabab-maqсадni ifodalovchi yuklamalar yordamida ham birikishi mumkin.

### SAVOLLAR

1. Kesim ergash gap qanday gap?
2. U bosh gapga qanday bog'lanadi?

### TAYANCH IBORALAR

1. Kesim ergash gap
2. Bosh gap.

### ADABIYOTLAR

1. Arab tili grammatikasi Ibrohimov N. Yusupov M. Toshkent 1997y. 384-386 betlar.
2. Arab tili. Talabov E. Toshkent 1992 y. 190-192 betlar.
3. Uchebnik arabskogo yaz'ka. Holidov B.Z. Toshkent 1977 y. 384-352 betlar.